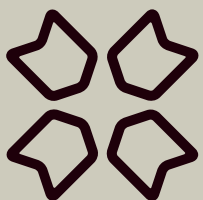

Papers från konferensen
Mötesplats Profession – Forskning
Lund 14-15 november 2024

Uppdrag demokrati

Svensk
biblioteksörening

Uppdrag demokrati

- fri information, möten och läsning
i en polariserad tid

Papers från konferensen
Mötesplats Profession – Forskning
Lund 14-15 november 2024

Innehåll

Förord	5
Inledning	6
Insatt i frågan? - Ett skyltningsprojekt för kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning	9
Amanda Ahlerup Folkbiblioteken i Lund	
Linn Pettersson Folkbiblioteken i Lund	
Malin Ögland	
Ett utforskande av MIK på bibliotek	20
Marika Alneng Biblioteksutveckling Gävleborg	
Jonna Steinrud Sätters bibliotek	
Biblioteken som tankesmedjor	27
Engella Ameri Biblioteksutveckling Region Halland	
Annelie Krell Region Skånes kulturförvaltning	
Anna Lundqvist Nilson Region Skånes kulturförvaltning	
Annhild Ottosson Biblioteksutveckling Region Jönköpings län	
Anna Persson Biblioteksutveckling Blekinge/Kronoberg	
Henriette Sandell Biblioteksutveckling Region Kalmar län	
Studiecirkel om demokratifrämjande för medarbetare på folkbibliotek	37
Karin Andersson Sundström, Hanna Johansson Regionbibliotek Stockholm	
”Jag tänker att jag kan rita av dig på 20 sekunder. Det är häftigt!”	45
Anya Feltreuter Linköpings universitetsbibliotek	
Camilla Akraka, Sandra Eklund Mjölby bibliotek	

Mau Reads	53
Pernilla Fröjdh, Pernilla Tejera, Lotta Wogensen Malmö universitetsbibliotek	
Biografer och bibliotek - i förening?	59
Lars Gillegård Riksföreningen Biograferna	
Innovativa arbetssätt skapar förändring - lärdomar från folkbiblioteken i Zimbabwe	67
Karolina Jeppson Ystad stadsbibliotek	
Bokens betydelse för att skapa bibliotek	76
Sara Kjellberg Malmö universitetsbibliotek	
Martine Castoriano Lunds universitetsbibliotek	
”Det här var ju världens win-win”:Handledares upplevelser av bibliotekariestudenters kompetenser och bidrag till praktikplatsen	86
Therese Lind KTH Biblioteket	
Sonja Gullberg Fagerholm Södertörns högskola	
Var börjar och slutar omvärlden?	96
Jenny Lindberg, Ola Pilerot Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås	
Att arbeta strategiskt	104
Karen Nowé Hedvall, Maria Ringbo, Julia Pennlert Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås	
Försök med arbetsplatsbibliotek	111
Olof Risberg Lunds universitet	

Att skriva för livet	120
Anna-Lova Rosell Örebro universitet och Växa Varsamt	
Broar av Förtroende: Bibliotekens sociala funktioner och demokratiska värde	128
Surrah al-Himidy Biblioteken i Malmö	
En studie av befintlig biblioteksverksamhet inom den svenska kriminalvården	134
Anna Tobiasson Nina Ystad Gymnasium	
Wallin Carlquist Sjukhusbiblioteket Skånes universitetssjukhus	

Förord

Mötesplats Profession – Forskning

Konferensens tema, Uppdrag demokrati, är som jag ser det centralt för biblioteken.

Demokratins grundtanke om alla människors lika värde ska vara vägledande för all offentlig verksamhet, biblioteken inräknade. Det innebär bland annat att motverka diskriminering och bidra till att alla människor får vara delaktiga i samhället på jämlika villkor. För biblioteken kan det handla om att ge tillgång till information och forskning, möjlighet att utvecklas som läsare och biblioteket som arena för möten och debatt. För svenska bibliotek är det i mycket en självklarhet, men så ser det tyvärr inte alltid ut internationellt. Vi ser ju också ett behov av att värna bibliotekens varande i Sverige, inte minst har vi nyligen tagit del av beskedet om att Raoul Wallenberg-institutets bibliotek hotas av nedläggning.

Tidigare i höstas hade jag förmånen att delta i den internationella biblioteks-federationen IFLA:s möte i Brisbane. Då presenterades en trendrapport som synliggör förändringar i omvärlden som har betydelse för bibliotekens verksamhet. De sju trenderna som man hittade var:

1. Kunskapspraxis förändras
2. AI och annan teknik förändrar samhället
3. Förtroendet omförhandlas
4. Färdigheter och förmågor blir mer komplexa
5. Digital teknik är ojämnt fördelad mellan människor och länder
6. Informationssystem använder mer resurser
7. Människor kommer att fortsätta att söka gemenskap

Jag ska här inte gå in i detalj om vad de betyder, men helt klart är att många är kopplade till en utveckling där demokratin utmanas och där de negativa delarna i olika trender kan samverka, så att de ger en starkt negativ trend. Om det inte finns motkrafter – som biblioteken. Men det finns också positiva tecken där människor eftersträvar att söka gemenskap, kunskap och samtal - en god grund för demokratin. Biblioteken och professionen har all möjlighet att stötta den positiva utvecklingen och motverka den negativa.

Avslutningsvis vill jag tacka våra samarbetspartners Högskolan i Borås och Lunds universitet. Mötesplats Profession - Forskning är viktig för att olika delar av sektorn ska mötas och utvecklas och den skulle inte vara möjlig för Svensk biblioteks-förening att genomföra utan samverkan med de lärosäten som har biblioteks- och informationsvetenskap. Tack!

Silvia Ernhagen
Generalsekreterare
Svensk biblioteks-förening

Inledning

2024 års konferens har utgått från temat *Uppdrag demokrati - fri information, möten och läsning i en polariserad tid* - vad kunde vara mer angeläget? När konferensen Mötesplats Profession - Forskning inleddes den 14 november i Lund hade Donald Trump valts till USA:s president nio dagar tidigare. Valutgången vibrerade som en dov frekvens i bakgrunden och färgade många samtal under konferensen.

Men Trumps valframgång är inte den enda omvärldshändelsen som präglar såväl den politiska diskussionen som bibliotekens förutsättningar idag. Forskning visar en global utveckling där allt fler länder går mot ett auktoritärt styre. Idag har världen fler diktaturer än liberala demokratier, enligt institutet V-dem vid Göteborgs universitet. Vid sidan av denna utveckling, och samtidigt med klimatkris, Rysslands angreppskrig och det alltjämt pågående kriget i Gaza, förändras demokratis förutsättningar också i Sverige.

Hanna Carlsson, docent vid Linnéuniversitetet och en av konferensens huvudtalare, diskuterade hur den politiska turbulensen påverkar folkbibliotekens verksamhet. Biblioteken har blivit en spelplan för det så kallade kulturkriget. Nina Wormbs, professor vid Kungliga tekniska högskolan och konferensens andra huvudtalare, visade att hur vi talar om teknik också påverkar vad vi kan göra med tekniken. Om vi förstår digitaliseringen som en enkelriktad framåtrörelse omöjliggörs kritiska perspektiv och samtal. Samtidigt är det just sådana samtal som behövs.

I den samtid som omger årets mötesplatskonferens - med dess fokus på bland annat informationsfrihet - ser vi politiska förslag och nya lagar som riskerar att inskränka yttrandefriheten. Regeringen argumenterar för att uttalanden som hotar "demokratiska värden eller är systemhotande" ska kunna leda till utvisning, och den nya utlandsspionerilagen kritiserar för att inskränka opinionsfriheten. Bland talrika lagförslag finns också *Utredningen om informationsplikt*, även kallad angiverilagen. När konferensen hölls hade utredningens slutsatser ännu inte presenterats. Då visste inte vi som satt samlade i Lund om bibliotekarier framöver skulle tvingas välja mellan att antingen följa den nya lagen och ange biblioteksbesökare, eller följa bibliotekslagen och säkra allas tillgång till biblioteksservice. Idag, när konferensen har avslutats och dessa rader formuleras, vet vi att protesterna från bibliotekarier och andra yrkesgrupper bar frukt. Biblioteken kommer i likhet med andra samhällsinstitutioner som skola, vård och socialtjänst, att undantas från lagens skrivningar. Därmed säkras bibliotekens möjligheter att verka demokratifrämjande för den här gången.

Trots att biblioteken undantas från informationsplikt så bidrar lagförslaget och diskussionen kring det till att strålkastarljuset riktas mot bibliotekets demokratiska roll. Bland konferensens talrika presentationer gavs många exempel på hur det demokratifrämjande arbetet kommer till uttryck i biblioteksverksamheter. Presentationerna sträckte sig från lärosätesbibliotek till arbetsplatsbibliotek, folkbibliotek och fängelsebibliotek. Vissa konferensbidrag handlar om programverksamhet där besökare uppmuntras att ta del av aktuella samhällsfrågor, om hur bibliotek bidrar till att skapa kollektiva minnen i tider av kris och om demokratifrämjande arbetsmetoder. Flera presentationer analyserade initiativ för läsfrämjande, medan andra diskuterade hur demokratiuppdraget kan praktiseras i biblioteksarbetets vardag. Detta är enbart ett urval av de ämnen som

togs upp, och bredden av frågor som diskuterades var imponerande. De papers som skrivits för konferensen visar att demokratifrågor är centrala för biblioteken, och detta är något som både biblioteksanställda och forskare analyserar och diskuterar utifrån olika perspektiv och fokus.

Vi har redan beskrivit hur politisk turbulens och polarisering, i Sverige såväl som i omvärlden, kom att prägla konferensen. Samtidigt vill vi framhålla att utgången av *Utredningen om informationsplikt* visar att det finns anledning att inte gräva ned sig i pessimism. Bibliotekssektorn behöver samla kollektiv kraft och tro på att biblioteksverksamma och biblioteksforskare kan vara med och påverka utvecklingen. Precis som Nina Wormbs framhöll i sitt tal finns det inte bara en väg framåt; vi kan aktivt välja att ta en ny riktning.

På en konferens som Mötesplats Profession - Forskning synliggörs bibliotekens potential att verka för demokrati genom sina arbetssätt. Här delar vi med oss av kunskaper, lyfter fram erfarenheter och diskuterar olika sätt att möta och forma framtiden. Inte minst blir detta möjligt genom att konferensen, precis som namnet säger, är en mötesplats mellan profession och forskning. Utbytet av erfarenheter och kunskaper behövs, såväl inom biblioteksforskningen och bibliotekssektorn, som *mellan* biblioteksforskningen och bibliotekssektorn. Vi behöver samverka!

I denna volym publiceras nu flertalet av konferensens bidrag som sammantagna visar på bredd och kreativitet i en tid där utmaningarna är stora. Med denna inledning vill vi, tillsammans med övriga i projektgruppen, tacka dem som gjorde konferensen möjlig. Förutom oss består projektgruppen i år av Jenny Nilsson, Maria Bergendal och Elza Zandi från Svensk Biblioteksförning och Dragana Voh från Lunds universitet. Vi riktar ett varmt tack till Hanna Carlsson och Nina Wormbs som berikade konferensen med sina tankeväckande tal. Vi tackar Erik Renström, rektor vid Lunds universitet, och Silvia Ernhagen, Svensk Biblioteksförning, som inledde konferensdagarna, samt Olof Sundin, professor i biblioteks och informationsvetenskap vid Lunds universitet, för sitt avslutande tal. Ett stort tack även till alla paper-presentatörer för givande bidrag. Det är era insatser som möjliggjorde alla spännande, inspirerande och konstruktiva diskussioner som skapade årets Mötesplatskonferens.

Lisa Engström
Lunds universitet

Jenny Lindberg
Högskolan i Borås

Insatt i frågan?

- Ett skyltningsprojekt för kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning

Amanda Ahlerup

Folkbiblioteken i Lund
amanda.ahlerup@lund.se

Linn Pettersson

Folkbiblioteken i Lund
linn.pettersson@lund.se

Malin Ögland

malin.ogland@gmail.com

Insatt i frågan?

– Ett skyltningsprojekt för kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning

Problemformulering

Bibliotekslagens andra paragraf är välkänd för oss som arbetar på bibliotek. Vi ska "verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning" (SFS 2013:801) och våra lokala styrdokument hänvisar till denna paragraf. I Lunds kommuns nyligen antagna biblioteksprogram lyder ett av målen: "Lunds kommuns folkbibliotek ska skapa förutsättningar för alla i Lunds kommun att forma sina åsikter och vara delaktiga i samhället" (Lunds kommun 2024a, s. 8). På våra arbetsplatsträffar har vi diskuterat hur vi kan arbeta för fri åsiktsbildning, vara snabba på bollen och vara modiga bibliotek som lyfter dagsaktuella frågor.

Vår uppfattning är att vi som bibliotekarier ständigt omvärldsbevakar, men utan att det alltid når fram till besökarna. Denna uppfattning bekräftas av Jenny Lindberg och Ola Pilerot i deras forskningsstudie *Steget före i folkbiblioteket* (2023), där de lyfter fram omvärldsbevakning som ett exempel på tyst kunskap hos bibliotekarierna. Enligt dem är omvärldsbevakning (bland annat) en strategi för bibliotekarien att vara redo för frågor i informationsdisken och som en del av ett proaktivt arbetssätt. De konstaterar att flera deltagare i studien betonar "vikten av att bevaka utvecklingen i världen (...) För ett proaktivt arbetssätt, där bibliotekets besökare kan erbjudas mer än det direkt efterfrågade, behövs viss kunskapsmarginal (...) – ett sätt att vara steget före i biblioteket" (Lindberg & Pilerot 2023, s. 6).

Vi vill att vår omvärldsbevakning ska bli synlig i rummet – även när besökare inte efterfrågar den eller när de inte har någon bibliotekarie att fråga.

Under våren 2024 tillsattes en projektgrupp inom enhet Stadsdelsbiblioteken i Folkbiblioteken i Lund för att ta fram ett skyltmaterial utifrån följande fråga: Hur kan vi bli snabbare på att fånga upp och synliggöra aktuella samhällsfrågor i biblioteket?

Syfte

Syftet med detta paper är att presentera skyltkonceptet *Insatt i frågan?*, upphovet till det, förberedelser, genomförande och våra reflektioner kring och erfarenheter av genomförandet av pilotprojektet. Vilka aspekter i genomförandet har varit problematiska? Hur underlättar vi övergången från projekt till process?

Utgångspunkter för arbetet

Skyltkonceptet *Insatt i frågan?* har sin utgångspunkt i flera styrdokument. Att Folkbiblioteken i Lund ska lyfta och erbjuda forum för aktuella och lokala samhällsfrågor finns formulerat som ett uppdrag i Lunds kommuns Kultur- och fritidsförvaltnings aktivitetsplan (Lunds kommun 2024b). Uppdraget är ännu tydligare formulerat i vår enhet Stadsdelsbibliotekens aktivitetsplan:

Vi ska ta fram metoder/modeller för att göra våra skyltningar snabbfotade och mer aktuella så att de i högre grad speglar samhällsdebatten. Vi ska dra nytta av varandra och ta fram modeller som snabbt kan spridas i hela verksamheten. (Folkbiblioteken i Lund 2024)

Aktivitetsplanerna är strategiska dokument framtagna för att beskriva de operativa steg som verksamheten ska ta under en viss tidsperiod.

Enhet Stadsdelsbiblioteken består av åtta stadsdelsbibliotek och har runt 23 anställda. Projektgruppen bestod av tre personer som jobbade på två stadsdelsbibliotek: Norra Fäladens bibliotek och Stångby bibliotek.

Förutsättningarna att synliggöra aktuella samhällsfrågor påverkas av olika organisatoriska aspekter. Dels är alla stadsdelsbibliotek i Lunds kommun meröppna, vilket innebär att det under en stor del av öppettiden inte finns någon bibliotekarie på plats för att möta frågor (se Engström 2020, s. 19-20). Dels är stadsdelsbibliotekens utbud av medier begränsat. De mest aktuella medierna är dessutom ofta utlånade och därmed osynliga för besökarna. Inköp sköts centralt, och även om ekonomin skulle tillåta nyinköp och komplettering av medier tar denna process minst en vecka i anspråk innan de finns tillgängliga för utlån.

Tanken var att det koncept vi tog fram skulle testas av oss i arbetsgruppen på "våra" bibliotek genom en pilot, för att sedan användas på de andra biblioteken i vår enhet. Det är pilotprojektet vi kommer att redogöra för i detta paper.

Metod

Vårt val av metod blev det som Anette Hallin och Tina Karrbom Gustavsson (2019) beskriver som agil metod. Agila projekt bedrivs "inkrementellt och iterativt, det vill säga stegvis och löpande" (Hallin & Karrbom Gustavsson, s. 62) och kan upplevas vara friare och lättare än en mer traditionell projektmetod där man har en tydlig projektplan och förutbestämda avstämningpunkter. Agila projekt bedrivs oftast av en liten självorganiserad grupp utan projektledare, så även i vårt fall. Metoden bygger på små steg/arbetsuppgifter som följs upp av relativt täta avstämningar. Stegen, eller sprintar, som de kallas i projektlitteraturen (se till exempel Hallin & Karrbom Gustavsson 2019, s. 62; Jansson & Ljung 2023, s. 228) har för oss bestått av möten där vi identifierat vilket material vi behöver ta fram och vad vi behöver göra. Vid varje ny avstämning hade vi chans att komplettera och skruva på konceptet.

Eftersom vi arbetar på olika bibliotek har våra möten varit förlagda till den digitala plattformen Teams. Där har vi även haft en chatt där vi stämt av mellan mötena och skickat utkast på affischer och annat för påseende.

Genomförande

En del i uppdragsbeskrivningen i aktivitetsplanen (Folkbiblioteken i Lund 2024) var att ta fram en modell som kunde spridas i hela verksamheten. Därför var det av stor vikt att vi utformade ett koncept som var lätt att tillämpa för alla medarbetare. Vi ville även expandera referensmaterialet och använda medier som ligger utanför bibliotekens egna bestånd. Med hjälp av kollegor på kommunikationsavdelningen utformade vi standardiserade affischer med kommunens utvalda typsnitt och några av kommunens profolfärger. På affischerna finns en sidfot med Folkbiblioteken i Lunds logga och kommunloggan, ett sidhuvud med texten "*Insatt i frågan?*" och utrymme att skriva in den aktuella frågan, plats för bild på bokomslag, baksidestext, och qr-kod som ska länka till bokens post i katalogen på hemsidan (se bilaga 1). Vi tog även fram liknande affischmallar för andra medier, såsom hemsidor, poddavsnitt och radio- och tv-program. På dessa finns plats för flera qr-koder på samma affisch (se bilaga 2). Dessutom tog vi fram en mall för skärm-layouter i programmet Playlpp, där vi utelämnade qr-koderna och endast använde bokomslag (se bilaga 3). Affischmallarna sparades som Word-dokument. Att använda Word var inte vårt förstahandsval men blev nödvändigt utifrån andra kriterier, vilket vi kommer att redogöra mer för i diskussionen.

Som ett sätt att testa vårt koncept genomförde vi ett pilotprojekt på de två stadsdelsbibliotek vi arbetar på. Den första frågan vi valde löd: "Insatt i frågan? Civil olydnad - medel för klimataktivism

eller attack mot demokratin?”. Frågan valdes mot bakgrund av den mediala uppmärksamheten kring klimatrörelsens tillämpning av civil olydnad, något som diskuterades flitigt i media under perioden. Vi började med att ta fram en referenslista med böcker, poddavsnitt och radio- och tv-program. Därefter skapade vi affischer och skärm-layouter utifrån våra mallar. För att även ha fysiska böcker att skylta med reserverade och omlokaliserade vi ett antal böcker som rörde frågan så att de fick en tillfällig hemvist på de aktuella biblioteken. Skyltningen med böcker och affischer sattes upp på utvalda platser och skärm-layouten visades på tv-skärmen på Norra Fäladens bibliotek. Inom ramen för pilotprojektet testade vi ytterligare två frågor: “EU-valet - vad röstar vi om?” och “Israel och Palestina - vad handlar konflikten om?”.

Nästa steg var att planera för hur konceptet kan implementeras i hela organisationen. Vår ambition är att *Insatt i frågan?* ska synas på alla folkbibliotek i Lund och att ansvaret för konceptet ska vandra mellan de olika biblioteken. För att säkerställa kontinuiteten kom vi, i samråd med ansvarig enhetschef, fram till att vi i projektgruppen ska fortsätta ha en stöttande roll. Därför tog vi fram ett överlämningsbrev med instruktioner för genomförande, från val av fråga till utformning av affischer. För att utnyttja bibliotekens resurser och länka samman projektet med övrig verksamhet etablerade vi även kontakt med bibliotekens webbgrupp och programgrupp. Detta i föresats att webbgruppen ska kunna publicera de olika frågorna och utvalda boktips i *Insatt i frågan?*-projektet på Folkbiblioteken i Lunds hemsida och att teman för program som programgruppen planerar delvis kan överlappa de frågor som *Insatt i frågan?* belyser.

Diskussion

I det här avsnittet kommer vi att diskutera olika aspekter av arbetet med *Insatt i frågan?*, hur väl konceptet passar för att lyfta aktuella samhällsfrågor i biblioteket, samt svårigheter vi har stött på under arbetets gång. Vad har fungerat och vad har inte fungerat? Vad skulle kunna göras annorlunda?

Tidsaspekter

Tanken med konceptet *Insatt i frågan?* var att det skulle hjälpa oss att snabbt fånga upp aktuella frågor och göra det möjligt att systematisera och operationalisera en del av den omvärldsbevakning som vi som bibliotekarier redan ägnar oss åt. Omvärldsbevakning och referensarbete tar mycket tid i anspråk vilket blev synligt under arbetet. Det blev tydligt för oss att den tiden är nödvändig för att ta fram kvalitativt och relevant material. Det var inget som vi kunde, eller ville, ändra på. Vad som däremot kunde effektiviseras var förmedlingen av omvärldsbevakningen, genom att skapa en kanal där den tidigare fragmentariska omvärldsbevakningen kunde få en riktning. Eftersom konceptet är ämnat att cirkulera mellan bibliotek och arbetsgrupper delar vi inte bara på arbetet utan också på resultatet, vilket blir mindre resurskrävande.

Det kan vara utmanande att få in nya arbetssätt och/eller rutiner i ett redan pressat dagsschema. För oss var det svårt att hitta mötestider då vi alla kunde “ses”, men då vi hade möjlighet att mötas digitalt i kombination med flexibla kollegor fungerade det ändå bra. Att skapa skyltmaterialet var relativt enkelt; här fördelade vi arbetsuppgifter mellan oss och satte en deadline för när arbetet skulle vara klart. Svårigheterna uppkom när nya aspekter eller nytt material till den utvalda frågan tillkom under tiden som en skyltning pågick, som i fallet med den pågående konflikten mellan Israel och Palestina. Vi upplevde ett slags skörhet i projektet när det gällde att hålla skyltmaterialet uppdaterat och levande. Det var svårt att hitta utrymme utöver den redan inplanerade tiden för att möta snabba förändringar, möjligtvis på grund av att det var en arbetsuppgift vi inte på förhand planerade in på våra ordinarie möten. En lösning skulle kunna vara att ha fler avstämningar under en skyltnings gång, i syfte att se över materialet.

Det här var en sak som vi inte uppmärksammade tillräckligt i början av projektet. I stället betraktade vi skyltningen som "avklarad" när vi väl skapat och satt upp materialet, och drogs in i annat biblioteksarbete.

Tekniska begränsningar

Så hur skulle vi kunna skapa ett så effektivt koncept som möjligt som ändå genererade kvalitativt innehåll? Vi hade redan ett antal kriterier som konceptet behövde uppfylla. Materialet behövde vara enhetligt och leva upp till kommunens grafiska profil. Mallarna skulle rent tekniskt kunna användas av alla, och redigeras i ett program som alla medarbetare har tillgång till. Folkbiblioteken i Lund genomförde nyligen ett skyltprojekt, inom ramen för den statliga satsningen *Stärkta bibliotek*. Där togs ett grafiskt material för skyltar fram, som vi ville tillämpa även för *Insatt i frågan?*. Tyvärr är programmet som skyltarna redigeras i endast tillgängligt för bibliotekens grafiska designer, vilket innebar en tydlig begränsning. I stället skapade den grafiska designern ett layoutmaterial med en logotyp som vi kunde använda i mallarna. Mallarna fick göras i Word, ett program som alla medarbetare har tillgång till och kunskap om. Då Word är ett ordbehandlingsprogram och inte ett layoutprogram blev mallarna dock svårredigerade. Vi bedömde att det ändå var mer effektivt att använda Word-mallarna än att allt material skulle behöva skapas av den grafiska designern. Det ger också mer autonomi åt de som i framtiden ska skapa skyltarna, vilket gör det möjligt att agera snabbare och anpassa innehållet vid förändringar.

En annan teknisk begränsning uppstod i genererandet av qr-koder, då Lunds kommun inte har något upphandlat program för det. Detta löstes genom att vi hittade gratis-program online, som vi upplevde fungerade bra. Då vi inte har insyn i hur dessa webbsidor sköts och uppdateras minskar dock kontrollen över qr-koderna. Vad händer om koderna slutar fungera? Inga problem uppstod under pilotprojektet, men det är något vi betraktar som en möjlig risk.

Urval av medier

En fråga som tidigt dök upp var hur vi skulle tänka kring urval av medier till *Insatt i frågan?*. Vi bestämde oss för att vi ville bredda bibliotekets bestånd genom att använda oss av till exempel poddar, radioprogram och dokumentärer som inte finns med i vår bibliotekskatalog. Men hur skulle vi förhålla oss till fiktivt material? Kunde vi använda skönlitteratur eller skulle vi hålla oss till facklitterära och journalistiska texter? Vår första tanke var att skönlitteratur inte kan betraktas som fakta och att det därför kan bli problematiskt att presentera skönlitteratur som ett "svar" på en fråga, samtidigt som skönlitteratur kan ge personliga insikter och reflektioner på ett sätt som inte alltid är möjligt för facklitteraturen. Skönlitteratur har också möjlighet att sätta in fakta i ett sammanhang som gör det begripligt, och lättare att ta till sig. Vi resonerade oss fram till att syftet med *Insatt i frågan?* är att få människor att reflektera kring komplexa frågor och vi anser att skönlitteratur i hög grad kan bidra med detta.

Dessutom innebär benämningen "facklitteratur" inte nödvändigtvis att texten kan likställas med fakta. Inom klassificeringen ryms såväl debattböcker, skildringar av livsöden och religiösa texter som uppslagsverk, vetenskapliga publikationer och instruktionsmanualer. Kan vi använda Extinction Rebellion-aktivisters egna berättelser i en fråga som berör civil olydnad? Vi bedömde att så var fallet. Lika som skönlitteratur kan debattböcker och biografier också bidra till djupare reflektioner och perspektiv. Det ingår i bibliotekariers profession att göra dessa avvägningar och urval och därför satte vi inga särskilda kriterier för vilka medier som kunde inkluderas.

Vi delar Lester Asheims (1953) syn om att bibliotekens förmodade objektivitet alltid är uppbyggd kring högst subjektiva kriterier. Även om vi efter bästa förmåga försöker vara objektiva i urvalet har vi aldrig makt över utbudet. I de fall vi inte hade möjlighet att själva innehållsgranska materialet som vi lyfte fram arbetade vi med begreppet källtillit (Sundin & Haider 2018), och fokuserade på material som genomgått någon form av kvalitetsgranskning av till exempel etablerade förlag, dagstidningar, inköpsgrupper, myndigheter eller andra verksamheter med hög trovärdighet.

Förhållningssätt till fri åsiktsbildning och neutralitet

Eftersom konceptet *Insatt i frågan?* går ut på att lyfta frågor som ofta är politiskt laddade blev frågan om bibliotekens neutralitet ett återkommande samtalsämne. Vi upplevde en viss beröringskräck hos oss själva och hos de kollegor som vi diskuterade projektet med. Som bibliotekarier har vi stor kunskap om kunskapsförmedling och att tillgängliggöra medier och kultur, men att hantera debatter på biblioteket kan vara utmanande. Även om det står inskrivet i bibliotekslagen att biblioteken ska främja det demokratiska samhället upplever vi att många bibliotekarier hyser en oro för att inte betraktas som neutrala när det kommer till att lyfta politiska frågor.

Neutralitet är ett ideal som problematiserats många gånger i biblioteksforskningen, men som fortfarande återkommer som ett kärnvärde, till exempel i International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) etikodex (IFLA 2012, s. 4). Hur mycket kan och framför allt bör biblioteken lägga sig i politiska händelser i sin omvärld? Vad händer om besökare uppfattar att *Insatt i frågan?* innebär att biblioteken tar politisk ställning i frågor?

Vissa argumenterar för att bibliotek aldrig kan vara helt neutrala, eftersom de alltid befinner sig i en social kontext som premierar vissa grupper (Gohr 2017; Farkas 2020). Kanske bör biblioteken inte heller vara neutrala, eftersom ett neutralt förhållningssätt snarare riskerar att befästa befintliga ordningar och gynna de grupper som redan besitter makt. Med ett sådant synsätt kan man hävda att biblioteken "för att bidra till det demokratiska samhällets utveckling" (SFS 2013:801) snarare borde arbeta aktivt med att utjämna skillnader mellan grupper genom att premiera de förfördelade, såsom lagen också ger uttryck för i vissa fall.

Bibliotekarierollen kan då betraktas som en slags social förändringsagent, genom att vara proaktiv och driva på lokal förändring. Som David Lankes (2013) uttrycker det: "to be a librarian is not to be neutral, or passive, or waiting for a question. It is to be radical positive change agent within your community" (Lankes 2013 i Mathiasson & Jochumsen 2021, s. 3).

I vårt arbete har neutralitetsbegreppet varit närvarande i flera skeden – inte minst i urvalet av ämne och litteratur. Begreppet har varit ett föremål för diskussion inför varje ny sprint. När vi kände tvivel återkom vi till vårt kärnuppdrag: "att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning". Hur ska vi på ett meningsfullt sätt kunna bidra till människors åsiktsbildning, om vi inte vågar beröra känsliga frågor, eller ta upp ämnen som påverkar människor i deras vardag? För att sätta en riktning för oss själva formulerade vi tidigt att resultatet inte handlade om karaktären på åsikten i sig, utan underbyggandet av den: själva kunskapsförmedlingen. Vi menar att en hörnsten i ett demokratiskt samhälle är det demokratiska samtalet, men för att ett samtal ska bli meningsfullt krävs väl underbyggda åsikter, fria från desinformation (jmf SOU 2020:56, s. 24–25). Vi menar att det ingår i bibliotekariers uppdrag att väcka intresse och nyfikenhet för bildning och debatt. Med det synsättet kan vi som bibliotekarier betraktas som just en slags sociala förändringsagenter (se Lankes 2013 i Mathiasson & Jochumsen 2021, s. 3). Därmed sagt handlar *Insatt i frågan?* inte om att vi som bibliotekarier ska ta ställning och ge svar, utan om att bidra till en mer underbyggd åsiktsbildning hos besökarna.

Resultat

Målet med projektet *Insatt i frågan?* var att skapa ett koncept som möjliggör för medarbetare att med kort varsel lyfta och synliggöra aktuella samhällsfrågor. Resultatet blev ett skyltmaterial med färdiga mallar som följer kommunens profil och instruktioner. Materialet kan nås och bearbetas av alla medarbetare. Vi har även arbetat fram en plan för hur konceptet ska implementeras i organisationen efter avslutat pilotprojekt. Då konceptet *Insatt i frågan?* är kopplat till vår aktivitetsplan och därmed följs upp på enhetens arbetsplatsträffar är det inte bara ett tillfälligt projekt utan del av ett långsiktigt strategiskt arbete.

Även om konceptet har vissa tekniska begränsningar och inte var så snabbfotat som vi först hoppades, bidrar det ändå med en ram för hur samhällsfrågor kan lyftas på ett strategiskt vis samt en plan för hur det ska göras. Det har också bidragit med ett nytt tankesätt kring hur vårt ibland begränsade bestånd kan komma alla till del, även om medierna inte finns tillgängliga fysiskt på alla bibliotek, genom qr-koderna. Projektet har också bidragit till att den tysta kunskap som omvärldsbevakning innebär nu är mer synlig i organisationen.

Även om *Insatt i frågan?* synliggjort aktuella samhällsfrågor i biblioteksrummet finns det fortfarande frågetecken. Vi vet inte i vilken grad materialet faktiskt når fram till besökarna, och om det når fram, i vilken utsträckning bidrar det i så fall till att fylla kunskapsluckor och underbygga åsikter? Det är något som skulle vara intressant att undersöka.

Källförteckning

Asheim, Lester (1953). "Not censorship but selection", *Wilson Library Bulletin*, 28, s. 63-67. Hämtad 9 oktober 2024 från <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/NotCensorshipButSelection>

Engström, Lisa (2020). *Lokalsamhällets bibliotek: kan meröppet öppna dörrar?* Lund: Lunds universitet, Institutionen för kulturvetenskaper.

Farkas, Meredith (2020). "When Speech Isn't Free: Ensuring free speech requires more than neutrality". *American Libraries Magazine*, 51(5), s. 48.

Folkbiblioteken i Lund (2024). *Aktivitetsplaner*. [Internt material]

Gohr, Michelle (2017). "Ethnic and Racial Diversity in Libraries". *Journal of Radical Librarianship*, 3, s. 42-58.

Hallin, Anette och Karrbom Gustavsson, Tina (2019). *Projektledning*. Tredje upplagan. Stockholm: Liber.

IFLA (2012). *IFLA Code of Ethics for Librarians and other Information Workers*. Hämtad 9 oktober 2024 från <https://repository.ifla.org/server/api/core/bitstreams/bb629889-3883-4c7b-8a40-37c02dc89146/content>

Jansson, Tomas och Ljung, Lennart (2023). *Projektledning - klassiskt, agilt och flexibelt: för små och lagom stora projekt*. Upplaga 1. Lund: Studentlitteratur.

Lindberg, Jenny och Pilerot, Ola (2023). *Steget före i folkbiblioteket: En studie om omvärldsbevakning på svenska folkbibliotek*. Hämtad 9 oktober 2024 från <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:hb:diva-29846>

Lunds kommun (2024a). *Biblioteksprogram för Lunds kommun 2024-2030*. Hämtad 9 oktober 2024 från <https://lund.se/download/18.36227d7418c8afb755d18782/1704279943570/Biblioteksprogram%20för%20Lunds%20kommun%202024-2030.pdf>

Lunds kommun (2024b). *Kultur- och fritidsförvaltningens aktiviteter 2024*. [Internt material]

Mathiasson, Mia och Jochumsen, Henric (2021). "Working for a better world: the librarian as a change agent, an activist and a social entrepreneur." Paper i *New Librarianship Symposia Series: Fall 2021*. Hämtad 9 oktober 2024 från <https://scholarcommons.sc.edu/newlibrarianshipsymposia/newlibrarianshipsymposia/post- neutrality/7/>

SFS 2013:801. *Bibliotekslag*. Stockholm: Kulturdepartementet.

SOU 2020:56. *Det demokratiska samtalet i en digital tid - så stärker vi motståndskraften mot desinformation, propaganda och näthat*. Stockholm: Regeringskansliet.

Sundin, Olof och Haider, Jutta (2018). "Källkritik, självkritik och källtillit". I: U. Carlsson (red.) (2018), *Medie- och informationskunnighet i den digitala tidsåldern - en demokratifråga: Kartläggning, analyser, reflektioner*, s. 59-61. Nordicom. Hämtad 9 oktober 2024 från https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/49803978/Sundin_Haider_ka_lltillitMIK2018.pdf

Bilaga 1

The poster is divided into two main horizontal sections. The top section has a light pink background and features a large orange speech bubble icon with a question mark on the left. To its right is the main title 'Insatt i frågan?' in a large, bold, black font, with the subtitle 'Underrubrik' in a smaller, bold, black font below it. The bottom section has a light yellow background. On the left side of this section is a grey icon of a book. To the right of the book icon is the title 'Rubrik (ÅRTAL)' in bold black font, followed by ten lines of placeholder text 'text text text text text text text'. Below this is another line of placeholder text 'text text text text text text text text text text text text text text text text'. In the bottom right corner of the yellow section is a QR code. Below the QR code is the text 'Scanna för att reservera!' in bold black font.

Folkbiblioteken i Lund

folkbiblioteken.lund.se

Bild 1. Affischmall för fysiska medier

Bilaga 2

Bild 1. Affischmall för digitala artiklar

Bild 2. Affischmall för poddar och radioprogram

Bilaga 3

Bild 1. Mall för informationskärmar

Ett utforskande av MIK på bibliotek

Marika Alneng

Biblioteksutveckling Gävleborg
marika.alneng@regiongavleborg.se

Jonna Steinrud

Sätters bibliotek
jonna.steinrud@sater.se

Ett utforskande av MIK på bibliotek

Perspektiv och verktyg i demokratiuppdraget

I boken *MIK i praktiken! Biblioteken visar vägen* har vi försökt att definiera och beskriva MIK i relation till bibliotek. Vårt arbete resulterade i tre delar, den första handlar om MIK som perspektiv för delaktighet, den andra om MIK som verktyg i praktiken och i den tredje avslutande delen samlade vi våra förhoppningar kring MIK och bibliotek i framtiden (Alneng & Steinrud 2024).

Med boken i handen finns fortfarande flera oavslutade tankar hos oss. I detta paper vill vi förutom att tangera frågorna "Varför", "Hur" och "Vad" presentera några konkreta metoder och modeller för MIK på bibliotek. Syftet är att förtydliga hur MIK kan användas som perspektiv och som verktyg i praktiken, både för att visa bibliotekens unika roll och kompetens samt beskriva varför arbetet med MIK på bibliotek är att främja det demokratiska samhällets utveckling.

Att biblioteken har ett demokratiskt uppdrag är tydligt i bibliotekslagen. Men hur hänger MIK och demokrati samman? Svaret finns i begreppets historia. Redan 1982 förde nitton av Unescos medlemsländer samtal om att ta ett gemensamt grepp om mediefrågor med fokus på barn och unga. Kunskap om medier ansågs ha en nära koppling till medborgarskap, deltagande och yttrandefrihet. I och med internet och digitaliseringen som förändrade mediernas och informationens förutsättningar blev detta än mer tydligt. 2011 utgavs skriften *Media and Information Literacy for Teachers* där begreppet MIL (Media and Information Literacy) lanserades på allvar. I Sverige översattes begreppet till MIK (medie- och informationskunnighet) av Statens medieråd, numera Mediemyndigheten. Syftet med ett samlas kring ett begrepp har varit att skydda medborgaren, men inte genom förbud och restriktioner utan genom stärkt och medveten medieanvändning. Fokuset på barn och unga vidgades med tiden till medborgaren i stort, medan andemeningen – att stärka de förmågor som krävs för att själv kunna navigera, värdera och fatta välgrundade beslut – är fortsatt centralt (Alneng 2017, s. 17-19).

Varför MIK på bibliotek?

Ulla Carlsson, professor i media och kommunikation vid Göteborgs universitet, uttrycker det så här:

"För att aktivt kunna delta i meningsfulla samtal och utvecklas som kreativa människor behöver vi kunna förstå texter och bilder, identifiera kontexter och agendor och skapa innehåll. Vi behöver göra oss förstådda och våra röster hörda i olika sammanhang. Det är en utmaning i dagens komplexa medie- och kommunikationskultur. Därför är ökad medie- och informationskunnighet i befolkningen en viktig demokratifråga." (Unesco, 2023)

Europarådet kom med nya rekommendationer för bibliotekslagstiftning och policyer den 5 april 2023. De bygger på att biblioteken kan bidra till att stärka aktivt medborgarskap i ett demokratiskt samhälle. Genomgående fokuserar riktlinjerna på fri tillgång till information och internet, lyfter bibliotekens betydelse för ett hållbart och demokratiskt samhälle och pekar särskilt på den sociala dimensionen av bibliotek (Kungliga biblioteket 2024).

Så, varför MIK i bibliotekens demokratiuppdrag? Demokratiuppdraget finns som sagt formulerat i bibliotekslagen som att biblioteken ska främja det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Det innebär att människor fritt ska kunna söka, finna, tillgodogöra sig, värdera och själv skapa information i olika format. Att bidra till kunskapsförmedling stannar inte, som vi ser det, till böckerna i bokhyllan. Kunskapsbehoven är olika för varje individ och bibliotekens uppdrag och profession avgör vilka av dessa behov vi kan tillgodose. Vi menar att särskilt informationskunnigheten i begreppet är en del av bibliotekens kärnuppdrag. Men vad betyder det för professionen och hur gör vi MIK i praktiken gentemot allmänheten? Hur kan MIK bli mer konkret?

Hur kan vi få syn på MIK?

Mediemyndigheten har i sin kartläggning av MIK-aktörer pekat ut biblioteken som en god modell för MIK-arbetet (Statens medieråd 2022). Vi har ställt oss frågan hur biblioteken kan axla, utveckla, förtydliga och förmedla den rollen. Vi har inspirerats av Unescos MIK-ramverk och dess fjorton moduler som beskriver olika delar av MIK (Grizzle et al. 2021). I dem har vi hittat ingångar som hjälpt oss att definiera begreppet utifrån ett biblioteksperspektiv.

Vi har också tagit hjälp av Ulla Carlsson när hon menar att MIK är ett kunskapsområde som kan bidra med att stärka medborgerlig deltagarkultur och användas som verktyg att förmedla kärnkompetenser för att navigera i medielandskapet (Carlsson 2023). De båda hänger samman, för den som behärskar verktygen och metoder att hitta och värdera information, ökar möjligheterna till ett aktivt och medvetet deltagande i samhällslivet.

Vi menar, liksom Carlsson, att MIK kan användas för att främja deltagarkulturen. I bibliotekssammanhang kopplar det an till bibliotekens demokratiska uppdrag, men också till arbetet med Agenda 2030 och social hållbarhet, medborgarengagemang, liksom till de prioriterade målgrupperna som nämns i bibliotekslagen.

Vi anlägger ett MIK-perspektiv på biblioteksverksamheten för att på så sätt få syn på när MIK och biblioteksuppdraget möts. När vi har utforskat MIK-perspektivet för bibliotekssektorn och dess koppling till demokratiuppdraget ser vi anledning att särskilt lyfta informationskunnigheten. I många MIK-sammanhang får mediekunnigheten företräde och vi har därför fokuserat på informationskunnigheten och visat på den starka koppling som finns till informationsvetenskapen och biblioteksprofessionens särskilda kompetens.

Vad är MIK i praktiken?

Om MIK som perspektiv hjälper oss att se kopplingen till demokratiuppdraget och kompetensen inom informationskunnigheten behövs MIK-verktyg för att hitta ingångar till mer konkret verksamhet. Det går att använda flera av de klassiska verktygen inom informationsvetenskapen för att närma sig MIK-områden som prosumentskapet, spel, AI eller integritet och säkerhet. Som att identifiera informationsbehov och möta dem genom exempelvis informationssökning och informationshantering.

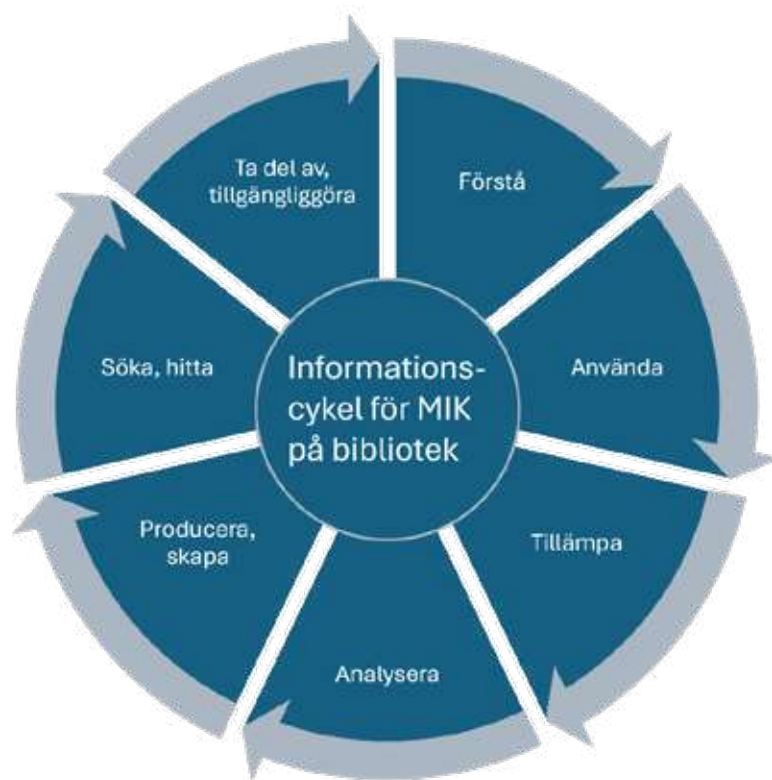

Bild 1: Modell för informationscykel för MIK på bibliotek med informationsprocessens komponenter.

Om vi tar bibliotekens arbete med spel och spelkultur som exempel - bidrar biblioteken med att söka och hitta spel, att tillgängliggöra, använda eller analysera spel? Arrangeras tillfällen för att själv kunna skapa spel? Modellen, menar vi, kan även vara en bra startpunkt för diskussioner om vilka förutsättningar behövs för att kunna utveckla arbetet vidare.

Ett exempel på en verksamhet som vuxit på bibliotek i och med samhällets digitalisering är den digitala vägledningen. Innehåll, omfattning och koppling till uppdraget diskuteras flitigt men vi vill lyfta ytterligare en vinkel på digital vägledning inom det praktiska MIK-arbetet.

Referenssamtalet är ett av bibliotekens absolut viktigaste verktyg. Vad händer om vi ser den digitala vägledningen som ett referenssamtal? Denna tanke hänger ihop med problemet att behandla allt digitalt som skilt från resten av samhället, kultur eller omgivning. Om vi istället ser digital exkludering som en del i en systematisk exkludering, precis som ekonomisk exkludering eller social exkludering, så kan vi se problematiken utifrån ett helhetsperspektiv - och inte lägga över ansvaret på individen att kunna, vilja och våga vara digital. Biblioteken möter allmänheten i frågor kring digital vardag, men ofta är behovet av stöd en effekt av digitaliseringen; en konsekvens av en annan aktörs vägval. Ett konstruerat hjälpbehov. För att digital vägledning ska bli en del i bibliotekens MIK-arbete behöver professionen hitta ett systematiskt sätt att stärka medborgerlig deltagarkultur och förmedla kärnkompetenser för att hjälpa allmänheten att navigera i medielandskapet.

För att testa tanken om digital vägledning som referenssamtal har vi använt oss av den kvalitetsmodell som under 2013-2015 utarbetades av Regionbibliotek Stockholm tillsammans med Malmö stadsbibliotek (Regionbibliotek Stockholm 2015). Då var syftet att ta fram och testa en kvalitetsmodell för de referenssamtal som äger rum i bibliotekets fysiska och digitala miljöer. Men som med alla metoder och modeller gäller det att vi kombinerar teorin med den praktiska erfarenheten och det professionella omdömet.

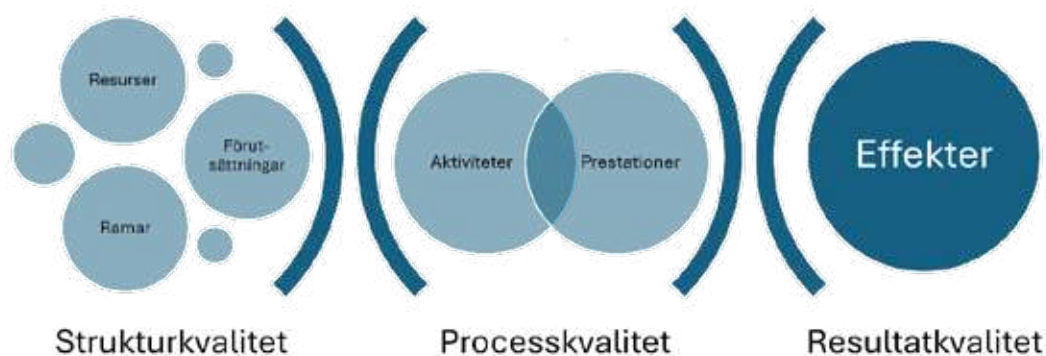

Bild 2: Förenklad bild av kvalitetsmodellen.

Kvalitetsmodellen undersöker den inre effektiviteten, om vi gör sakerna rätt, och inte den yttre effektiviteten som istället ser om vi gör rätt saker. Syftet med kvalitetsmodellen är att mäta kvalitet i mötet mellan personal och besökare. Modellen kombinerar en klassisk effektkedja med parametrar och markörer som definierar kvalitet inom struktur, process och resultat. Det är professionens upplevelse som är i fokus och det är den som utför tjänsten som reflekterar utifrån sig själv. I det här sammanhanget har vi valt att göra en förenklad bild av kvalitetsmodellen som visar kopplingen mellan effektkedjan och parametrar för upplevd kvalitet (Borrman 2015).

Pålitlighet - trovärdighet	Lyhördhet - trygghet	Kompetens	Tillgänglighet	Tillmötesgående	Kommunikation
<ul style="list-style-type: none"> Objektivitet Likvärdig service Aktualitet Sekretess 	<ul style="list-style-type: none"> Lyssna Se individen Anpassa nivå Integritet Ärlighet 	<ul style="list-style-type: none"> Sammanhang Social kompetens Pedagogik Informationskunnighet 	<ul style="list-style-type: none"> Öppettider Personal Anpassningar 	<ul style="list-style-type: none"> Bemötande Uppföljning Informera mera Självständighet Egenmakt 	<ul style="list-style-type: none"> Lugnt tilltal Tydligt tal Anpassat röstläge Gränssättning

Bild 3: Förenklad bild av kvalitetsparametrar och -markörer.

För att få syn på beståndsdelarna inom kvalitetsparametrarna har originalmodellens elva parametrar kokats ner till sex med tillhörande markörer. Processkvaliteten mäts alltså genom att professionen arbetar för att säkerställa att alla steg i aktiviteter (planering, kompetensutveckling, marknadsföring) och prestationer (referenssamtal) genomsyras av pålitlighet/trovärdighet, lyhördhet/trygghet, kompetens, tillgänglighet, tillmötesgående samt kommunikation. Markörerna definierar parametrarna och kan användas för t ex checklistor vid verksamhetsplanering eller uppföljning.

Vårt syfte med att använda kvalitetsmodellen för att omdefiniera digital vägledning som ett referenssamtal inom informationskunnighet var att synliggöra ett exempel på MIK i praktiken. Modellen kan ge tydlighet och struktur och tillsammans med det professionella omdömet skapas förutsättningar för att besökaren möter en profession som tar deras frågor på allvar, värnar om medborgarnas integritet, identifierar ett informationsbehov, anpassar nivå och tilltal, ger ett sammanhang, ser till individen och syftar till att skapa förutsättningar för självständighet och egenmakt.

Diskussion

I arbetet med boken har vår ambition varit att definiera MIK för bibliotek. Vi har sammanställt det vi menar är bibliotekens uppdrag och finner det i skärningspunkten mellan demokrati och digitalisering, kunskapsdelning och fri åsiktsbildning. Men vi ser också fördelarna med att särskilt lyfta informationskunnighet och värdering av information oavsett medieformat då vi menar att det är den del av MIK som är tydligt i bibliotekens uppdrag. Vi har argumenterat för varför MIK är viktigt för bibliotek, särskilt då demokrati och delaktighet är ingångsvärden som är gemensamma. Vi har därmed gett exempel på MIK som perspektiv för ökad delaktighet, men också som verktyg för ökad möjlighet att navigera i ett komplext medielandskap. De olika exempel vi samlat från biblioteksverksamhet i landet hoppas vi kan fungera som inspiration för andra. Dels att få syn på det arbete som redan pågår, dels för att hitta nya sätt att ta sig an uppdraget.

Vi tror på bibliotek som en del av sina lokalsamhällen men som också har fingret på samhällspulsen och erbjuder det som behövs - även när det inte efterfrågas. För den enskilde är det viktigt att veta vem man kan vända sig till för att få hjälp eller att bli slussad rätt. Därför är det också viktigt att biblioteken stärker sin kompetens men också formulerar var gränserna går för uppdraget och samverkar med andra aktörer i samhället.

Vi avslutar vår bok med ett manifest där vi menar att det är viktigt att förtydliga bibliotekens MIK-uppdrag för att kunna fortsätta vara en god modell för MIK-arbetet och för att synliggöra bibliotekens roll gentemot andra samhällsaktörer (Alneng & Steinrud 2024, s. 145-146). Vår förhoppning är att biblioteken får nytta av att vi samlat forskning, argument och praktisk erfarenhet på samma ställe så att tid och resurser kan läggas på att bli än mer konkret i praktisk verksamhet.

Men att ta en aktiv roll som god modell för MIK-arbetet i Sverige får konsekvenser. Hur skulle bibliotekens verksamhet utformas om professionen:

- Utgår från att behovet av MIK finns, även när det inte uttrycks som en fråga eller önskan
- Arbetar uppsökande med MIK på analoga och digitala platser
- Erbjuder en yta för MIK-labb, skapande och deltagande
- Skapar tjänster för våra kommuner eller andra aktörer
- Tar plats i samhällsutvecklingen
- Jämställer bibliotekarier med IKT-specialister
- Tydligt kommunicerar professionens informationskompetens

Hur påverkas aktiviteter, program och referensamtal? Hur påverkas kompetensen och samverkan med andra parter i samhället, internt i kommunen och i lokalsamhället? Här tror vi att biblioteken behöver agera på en taktisk nivå och försöka svara på frågan "Hur" genom att erbjuda metoder och modeller som hjälper till att hitta kopplingen till det strategiska "Varför" och det praktiska "Vad". Vi tänker att biblioteken redan gör mycket verksamhet som kan ses i ett MIK-perspektiv eller omstruktureras genom att använda MIK som ett praktiskt verktyg. Det handlar alltså mer om att se MIK och demokratiuppdraget i biblioteket än att biblioteket ska göra allt.

Källförteckning

Alneng, M. (2017). *Folkbibliotek i förändring, navigera med medie- och informationskunnighet*. BTJ Förlag.

Alneng, M. & Steinrud, J. (2024). *MIK i praktiken! Biblioteken visar vägen*. BTJ Förlag.

Borrman, P. & Hedemark, Å. (2015). *Leonards plåster : om syfte, barnsyn och kvalitet i bibliotekets sagostund*. Regionbibliotek Stockholm. https://delalaslust.wordpress.com/wpcontent/uploads/2015/05/leonards_plaster_utskrift.pdf

Carlsson, U. (2023). *Hur ska begreppet medie- och informationskunnighet (MIK) förstås?*. https://www.gu.se/sites/default/files/2023-04/Begreppet%20medie-%20och%20informationskunnighet%20%28MIK%29_0.pdf [7 oktober 2024]

Grizzle, A. et al. (2021) *Media and information literate citizens: think critically, click wisely!*. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377068>

Kungliga biblioteket (2024). *Europarådets rekommendationer*. <https://www.kb.se/samverkanoch-utveckling/biblioteksutveckling/internationellt-arbete/europaradets-rekommendation.html> [7 oktober 2024]

Regionbibliotek Stockholm (2015). *Samtal pågår*. <https://refsamtalet.wordpress.com/>. [7 oktober 2024]

Statens medieråd (2022). *Främjande av medie- och informationskunnighet i Sverige 2021- 2022*. <https://mediemyndigheten.se/globalassets/rapporter-och-analyser/2022/framjande-avmedie--och-informationskunnighet-i-sverige.pdf>

Unesco (2023). *Medie- och informationskunnighet är en demokratifråga*. <https://unesco.se/medie-och-informationskunnighet-ar-en-demokratifraga/>. [7 oktober 2024]

Biblioteken som tanke medjor

Engella Ameri

Biblioteksutveckling Region Halland
engella.ameri@regionhalland.se

Annelie Krell

Region Skånes kulturförvaltning
annelie.krell@skane.se

Anna Lundqvist Nilson

Region Skånes kulturförvaltning
anna.lundqvist.nilson@skane.se

Annhild Ottosson

Biblioteksutveckling Region Jönköpings län
annahild.ottosson@rjl.se

Anna Persson

Biblioteksutveckling Blekinge/Kronoberg
anna.persson@regionblekinge.se

Henriette Sandell

Biblioteksutveckling Region Kalmar län
henriette.sandell@regionkalmar.se

Bakgrund

Bibliotekens demokratiska uppdrag har blivit alltmer aktualiserat i och med den digitala utvecklingen och det förändrade samhällsklimatet och behovet har ökat för biblioteken att förstärka och tydliggöra sitt arbete.

I projektet *Biblioteken som tankesmedjor* har tio pilotbibliotek i södra Sverige samarbetat med de regionala biblioteksverksamheterna inom ramen för Regionsamverkan Sydsverige, för att utforska hur bibliotekens demokratiska uppdrag kan gestalta sig i praktiken, utifrån sina lokala förutsättningar. Pilotbiblioteken har prövat olika metoder att konkret arbeta med aktiviteter som kan stärka arbetet med bibliotekens demokratiuppdrag. Projektet har pågått 2023 och halva 2024 och kommer att slutredovisas i december 2024 på en delningskonferens.

Problemformulering

Åsa Wikforss (2021, s. 53) skriver i sitt kapitel "Den digitala demokratin - drömmar och mardrömmar" om hur kunskapen har demokratiserats och blivit mer tillgänglig för alla i och med internet. Men de ojämlikheter som tidigare fanns har snarare förstärkts. För den som har god bakgrundskunskap och mediekunskap är internet en guldgruva. Allt går att hitta, och det finns inget man inte genast kan lära sig mycket om. Den vars kunskapsbakgrund är svagare har svårare att hitta rätt. Det finns risk att man inte får svar på sina frågor eller att informationen man hittar är opålitlig. I värsta fall råkar man på desinformation och politisk propaganda, skraddarsydd för att utnyttja våra sårbarheter.

I Bibliotekslagen (SFS 2013:801, 2§, 7§) står det, förutom att biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning, att folkbiblioteken ska verka för att öka kunskapen om hur informationsteknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet.

Dessa två uppdrag är även kopplade till varandra, eftersom internet och sociala medier i allra högsta grad påverkar det demokratiska samhället. Internet ger möjligheter till informationsinhämtning och skapar arenor för demokratiska samtal. Samtidigt skapar internet och nya digitala verktyg utmaningar i form av desinformation, misstro och utestängning av vissa grupper på grund av bristande tillgång eller kunskap (Carlsson 2018, s. 14, Strategi för stärkt demokrati, s. 18, Wikforss 2021).

Diskussionen om internets förhållande till bibliotekens demokratiska uppdrag är ingen ny diskussion. Tidigare användes begreppet informations- och kommunikationsteknik (IKT) mer flitigt och idag talas det om medie- och informationskunnighet (MIK), men resonemangen är desamma. År 2010 beskriver till exempel Rachel Hall (2010, s. 165-166) och Svanhild Aabø (2006, s. 1) samma problematik gällande IKT och demokrati. De menar att det är av stor vikt att folkbiblioteken lär ut och introducerar ny teknik till sina användare för att skapa aktiva medborgare som kan delta i det demokratiska samhället. Men de lyfter också att teknologin å ena sidan har förenklat kommunikationen mellan människor och å andra sidan bidragit till att den sociala interaktionen i lokalsamhället minskat.

Ibland saknar invånare kunskap om både demokrati och digitala verktyg, vilket är ytterligare en utmaning. Många nyanlända personer saknar tidigare erfarenhet av att leva i en demokrati och bristande språkkunskaper kan utgöra ytterligare trösklar för att aktivt kunna delta i det demokratiska samhället. Denna problematik är särskilt tydlig i områden med socioekonomiska utmaningar eller på gles- och landsbygd där invånare kan känna ett avstånd till demokratis institutioner och det centrala beslutsfattandet (Strategi för en stark demokrati, s. 23). Det är fler

i utsatta områden än i övriga Sverige som behövt hjälp med e-tjänster från kommun, stat eller myndighet. Invånare i utsatta områden anger också i större utsträckning än boende i övriga Sverige att de inte har full tillgång till det svenska digitala samhället och betalar i lägre utsträckning för svenska nyhetsmedier (Järvaveckan Research 2024).

MIK behöver därför ses som en del av det demokratiska lärandet, något som krävs för att aktivt kunna delta i samhället. Dessutom krävs kunskap om politiskt beslutsfattande, rättig- och skyldigheter för att kunna göra demokrati begriplig och för att kunna värna demokratin (Carlsson 2018, s. 17).

Biblioteken behöver alltså utbilda sina användare i digitala verktyg för att de ska kunna bli demokratiska medborgare och aktivt delta i det demokratiska samhället. Samtidigt är det digitala verktyg och internet som bidrar till filterbubblor och en minskad social interaktion. Därför ökar samtidigt behovet av att biblioteken ska fungera som demokratiska mötesplatser där olika åsikter kan mötas och brytas mot varandra. Det är ur den här kontexten pilotbiblioteken har utforskat det demokratiska uppdraget ur olika perspektiv.

Genomförande

Med utgångspunkt i de olika kommunernas lokala demokratiska utmaningar har pilotbiblioteken utforskat hur de kan hitta nya vägar och metoder för att arbeta med det demokratiska uppdraget i en digital samtid. Pilotbiblioteken har undersökt vilka målgrupper de saknar i sin verksamhet, vilka områden som har lågt valdeltagande eller andra lokala utmaningar som de tagit avstamp i. Detta har resulterat i att de bland annat har sett behov av att öppna upp biblioteket för debatt eller att öka möjligheterna för inflytande för unga med funktionsnedsättning.

Projektorganisationen har förutom ansvarig styrgrupp bestått av arbetsgrupp och processledare, som varit särskilt stöd till pilotbiblioteken. Processledaren har också varit ett stöd i att skruva metoder och i att använda digitala verktyg för att stimulera till medborgarförslag och utveckling. Pilotbiblioteken har också samarbetat parvis för kollegialt stöd och lärande i syfte att utveckla sina metoder.

För att kunna avsätta tid och resurser har pilotbiblioteken fått ekonomiskt stöd, genom finansiering av Regionsamverkan Sydsverige och de regionala biblioteksverksamheter som medverkat i projektet.

Resultat

I detta bidrag redogör vi för på vilket sätt pilotbiblioteken har utforskat det demokratiska uppdraget.

Några av pilotbiblioteken har utforskat folkbibliotekens roll som demokratiska mötesplatser. Andra har fokuserat på att vara stöd för bibliotekslagens prioriterade grupper att utöva sina demokratiska rättigheter.

Debatt och dialog

I den svenska bibliotekslagen ändamålsparagrafen 2§ kan vi läsa att "Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning". I den norska bibliotekslagens målsättningsparagraf som började gälla 2014 står det tydligare än i den svenska lagen att biblioteken ska vara en mötesplats för debatt: "Folkebibliotekene skal være en uavhengig møteplass og arena for offentlig samtale og debatt".

Hur biblioteken i Sverige ska arbeta med det demokratiska uppdraget har inte varit så tydligt som i den norska motsvarigheten. Det står inget om mötesplats, men det kan vara en väg, och därför har fyra pilotbibliotek i projektet tagit sig an att utforska skapandet av ytor för det demokratiska samtalet på olika sätt. Pilotbiblioteken inom projektet har valt att angripa denna uppgift på varierande sätt, beroende på lokala behov och förutsättningar.

I Oskarshamn har de öppnat upp för att låta föreningar och invånare använda biblioteket för samtal, eller som de själva säger: kunskapsutbyte. Invånarna står för innehållet och biblioteket för marknadsföring och platsen med t. ex. den teknik som krävs. Samtalen som har varit har bland annat handlat om konflikten mellan Palestina och Israel, vindkraft och Martinus kosmologi.

I Lund har man skapat en programserie, Lund pratar, där man satsat på att hitta ett koncept för samtal och debatt på biblioteket. Valet av ämne baseras på aktuella ämnen i samhället. Biblioteket arbetar med en redaktion, som förbereder och bjuder in.

Emmaboda har genomfört samtal om bland annat lokala företeelser, som inköpet av konferensbord till kommunhuset och bibliotekets placering, men även om yttrandefrihet, förbjudna böcker och om det var bättre förr. Samtalen är initierade av personalen på biblioteket och i några fall i samarbete med lokaltidningen och Kalmar konstmuseum.

I Ystads projekt Medverket har biblioteket anordnat diskussionskvällar kring olika teman och bjudit in allmänhet, representanter för föreningar, politiken och tjänstemän i andra förvaltningar. Ett av de program de har testat handlade om det byggnadsminnesförklarade medborgarhuset i Glemmingebro och vad det ska användas till framöver.

Folkbiblioteken har länge spelat en viktig roll som demokratibärande institutioner och sedan 2014 är demokratiuppdraget också en del i bibliotekslagen. Denna grundläggande uppgift positionerar biblioteken som arenor där människor kan mötas och engagera sig i samhällsdebatter, särskilt i en tid där politiska samtal blir alltmer polariserade.

Elin Golten (2022, s 257) menar att i Norge är det demografi, historia och tradition, utvecklingsdynamik och närhet till staden som avgör hur biblioteket fungerar som offentlig plats. Golten har undersökt vilken roll användarna anser att biblioteket ska ha och det visar sig att den är mycket traditionell. Användarna önskar att biblioteken ska vara en traditionell och social arena, en leverantör av information, medan bibliotekspersonalen vill framhäva biblioteket som en institution som vill prioritera likvärdighet och demokrati. De lokala politikerna däremot pratar om bibliotekets utbildande funktion med förmedling av litteratur som hela landets befolkning borde ha tillgång till.

Vad ett bibliotek ska vara skiljer sig mellan personal, användare och politiker och den demokratiska rollen har i Sverige inte fått riktigt fäste om man inte ser till att man ska vara utjämnande vad gäller tillgången till information. Pilotbiblioteken i projektet visar på att biblioteket kan vara något annat, en plats där samtal och debatter kan ske, men biblioteken måste arbeta långsiktigt med att bygga upp den platsen och rollen. Det gäller att skapa konfliktberedskap och nya former av strategier när det gäller allt från moderering av nätdiskussioner och tydligare mediepolicy till väktarstöd och flyktberedskap vid författarbesök.

Hansson, Carlsson, Hanell & Engström (2023, s 29) skriver att folkbiblioteken kan fungera som platser för en legitim kamp mellan olika politiska ståndpunkter. I stället för att söka en orealistisk konsensus i alla frågor, framhåller de vikten av att erkänna och hantera konflikter mellan olika politiska identiteter och intressen. Detta synsätt kan appliceras på folkbibliotekens roll, där de fungerar som mötesplatser där olika åsikter kan mötas och debatteras på ett civiliserat sätt.

Vidare lyfts bibliotekens roll som tillgängliga offentliga mötesplatser som främjar deltagande i demokratiska processer. Exempelvis påpekar forskning av Audunson (2005) och Aabø et al. (2010) hur folkbibliotek har en unik potential som lågintensiva mötesplatser där människor kan interagera över sociala, kulturella och ekonomiska gränser. Detta bidrar till att stärka både socialt kapital och det demokratiska deltagandet (Hansson et al. 2023 s. 28-29).

Pilotbiblioteken lyfte alla upp lokala frågor och lät invånarna få nya perspektiv och möjlighet att ställa frågor kring dem. Här är Oskarshamn ett lysande exempel med deras samtal om Palestina och Israel.

Bibliotekariens professionella roll i denna demokratiska arena är avgörande. Enligt Hansson et al. (2023 s. 32-33) har bibliotekarier länge setts som nyckelaktörer i arbetet för att främja tillgång till information och fri åsiktsbildning, särskilt genom mediehantering och urval av material för bibliotekets samlingar. De har också fått en alltmer central roll i att arrangera evenemang och debatter som främjar det demokratiska samtalet i lokalsamhället. Dock står bibliotekarier inför ökade utmaningar. En del av dessa utmaningar kommer från politiska påtryckningar, särskilt från högerextrema grupper som ifrågasätter bibliotekens roll i att främja kulturell mångfald och inkludering. Här blir bibliotekslagen ett viktigt verktyg för att bibliotekarier ska kunna försvara sin professionella autonomi och deras urval av material och aktiviteter. Bibliotekariernas arbete innebär ofta att navigera mellan lokala politiska krav och nationella riktlinjer och ibland anpassas verksamheten för att undvika konflikter, vilket kan påverka deras professionella roll och identitet (Hansson et al. 2023, s. 3738).

Forskning visar också att bibliotekariers professionella kompetens, såsom utveckling av mediepolicy och deras förmåga att arrangera inkluderande program, blir allt viktigare. I vissa fall har bibliotekarier behövt utveckla strategier för att hantera kontroverser och säkerställa att biblioteket fortsätter att vara en trygg och öppen plats för demokratiska samtal (Hansson et al. 2023, s. 35-37).

Prioriterade grupper

I projektet har följande målgrupper varit fokus: personer med intellektuell funktionsnedsättning och personer med annat modersmål än svenska (SFS 2013:801, 4§, 5§). Begreppen tillgänglighet, delaktighet och demokrati är självklara i en svensk bibliotekskontext genom förståelsen att tillgänglighet och delaktighet är medel för att främja målet demokrati. I artikeln Bibliotek för alla? undersöker Engström (2021, s. 2) vilken betydelse begreppen tillgänglighet och delaktighet ges i några kommunala biblioteksplaner. Engström hävdar "att den betydelse som begreppen delaktighet och tillgänglighet ges i biblioteksplaner påverkar förståelsen av demokrati". Det är framför allt när begreppet delaktighet reduceras till att innebära tillgänglighet som begreppet demokrati får en annan betydelse, enligt Engström (2021, s. 13).

Analysen visar att begreppen tillgänglighet och delaktighet ges flera olika betydelser i biblioteksplanerna. Engströms slutsats (2021, s. 14) är att begreppen tillgänglighet och delaktighet används i biblioteksplaner inte är tillräckligt utan det är *hur* begreppen används som vägleder till vilken betydelse de ges. Engström (2021, s. 6) beskriver att analysen av biblioteksplanerna inte syftar till att beskriva själva görandet av tillgänglighet och delaktighet i biblioteksverksamheterna. Däremot uttrycker hon att vidare forskning kan vara att undersöka hur själva görandet av tillgänglighet och delaktighet gestaltar sig i verksamheten med koppling till skrivningar i biblioteksplanerna (Engström 2021, s. 14).

Pilotbiblioteken inom projektet är praktiska exempel på hur tillgänglighet och delaktighet kan gestalta sig inom olika biblioteksverksamheter. De är också exempel på hur biblioteken använder begreppet delaktighet utifrån förståelsen att inkludera och involvera målgrupperna i verksamheten. Det innebär att bibliotekspersonal använder sig av ett utforskande och lärande

förhållningssätt för och med bibliotekets olika målgrupper. Ett sätt att synliggöra och sätta ord på det demokratiska uppdragets innebörd samt hur det kan gestaltas i en bibliotekskontext i en digital samtid.

Johansson och Larsdotter (2019) skriver som avslutande reflektion i kunskapsöversikten Kognitiv tillgänglighet på bibliotek att det inte finns några självklara svar på hur biblioteksmiljö ska göras kognitivt tillgänglig.

I ett så oklart läge tror vi att det vore bra att våga testa. Att göra saker tillsammans, ta små steg, prova något, diskutera hur det gick, göra om ifall det blev lite fel. Att sätta igång småskaligt, experimentellt och utforskande och då och då samlas och utbyta erfarenheter (Johansson, Larsdotter 2019, s. 42).

Ett påstående som understödjer det utforskande förhållningssätt som pilotbiblioteken inom projektet har tillämpat.

Lund lyssnar har arbetat tillsammans med daglig verksamhet i syfte att höja och stärka känslan av egenmakt hos målgruppen. Med utgångspunkt i målgruppens egna behov och önskemål har demokrati varit tema inom högläsning och läs- och samtalsgrupper. Genom att låta deltagarna visa vägen har delaktighet och tillit genomstrukturerats Lunds metoder.

Vaggeryd har samverkat med flera andra organisationer för att stärka den digitala delaktigheten för prioriterade grupper. Tillsammans med daglig verksamhet har biblioteket erbjudit kompetensstöd med digitala verktyg för att spela in film. I samverkan med SFI har de kombinerat handarbete och språkcafé genom valskola och att deltagarna tillsammans fått sticka i olika färger som symboliserar olika frågor som är viktiga för deltagarna. På så sätt har de frågor som varit mest betydelsefulla för målgruppen synliggjorts. Det kommunala bostadsbolaget har tillsammans med biblioteket erbjudit stöd i att hantera de digitala tjänster som erbjuds av bostadsbolaget.

Halmstad har testat flera olika metoder för att vara stöd för personer med svenska som andraspråk med fokus på sin roll som demokratiska medborgare. Med appen Whatsapp, som verktyg, har biblioteket marknadsfört sig till personer i utsatta områden. För barn i socioekonomiskt utsatta områden har Halmstad testat VR-häng för digital inkludering, tillgänglighet och en kreativ lärandemiljö. Utifrån målgruppens behov och förutsättningar och för möjligheten att förändra sin livssituation formerade Halmstad ett koncept för språkligt stöd i arbetsansökningar.

Att göra inkluderande insatser just för dessa prioriterade grupper är angeläget, inte minst eftersom den mellanmänniska tilliten är lägre hos personer födda utanför Europa och ökar hos personer som är arbetslösa, personer med dålig hälsa och personer med sjuk- eller aktivitetsersättning. (Holmberg, Rothstein 2022, s. 64)

Hylte identifierade socialt utanförskap som en viktig demokratisk utmaning att förebygga och utgick från att förbättra befintlig verksamhet. Bibliotekets samverkan med Arbetsmarknadsenheten, AME, för målgruppen nyanlända och personer med annat modersmål än svenska utvecklades med demokratitema som stöd för målgruppens tillgång till arbetsmarknaden. Demokratissoppa och utveckling av bibliotekets marknadsföring var andra satsningar för att nå nya målgrupper.

Pilerot och Lindberg (2018, s. 8) konstaterar i studien om nyanländas biblioteksanvändning att biblioteken genom sina samlingar och genom att erbjuda språkstödande programverksamhet bidrar till att den nyanlände tillägnar sig det nya landets språk samt bidrar till de nyanländas delaktighet i samhället.

Artificiell intelligens

Karlskronas bibliotek har utforskat artificiell intelligens (AI) tillsammans med sina användare för att öka invånarnas inflytande kring en nybyggt bibliotek i ett område med lågt valdeltagande och svag kompetens i det svenska språket. Biblioteket har använt AI för att stötta sina användare bland annat för att lämna in medborgarförslag till kommunen. Att erbjuda invånarna att använda ChatGPT kostnadsfritt och tillsammans utforska dess möjligheter ökar invånarnas digitala kompetens och skapar större förståelse för vilka användningsområden det kan användas till.

IFLA Statement on Libraries and Artificial Intelligence (2019) lyfter vikten av att bibliotek utbildar sina användare i AI. Både vad det är, hur algoritmer fungerar och hur det går att använda AI i goda syften. IFLA menar också att bibliotekspersonal själva behöver få stöd i sin kunskap om AI, förslagsvis genom att samverka med andra organisationer eller sektorer. Att utbilda sina användare i AI ger dem större möjlighet att själva förstå i vilka syften AI kan användas, både för kreativitet och för informationsinhämtning. De kostnadsfria IT-kurserna som många bibliotek erbjuder blir alltmer viktiga, inte minst eftersom arbetsmarknaden ställer högre krav på digital kompetens idag. Att hitta nyckelpersoner och att samverka menar även bibliotekspersonalen från Karlskrona har varit en framgångsfaktor.

Även i Vaggeryd har biblioteken arbetat med kompetensförstärkande insatser kring AI i samverkan med andra delar av kommunorganisationen. Biblioteken i Vaggeryd har tillsammans med kommunens hälsocoach undersökt vilken betydelse förhållandet mellan hälsa och digital delaktighet har på människors förmåga och kraft att utöva sina demokratiska rättigheter. För att stimulera både hälsa och digital kompetens har de arrangerat *Xrundan* med demokratitema. Med hjälp av personal på biblioteket eller av hälsocoachen får deltagarna stöd i att ladda ned en app, i vilken man sedan scannar av QR-koder längs med en utomhusrunda. Frågorna tas fram i samverkan med gymnasieelever och berör frågor om EU-valet eller demokrati. Biblioteket har även arrangerat föreläsningar om AI både för allmänhet och internt inom kommunen. Här tar biblioteket plats som en självklar del i utbildning om AI i kommunen.

Både i Karlskrona och i Vaggeryd har biblioteket fungerat som en kompetensförstärkande instans gällande AI och andra digitala verktyg. Att förhålla sig till information på nätet handlar lika mycket om kritik som tillit. Det krävs tillit för institutioner, personer och dokument för att möjliggöra ett demokratiskt samtal. Inte minst bibliotek spelar en stor roll för kunskap om källkritik, källtillit, kunskap och även kunskap om hur kunskap skapas. Folkbiblioteken finns tillgängliga i alla kommuner och spelar en central roll och en naturlig arena för att stödja invånarnas medie- och informationskunnighet (Sundin, Haider 2018, s. 60, Pilerot 2018, s. 85). Därför är det av stor vikt att biblioteken tar det demokratiska uppdraget på allvar och på riktigt samverkar med flera olika aktörer för att kunna bidra till det demokratiska samhällets utveckling, för alla.

Diskussion

Genom projektet Biblioteken som tankepartner har bibliotekens demokratiska uppdrag tagit sig uttryck på olika sätt och genom flera olika metoder. Gemensamt för pilotbiblioteken är att de alla, i olika grad, hamnat just i något av de två problemområden som vi lyfter i problemformuleringen. En del har velat använda och stärka kompetensen inom digitala verktyg, som till exempel AI, och andra har tagit fasta på att den sociala interaktionen minskat och skapat mötesplatser för dialog och debatt. Vissa av projekten har även riktat sina insatser mot prioriterade grupper. Trots att projektets utformning erbjudit en stor frihet i pilotbibliotekens utforskande är det de här teman som legat till grunden för majoriteten av metoderna som arbetats fram. Kanske för att det är ett problem som lyfts både inom forskning och biblioteksdebatt. I ett fortsatt utforskande hade det varit intressant att se om det finns ytterligare lager av bibliotekens demokratiska uppdrag i en digital samtid som behöver utvecklas.

En aspekt som kommit fram i arbetet med projektets forskningsanknytning är problematiseringen av begreppen tillgänglighet och delaktighet i forskningsstudien av Engström med biblioteksplaner som forskningsunderlag. I Biblioteken som tankesmedjor har ett av syftena varit att genom samtal och utforskande sätta ord på det demokratiska uppdragets innebörd. Hur kan samma tänk appliceras på begreppen tillgänglighet och delaktighet? När sker det samtalet? En fortsättning skulle också kunna vara att studera hur skrivningar om det demokratiska uppdraget utvecklas och formuleras i kommande biblioteksplaner. I en digital samtid utmanas det demokratiska samhället ytterligare och det är av största vikt att förtroenden för biblioteket som institution finns och stärks. I genomförandet har det visat sig att det finns behov av förändring i arbetssätt och i att hitta nya målgrupper som tidigare inte kunnat ta del av bibliotekets demokratiska verksamhet. Något som blivit uppenbart och tydligt i pilotbibliotekens utforskande är vikten av att skapa relationer med målgrupperna samt att låta dem få ta tid. Pilotverksamheterna har haft modet att våga testa och förkasta det som inte blivit som tänkt. Genom flexibilitet och ett inkluderande förhållningssätt har de öppnat upp för det som kommer och ruckat på sin egen makt genom att bjuda in målgrupperna att vara delaktiga i verksamheten.

Att testa nya metoder och nyfikat utforska bibliotekets lagstadgade uppdrag kräver kreativitet, mod och resurser. Att kartlägga utmaningar och behov och samverkanspartners har varit en framgångsfaktor för samtliga pilotbibliotek. För att nå de målgrupper som av olika skäl inte kommer till biblioteket behöver man samverka med andra organisationer inom eller utanför den egna kommunorganisationen. Att samverka med andra skapar nya perspektiv och kunskaper som är användbara för biblioteken och gynnar fler i det demokratiska arbetet.

Källförteckning

Aabø, Svanhild (2006). Public libraries in the network society: A need to strengthen their democratic role. *Information, Innovation, Responsibility: Information professional in the network society: Proceedings of the 14th BOBCATSSS Symposium*. ss. 368-372. Tallin, Estonia 30 January - 1 February 2006. Tallinn: Tallinn University, Department of Information Studies.

Bibliotekslag. (SFS 2013:801). Kulturdepartementet.

Carlsson, Hanna, Hanell, Fredrik and Engström, Lisa (2023). "Revisiting the notion of the public library as a meeting place: challenges to the mission of promoting democracy in times of political turmoil", *Journal of Documentation*, Vol. 79 No. 7, pp. 178-195.

Carlsson, Ulla (2018). "Medie och informationskunnighet (MIK). Utmaningar och möjligheter i den digitala eran". I Carlsson, Ulla (red.), *Medie- och informationskunnighet (MIK) i den digitala tidsåldern: en demokratifråga : kartläggning, analys, reflektioner*, Göteborg: Nordicom, Göteborg, s. 9-18.

Engström, Lisa (2021). Bibliotek för alla? En studie om tillgänglighet och delaktighet i folkbiblioteksplaner. *Nordic Journal of Library and Information Studies*, 2(2), 1-18.

Golten, Elin (2022). *Folkebiblioteket som uavhengig møtestad og arena for offentlig samtale og debatt i eidigital tid*: Institutt for arkiv, bibliotek-og informasjonsfag, OsloMet, storbyuniversitetet.

Hall, Rachel (2010). Public Praxis: A Vision for Critical Information Literacy in Public Libraries. *Public library quarterly*, vol. 29, ss.162-175.

Holmberg, Sören, Rothstein, Bo (2022). "Den svenska tilliten fortsatt hög - men sjunker i utsatta grupper". I Ulrika Andersson, Henrik Ekengren Oscarsson, Björn Rönnerstrand & Nora Theorin (red). *Du sköra nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet, s. 61-73.

IFLA FAIFE (Committee on Freedom of Access to Information and Freedom of Expression) (2019). *IFLA Statement on Libraries and Artificial Intelligence*. International Federation of Library Associations and Institutions.
<https://repository.ifla.org/handle/123456789/1646> [24-07-10]

Johansson, Stefan, Larsdotter, Mia (2019). *Kognitiv tillgänglighet på bibliotek. En kunskapsöversikt*. Kulturrådet.

Järvaveckan Research (2024). *Digital inkludering och utanförskap i Sverige*
Jarvaveckan_Research_Digital_Inkludering.pdf
LOV-1985-12-20-108. *Lov om folkebibliotek*. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1985-1220-108>

Pilerot, Ola (2018). "Vad vi talar om när vi talar om MIK och informationskompetens". I Carlsson, Ulla (red.), *Medie- och informationskunnighet (MIK) i den digitala tidsåldern: en demokratifråga : kartläggning, analys, reflektioner*, Göteborg: Nordicom, Göteborg, s. 8185.

Pilerot, Ola, Lindberg, Jenny (2018). "Sen går jag hem när det stänger": *En studie av nyanländas biblioteksanvändning*. Länsbibliotek Uppsala.

Regeringskansliet, Kulturdepartementet (2018). *Strategi för en stark demokrati*.
<https://www.regeringen.se/contentassets/69afd5ffb41540e694e324a25b220333/strategi-foren-stark-demokrati---framja-forankra-forsvara.pdf> [24-07-10]

Stakston, Brit (2021). *Biblioteken som tankesmedjor? - förstudie om biblioteken och demokratiuppdraget*, Region Skåne, Biblioteken som tankesmedjor? (skane.se)

Sundin, Olof, Haider, Jutta (2018). "Källkritik, självkritik och källtillit". I Carlsson, Ulla (red.), *Medie- och informationskunnighet (MIK) i den digitala tidsåldern: en demokratifråga : kartläggning, analys, reflektioner*, Göteborg: Nordicom, Göteborg, s. 59-63.

Wikforss, Åsa (2021). "Den digitala demokratin - drömmar och mardrömmar". I Olsson, Robert (red.) *Demokratin och digitaliseringen: en samling texter till dig som deltar i Future of democracy*. Göteborg: Lindholmen Science Park, s. 52-70.

Studiecirkel om demokratifrämjande för medarbetare på folkbibliotek

**Karin Andersson Sundström
Hanna Johansson**

Regionbibliotek Stockholm

karin.andersson-sundstrom@regionstockholm.se

hanna.k.johansson@regionstockholm.se

Problemformulering

En ny svensk bibliotekslag

Sverige fick sin första bibliotekslag 1996. I denna beskrevs de olika bibliotekstyperna i tur och ordning, men utan en ändamålsparagraf som omfattar hela biblioteksväsendet. När den nya bibliotekslagen kom 2014 innehöll den en ändamålsparagraf som gäller all offentligt finansierad biblioteksverksamhet, nämligen att "Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning" (SFS 2013:801, 2 §). Därefter följer ett stycke om främjande av litteratur, bildning, upplysning, utbildning, forskning och kulturell verksamhet i övrigt, som känns igen från den tidigare lagtexten.

Ändamålsparagrafen om det demokratiska samhällets utveckling stakar ut en tydlig riktning samtidigt som innebörden tolkas på olika sätt inom biblioteksväsendet. Vid samtal om demokratiuppdraget med biblioteksmedarbetare har vi märkt att man ibland syftar på eller betonar olika saker. Vi på Regionbibliotek Stockholm ville fördjupa oss i varför demokratiuppdraget rymde många olika tolkningar, och ifall bibliotekslagen skulle kunna ge en tydligare vägledning om vi fick ägna tid åt att utforska och reflektera tillsammans med biblioteksmedarbetare. En viktig utgångspunkt för vårt arbete har varit lagförslaget, där vi fördjupat oss i lagstiftarnas avsikt med bibliotekslagen och då särskilt det avsnitt som handlar om ändamålsparagrafen (Proposition 2012/13:147).

Som flera remissinstanser framhåller står grunden för det allmännas stöd till biblioteksväsendet att finna i övertygelsen om att bibliotekens verksamhet bidrar till en önskvärd samhällsutveckling i stort och att demokratin fördjupas genom att välinformerade individer får bättre möjligheter till insyn, inflytande och deltagande i den demokratiska processen. (s. 13)

Regionbibliotek Stockholms roll

De regionala biblioteksverksamheterna har enligt bibliotekslagen i uppdrag att "bedriva regional biblioteksverksamhet med syfte att främja samarbete, verksamhetsutveckling och kvalitet när det gäller de folkbibliotek som är verksamma i länet" (SFS 2013:801, 11 §). Medarbetare och chefer på folkbiblioteken i länets kommuner är Regionbibliotek Stockholms primära målgrupp. Vi erbjuder stöd, fortbildning och nätverk, och verkar övergripande för bibliotekssamverkan mellan kommunerna.

En utmaning med regional biblioteksverksamhet är att det vi gör ska möta biblioteken i de frågor och behov som är aktuella hos dem. Samtidigt ligger det i vårt uppdrag att bidra till verksamhetsutveckling, vilket inbegriper att kunna höja blicken och bredda perspektiven. När vi för ett par år sedan kommunicerade med bibliotekschefer i länet om utvecklingsbehov och fortbildning var bibliotekens demokratiska uppdrag ett relevant ämne som låg i tiden. Några chefer uttryckte att det fanns ett behov hos medarbetare att få samtala om dessa frågor, gärna med stöd och fortbildning från externt håll. Även efter en enkät till bibliotekscheferna hamnade detta ämne överst på listan över önskade ämnen för fortbildning.

Ett ökande intresse för demokratiuppdraget inifrån biblioteken och i samhället runtomkring såg vi som positivt, men det ledde också in oss på frågeställningar som vi ville reda i. Dels vad lagens formulering om att verka för det demokratiska samhällets utveckling syftar på och vilka förväntningar denna paragraf faktiskt ställer på bibliotekens arbete. Dels hur vi som regionbibliotek skulle arbeta med demokratiuppdraget utifrån vår roll att främja verksamhetsutveckling och kvalitet. Vi ville bidra till en kompetensutveckling inom området som var framåtsyftande och konstruktiv. Utifrån dessa funderingar närmade vi oss arbetet med en fortbildning inom demokratifrämjande. I detta paper beskriver vi metoder, reflektioner och lärdomar från vårt arbete med en studiecirkel om demokratifrämjande.

Redogörelse för metod

Omvärldsbevakning och utforskande

Omvärldsbevakning är en viktig del av regional biblioteksverksamhet. Den ska komma biblioteken till nytta och komplettera med sådant de inte hinner bevaka själva. Innan vi landade i att arrangera en studiecirkel hade arbetet med demokratifrämjande pågått i flera år hos oss. Det har varit en lång process av omvärldsbevakning, bearbetning av material och analyser som lett fram till det innehåll och de frågeställningar som vi till slut använde i studiecirkeln.

Vi spanade nationellt på området demokrati och bibliotek genom att ta del av konferenser, forskning, rapporter och artiklar från medier, lärosäten och myndigheter. Vi ville också se hur uppdraget syntes utåt mot invånarna i vårt län genom bibliotekens egna verksamheter. En titt på program och utställningar på folkbiblioteken i Stockholmsregionen under hösten 2021 visade att det var få som uttalat handlade om demokrati, åsiktsbildning eller närliggande områden. Denna spaning omfattade inte den verksamhet som skedde i det löpande arbetet, exempelvis boksamtal och skyltning.

Bibliotekens demokratiska uppdrag – ett ämne i tiden

Bibliotekens uppdrag med koppling till demokrati har under senare år synliggjorts i nyheter, debatt och forskning. Perspektiven har varierat beroende på avsändare och sammanhang. Vi försökte ringa in området och avgränsa vår insamling, vilket var en utmaning då demokratifrågorna uppmärksammats inom många olika ämnen. Några exempel på hur olika folkbibliotek hänvisar till det demokratiska uppdraget finns i en rapport om satsningen *Stärkta bibliotek* (Nowe Hedwall, Pilerot & Ögland, 2021). Mycket fokus ligger på att ge bättre tillgång till bibliotekets lokaler och att nå ut till fler genom uppsökande verksamhet. Kopplingar till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning märks däremot inte i denna rapport.

Folkbibliotekens verksamhet hamnar ibland i polariserade debatter där exempelvis medieurval, program, aktiviteter eller samarbeten möter hård kritik. I de fall mer extrema aktörer anslutit har hat och hot riktats mot biblioteken. Samtalsklimatet har hårdnat i samhället rent allmänt, i media och inom svensk politik, där kulturfrågor ofta hamnat i fokus. Begrepp som det fria kulturlivet och armlängds avstånd har lyfts fram, ifrågasatts och försvarats från olika håll.

Dessa frågor är svåra och viktiga för biblioteken, och det behövs stöd och samtalsytor för medarbetarna. I ett demokratiskt samhälle ska ingen bli tystad genom påverkansförsök eller hot. Men utifrån vår bevakning upplevde vi att undersökningar och diskussioner om bibliotekens demokratiska uppdrag alltmer kom att handla om just detta. Samtidigt kom andra perspektiv på demokratiuppdraget ofta i skymundan.

Uppdraget att verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning, ger biblioteken legitimitet och stora möjligheter som de inte alltid har förutsättningar att ta till vara. Det är en fråga om resurser och prioriteringar.

När det gäller målgrupp hade vi tidigt en tanke om en studiecirkel för bibliotekschefer, eftersom de har främsta mandatet att utforma verksamhetens inriktning på längre sikt. Men våra ambitioner med studiecirkeln var att ge stor möjlighet till fördjupning med flera träffar, samtal och inläsning, vilket skulle kräva en del av deltagarna. Genom erfarenhet visste vi att många chefer har svårt avsätta den tiden, och vi ville inte missa andra deltagare med intresse för området. Därför riktade sig studiecirkeln till alla biblioteksmedarbetare.

Studiecirkel som utgångspunkt för fortbildning

Studiecirkel är en självklar del av den svenska folkbildningen och idag ordnar studieförbunden cirkel i bland annat hantverk, odling, språk och IT. Det är också möjligt att själv starta en cirkel tillsammans med vänner, grannar eller andra intresserade och många bokcirkel och sångkör är utformade som studiecirkel termin efter termin. Regelverket är enkelt och betonar de medverkandes delaktighet och intresse av att lära tillsammans, samtidigt som någon person ska fungera som cirkelledare.

Allra först var Oscar Olsson som uppfann studiecirkeln när han under studierna vid Lunds universitet experimenterade fram en mer kamratlig studieform. Han skapade den första studiecirkeln inom nykterhetsrörelsen 1902 (*Kulturportal Lund*, 2019). I den svenska demokratis början startade sedan de olika folkrörelserna studieförbund (och folkhögskolor) för att öka invånarnas möjligheter till kunskap och samtal om angelägna frågor. Det ansågs viktigt att vara bildad även för den som inte hade akademisk utbildning, och utöver ämnen med koppling till respektive folkrörelse gavs kultur och samhällsfrågor stort utrymme.

Just studiecirkeln fokus på bildning och värdet av att diskutera sig till större kunskap och fler nyanser, gjorde att den formen för kompetensutveckling kändes lockande för vår satsning på bibliotekens demokratiarbete. Vi ville komma bortom de frågor som handlar om situationer som försvårar bibliotekens arbete, såsom anonyma troll i sociala medier och påstridiga politiker, och få möjlighet att läsa och diskutera insiktsfulla tankar om demokratiuppdraget och reflektera över exempel på hur teori och praktik kan mötas.

Begreppet demokratifrämjande

Med tanke på att våra spaningar hade visat att uttryck som "bibliotekets demokratiska uppdrag" tolkas på ganska olika sätt ville vi hitta ett begrepp som kunde användas mer specifikt för det som vi avsåg att fokusera på i studiecirkeln. Fanns det andra mer tydliga uttryck att relatera till? Läsfrämjande är ett etablerat begrepp på folkbiblioteken och sådana aktiviteter utgör en stor och viktig del av verksamheten. Att tala om demokratifrämjande skulle kunna vara ett sätt att betona bibliotekens främjande arbete – som innebär att man uppmuntrar, vägleder och underlättar men inte tar ställning – och samtidigt fokusera på aktiviteter som kan leda till ökad delaktighet i samhällslivet, snarare än till läsglädje generellt. Vi är inte först med ordet demokratifrämjande, det används exempelvis i en genomgång av forskningsläget kring skolans roll för demokratisk kompetens i skolan (Andersson, Persson & Zetterberg, 2019). Men på folkbiblioteken kändes det ändå som ett nytt sätt att lyfta fram det proaktiva demokratiarbetet. Vi prövade begreppet på några kollegor och bestämde oss för att använda det i vår satsning.

Genomförande av studiecirkeln

Det var studiecirkeln upplägg och metodik som vi fastnade för, men fortbildningen var inte en studiecirkel i formell mening, utan bekostades inom Regionbibliotek Stockholms vanliga budget och inget studieförbund var inblandat i genomförandet. Vi bokade in datum och presenterade studiecirkeln idé i vårt kalendarium. För att väcka intresse lyfte vi fram några ingångar till ämnet, såsom digital delaktighet, programverksamhet och samverkan i lokalsamhället, men med möjlighet att kunna omforma innehållet utifrån deltagarnas egna förslag. Det blev god uppslutning med fjorton anmälda från bibliotek i sex kommuner i Stockholms län, och planen var att ses fysiskt en första halvdag och sedan ha tre digitala träffar.

Vår tanke var att planera den första träffen ganska noga med utgångspunkt i bibliotekslagens ändamålsparagraf. Deltagarna fick i uppgift att läsa avsnittet om den i propositionen. Utöver samtal om bibliotekens uppdrag och en presentation av begreppet demokratifrämjande, ägnade vi tid åt att prata om vars och ens tankar och förväntningar på studiecirkeln.

Utifrån den första träffens samtal gjorde vi planeringen för den andra träffen, och samtidigt en lite lösare planering för träff tre, som i sin tur fick fast form efter samtalen under träff två, och så till sist planerade vi träff nummer fyra som skulle avsluta cirkeln. Inför varje träff fick deltagarna ta del av material som vi valt ut, och i uppgift att reflektera över något i det egna bibliotekets verksamhet.

Det fanns ett stort intresse i gruppen för arrangemang och andra aktiviteter som väg till demokratifrämjande och vi lät oss inspireras av olika projekt och satsningar. Demokrati-bibliotekarier i Kungsbacka och samarbetet mellan Borås tidning och Borås stadsbibliotek om förstagångsväljares valdeltagande gav intressanta tankar om målgrupper och samarbeten (noll27, 2023). Den finska satsningen på bibliotek som forum för folkstyret visade på bredden av möjligheter för att engagera stora och små i bibliotekets närområde (Ojajärvi, Tenhula & Vahti, 2021). Det visade sig att en av deltagarna nyligen skrivit sin kandidatuppsats med anknytning till bibliotekens demokratiska uppdrag och det blev förstås också en samtalspunkt.

Efter den tredje träffen kändes det naturligt att försöka knyta ihop de olika aspekterna av teori och praktik, och åter landa i bibliotekens demokratiska uppdrag enligt bibliotekslagen.

Manegen krattades med hjälp av ett samtal från *Digiteket* med Johanna Rivano Eckerdal om hennes idéer om biblioteket som en del av den demokratiska infrastrukturen (Digiteket, 2023). Biblioteket behöver inte vara antingen tradition eller förnyelse, utan skapas och omskapas varje dag. Genom Chantal Mouffes idéer om pluralistisk agonism presenterar Rivano Eckerdal tankar om att många olika åsikter kan ta plats utan att någon behöver vinna över den andra. Det föll väl ut och sista träffen innehöll många kloka reflektioner och tankar att använda i det fortsatta arbetet efter studiecirkeln.

Några kommentarer från deltagarnas utvärdering av studiecirkeln:

- Viktigt att anta utmaningen med demokratifrågor och bibliotek
- Lärde mig att det finns många sätt att se på demokratiskapande verksamheter
- Hinder, hot och begränsningar hade varit bra att prata mer om
- Uppskattade att få gå på djupet i både teori och praktik
- Hur kan vi arbeta vidare med demokratifrågor i vår egen arbetsgrupp?

Resultat och diskussion

Erfarenheter av studiecirkeln

Under träffarna var det lätt och roligt att vara cirkelledare med engagerade och reflekterande deltagare. Vid den första träffen gav vi lite mer bakgrund och presenterade idén om demokrati-främjande, men i övrigt blev huvuduppgiften att hålla tider och fördela ordet. Några gånger fick vi styra tillbaka samtal som hamnat lite långt från ämnet, men stämningen var god och det var inget hinder att deltagarna arbetat olika mycket med ämnet och hade lite olika typer av tjänster. Några kommuner hade flera deltagare representerade vilket kanske underlättade när inte alla kunde vara med på samtliga träffar på grund av till exempel sjukdom.

En större utmaning som cirkelledare var att ha rimlig framförhållning i planeringen. Deltagarna var tydliga med att de ville att vi skulle vara flexibla, men samtidigt förväntade de sig att vi hade genomtänkta förslag och underlag för träffarna. Men det material vi hade förberett fungerade bra, och vi gjorde justeringar och la lite större fokus på vissa områden utan att ändra helheten. Den mest konkreta ändringen var att vi planerade om så att två av träffarna skedde i fysisk form. Deltagarna önskade att vi skulle ses på riktigt den sista gången, och det gav träffen ett mervärde även om några till sist inte kunde komma.

Om vi i början kände att deltagarna gärna ville prata om praktiska lösningar så fungerade de teoretiska inslagen bra som landningsbanor för våra tankar, till exempel Lisa Olsson Dahlquists studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid (Olsson Dahlquist, 2019), och blandningen på träffarna blev bra. Några deltagare återkom i samtalen till utmaningar såsom otrygghet och påverkansförsök, och hade kanske önskat mer fokus på sådana frågor i studiecirkeln. Men alla deltog engagerat i diskussionerna om bibliotekens proaktiva och främjande demokratiarbete.

Insikter och utmaningar

1. Vi behöver prata mer om demokrati på biblioteken.

På folkbiblioteken hinner medarbetarna sällan prata och reflektera tillsammans kring uppdraget. Om medarbetare på samma bibliotek har olika uppfattningar om verksamhetens koppling till demokrati, och detta är outtalat, kan det skava mellan kollegor i fråga om prioriteringar. Dessutom kan användare mötas av motstridiga signaler beroende på vilken anställd man möter. Lisa Olsson Dahlquist lyfter i sin sammanfattning risken med att medarbetare enbart *antar* att de delar en gemensam syn på hur demokratiuppdraget ska tolkas (Olsson Dahlquist, 2019, s 212). Hon trycker på vikten av att upprätthålla en kontinuerlig dialog om bibliotekets samhällsroll.

Ibland möter vi bibliotekspersonal som inte känner sig bekväma med aktiviteter kring samhällsfrågor och samtal där olika åsikter kan luftas. Som medarbetare ska man kunna arbeta med flera områden på biblioteket, men det förutsätter att man är förberedd och insatt, och att arbetsgivaren ger bra förutsättningar att kunna utföra jobbet väl.

På många bibliotek råder en hög grad av specialisering bland personalen. Det gör att många medarbetare som är uppfyllda av sitt ansvarsområde och sin målgrupp ser just det arbetet som bibliotekets demokratifrämjande. Om kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning inte är ansvarsområden hos någon eller några medarbetare ser vi att det finns risk att de delarna stannar i styrdokumentet.

2. Vi behöver lyfta upp uppdraget men också bryta ner de stora orden i konkreta handlingar.

Demokrati som begrepp kan uppfattas som förpliktigande att arbeta med, men det kan också tolkas vardagligt och självklart. Vad kan man göra för att få in de stora perspektiven även i de små, ständigt pågående händelserna på biblioteken? I vår studiecirkel har ett samtalsämne varit demokratifrämjande i vardagen. Hur kan samtal, skyltning, program och samarbeten få en – stor eller liten – touch av demokratiarbete? Genom att medvetandegöra uppdraget och studera exempel från andra bibliotek är det både lättare att utforma helt specifika satsningar, och att hitta aspekter av demokratifrämjande i allt det andra som biblioteken gör varje dag. Det går att dra paralleller till läsfrämjande och tänka i termer av ett årshjul av demokratifrämjande med aktiviteter, uppsökande verksamhet och projekt. Men också vid en vanlig runda i lokalen finns tillfällen att reflektera över vad som kan inspirera till kunskap, delaktighet och samhällsengagemang.

3. En studiecirkel kan vara ett sätt att börja processen.

Vi har sett att en studiecirkel om demokratifrämjande kan vara ett bra sätt att reflektera över uppdraget; både det övergripande genom bibliotekslagen och det lokala som formuleras av varje kommun. Vår studiecirkel har kopplat ihop teori och praktik, och tillsammans har deltagarna tagit del av arbetssätt och tankemodeller som man inte hinner fördjupa sig i till vardags. Som cirkelledare upplevde vi att deltagarna ökat sin kunskap, och formulerade sig mer nyanserat om bibliotekets demokratiska uppdrag vid studiecirkeln slut.

Det finns förstås en gräns för hur långt man kan nå genom en serie träffar och inläsning av några olika material, och formatet med öppna samtal passar inte heller alla medarbetare. Ganska få personer har deltagit och vi vet från andra fortbildningsinsatser att det är svårt att sprida

erfarenheterna och låta arbetet gå vidare efteråt. Men både deltagarna och vi cirkelledare har upplevt den här studiecirkeln som meningsfull.

I den avslutande sammanfattningen och utvärderingen gavs exempel på att flera av deltagarna rent konkret använt eller planerade att använda demokratifrämjande; till kommande programverksamhet, som tema för ett samarbete, i arbete med kommande biblioteksplan och som perspektiv i det dagliga arbetet. För oss har erfarenheterna från studiecirkeln också fungerat väl som utgångspunkt för samtal om regional biblioteksutveckling med kollegor i andra delar av landet.

Källförteckning

Andersson, Klas, Persson, Mikael & Zetterberg, Pär (2019). Är skolan demokratifrämjande? *Kopplingen mellan utbildning och demokratiska färdigheter*. Forum för levande historia. Hämtad 4 oktober 2024 från <https://www.levandehistoria.se/wp-content/uploads/2022/12/Arskolan-demokratiframjande.pdf>

Digiteket (2023). *Angelägen forskning: Bibliotek som social infrastruktur och demokratiskt nav*. Ett samtal mellan Kristina Elding och Johanna Rivano Eckerdal. Hämtad 4 oktober 2024 från <https://digiteket.se/inspirationsartikel/angelagen-forskning-bibliotek-som-socialinfrastruktur-och-demokratiskt-nav/>

Kulturportal Lund (2019). *Olsson, Oscar (1877 - 1950), nykterhetsman, folkbildare och riksdagsman*. Hämtad 4 oktober 2024 från https://kulturportallund.se/lundaprofil_11681/

Noll27 nr 2, 2023. *Tema: Biblioteken och demokratin*. Förvaltningen för Kulturutveckling, Västra Götalandsregionen.

Nowé Hedwall, Karen, Pilerot, Ola & Ögland, Malin (2021). *Stärkta bibliotek - uppföljning av satsningen Stärkta bibliotek 2018 - 2020*. Kulturrådet.

Ojajärvi, Anni, Tenhula, Marianne & Vahti, Jukka (2021). *Hur görs biblioteken till forum för folkstyret? Metoder för biblioteken för att främja demokrati*. Sitras utredningar 195. Helsingfors. Hämtad 4 oktober 2024 från <https://www.sitra.fi/wp/wpcontent/uploads/2021/09/sitra-hur-gors-biblioteken-till-forum-for-folkstyret.pdf>

Olsson Dahlquist, Lisa (2019). *Folkbildning för delaktighet: En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid*. Diss. Lunds universitet.

Proposition 2012/13:147. *Ny bibliotekslag*.

SFS 2013:801. *Bibliotekslag*.

**”Jag tänker att
jag kan rita av dig
på 20 sekunder.
Det är häftigt!”**

Utvärdering av konstprojektet
Vad är det jag ser? Ett samarbete
mellan Mjölby bibliotek och
Kriminalvårdsanstalten i Skänninge

Anya Feltreuter

Linköpings universitetsbibliotek
Anya.feltreuter@liu.se

Camilla Akraka

Mjölby bibliotek
Camilla.akraka@mjolby.se

Sandra Eklund

Mjölby bibliotek
Sandra.eklund@mjolby.se

Inledning

Mjölby bibliotek har fått medel från Kulturrådet via Stärkta bibliotek för att arbeta trygghetsskapande och brottsförebyggande i kommunen och i samhället i stort. En del av projektet har intagna på Kriminalvårdsanstalten i Skänninge som målgrupp.

På Kriminalvårdsanstalten finns det en stor efterfrågan på kvalitativ programverksamhet, vid sidan av bibliotekets ordinarie tjänster. Programverksamheten syftar till att minska återfallen i brott och för de intagna att skaffa sig nya färdigheter, kunskaper och tankemönster. Ytterligare ett syfte är att underlätta återanpassningen till livet efter avtjänat straff. En väg till nya färdigheter och tankemönster kan vara via konst och litteratur.

Kriminalvårdens efterfrågan på kvalitativ programverksamhet stämmer väl överens med bibliotekets uppdrag då biblioteksverksamhet, enligt Bibliotekslagen ska, finnas tillgänglig för alla. Biblioteken har dessutom i uppdrag att främja det demokratiska samhällets utveckling samt bidra till att främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt.

Konstprojekt med varierande syften, är ingen nyhet inom kriminalvården. Dock finns det relativt lite forskning gjort på området. 2020 gjorde Littman och Sliva en granskning av 25 olika konstprojekt, framför allt i USA, där de jämförde utfallen av de olika projekten (Littman & Sliva 2020, s. 54). Projekten hade delvis olika syften; några fokuserade på faktiska kunskaper, andra på träning av emotionella kompetenser eller på återanpassning till livet efter avtjänat straff. Enligt Littman och Sliva visar forskningen i 84% av studierna de undersökte att deltagandet i ett konstprojekt under tiden på en kriminalvårdsanstalt leder till emotionell utveckling hos deltagaren (Littman & Sliva 2020, s. 74). Det kan handla om ökad självkänsla, ökat självförtroende, ökad benägenhet att slutföra uppgifter, bättre emotionell stabilitet eller att deltagarna uppvisar bättre psykisk hälsa och mindre känsla av hopplöshet eller ilska.

25% av studierna visar att deltagandet i de aktuella konstprojekten lett till förbättring av disciplin och kommunikation hos deltagarna (Littman & Sliva 2020, s. 74). När det gäller återfall i brott och återgång i arbetslivet efter avtjänat straff finns det färre forskningsresultat i de undersökta studierna. Endast två av de 25 studierna undersöker detta och endast en av studierna visar lägre återfall i brott för de som genomgått en konstkurs under tiden på anstalt och denna studie gjordes på ungdomsbrottslingar (Littman & Sliva 2020, s. 75). Som författarna också påpekar behövs det alltså mer forskning på detta område.

Projektet *Vad är det jag ser?* påminner om de konstprojekt Littman och Sliva undersökt. Det är därför rimligt att anta att de kan ha liknande effekt på kursdeltagarna. I fallet *Vad är det jag ser?* har vi dock begränsad mängd data att utgå ifrån, eftersom det bara genomförts en kurs än så länge, och eftersom kursen genomfördes i år går det inte heller att utvärdera effekterna av projektet över tid. På grund av detta kom frågeställningen att begränsas till de medverkandes, det vill säga kursdeltagarna, kursledarna och kriminalvårdarnas, upplevelser av kursen.

Projektets genomförande

Projektet *Vad är det jag ser?* genomfördes på Kriminalvårdsanstalten under januari till februari 2024. Kursen pågick under fyra veckor och de sju deltagarna träffades två gånger i veckan, alltså totalt åtta träffar. Kursledare var två bibliotekarier anställda vid Mjölby bibliotek. Den ena bibliotekarien är även professionell konstnär och den andra bibliotekarien är utbildad fritidspedagog och kulturvetare. En av bibliotekarierna arbetar även i anstaltens ordinarie biblioteksverksamhet. Under kursen deltog även fyra kriminalvårdare.

Reflektioner om projektet, bibliotekarie 1

Rollen som bibliotekarie innebär att tillhandahålla och tillgängliggöra medier för kommunikation, samt uppmuntra och på olika sätt underlätta förspråkligande. Text är det huvudsakliga språket som förmedlas via bibliotek, men som konstnär kan man använda en mängd olika medium och material för att förspråkliga. Våldigt många konstnärer arbetar med att formulera ett visuellt språk. Det kan vara genom olika former av bilder eller skulpturala framställningar så som fotografier, målningar, teckningar, filmer, ljus, skulpturer, eller kombinationer av detta. Konstnärer kan även jobba med performance, ljud, text, eller socialt engagerad konst. Själv arbetar jag främst med visuella uttryck, vilket är orsaken till just det här projektets tillblivelse.

Mitt arbete som konstnär kräver ett ständigt ifrågasättande, och en ständig analys, av den egna konstnärliga processen; hur den kan hanteras och hur den kan förbättras. Både för att de utmaningar som uppenbarar sig berör ett vitt spektrum av problematisering, hela vägen från teori till praktik, men också för att det krävs medvetna förhållningssätt för att kunna ta sig an både den egna personliga kapaciteten och, inte minst, de egna bristerna. Vetskapen om komplexiteten mellan själva hantverket och det personliga förhållningssättet i min konstnärliga praktik var min ingång till att vilja utforma projektet *Vad är det jag ser?*

Kunde jag, utifrån min erfarenhet, presentera en egenskapad ingång för någon till ett visuellt språk, skild från de inlärningssätt jag själv tagit del av som elev vid olika konstsolor? Hur kan man öva sig i att ta emot det seende sinnets intryck utan att bedöma dem? Går det att, helt enkelt, i ett tidigt skede, öva sig i att se mer fördomsfritt? Vilka verktyg behövs för att kunna göra detta? Och vilken sorts kunskaper om världen och sig själv skulle det kunna bidra med för en människa, i så fall?

För att kunna se på något på ett nytt sätt behöver man ha en öppen inställning/vara avväpnad. Då behöver man, i sin tur, kunna känna någon form av tillit. Förutsättningen för tillit, är frånvaron av rädsla. Därför var den centrala uppgiften för oss kursledare att med vakenhet bemöta den osäkerhet som kommer när man som kursdeltagare ställs inför något man inte behärskar, samt att skapa avbrott i en loop där tillit och rädsla har en tendens att ständigt avlösa varandra. Ett grepp, man kan använda sig av då är att överraska. Därför öppnade vi t.ex. kursen på så sätt (genom att läsa en barnbilderbok, som den skulle kunna läsas för barn). Ett annat sätt att skapa avbrott, i någons tänkande/känslorelaterade uppfattning av något, är att formulera frågeställningar kring det som är vid sidan av det uppenbara. I det här sammanhanget skulle det uppenbara kunna vara allt ifrån uppfattningen att en konstnär använder färg och målar tavlor, till en normativ/normerande kunskap om vad som är "fint" eller "fult".

I mitt förhållningssätt, i kursen, är detta den centrala. För i växlingen mellan skenbar kunskap och ovetskap så skapas ett glapp där möjlighet till ett slags pånyttfödelse för den egna personen är möjlig. Ett slags självutveckling. Att undersöka hantverket teckning, dess möjligheter och begränsningar, kan vara en relativt neutral spelplan för detta. Det är trots allt ett fysiskt avstånd mellan dig och det du gör.

Alla hantverksmässiga avsnitt/delar i kursupplägget är ett tillägg till den centrala tanken att skapa glapp/avbrott i vardagliga tankemönster. Det vill säga skapa glapp/avbrott i en, för personen, förutfattad, normativ/normerande, uppfattning av världen.

Reflektioner om projektet, bibliotekarie 2

På grund av mina erfarenheter och kunskaper från arbete och studier inom pedagogik, historia och konst- och bildvetenskap, kom min del i det här projektet framför allt att handla om konsthistoria.

Efter att ha arbetat på Nordiska museet har Arthur Hazelius motto "Känn dig själv" etsat sig fast. Vad menar han med det? Jo, genom att lära känna din historia, dina rötter kommer du bättre kunna förstå din samtid och möta framtiden med större beredskap. Det här är något jag har velat

förmedla genom kursen, för historia skapar mening och sammanhang och kan i det här fallet ge en större förståelse för ämnet konst.

Konsthistoria handlar inte bara om att undersöka och utforska det estetiska värdet av ett konstverk, utan också om tiden och platsen där de skapades. Det handlar om vilka sociala, politiska och ekonomiska faktorer som påverkat skapandet och mottagandet av ett konstverk. Eftersom konst många gånger speglar samhällets värderingar, konflikter och förändringar kan vi också förstå bredare historiska och kulturella skeenden genom att studera konst. Konsten berättar något om hur vi lever och tänker idag, och hur människor levde och tänkte förr. Den är en källa till inspiration, den ifrågasätter, bryter normer och kan få oss att tänka i nya banor. Att förstå konsthistorien gör det också lättare att kunna tolka och uppskatta konstverk. Känner du till de historiska och kulturella kontexterna där ett konstverk skapades, kan du bättre förstå symboliken, betydelsen och hur den har påverkat senare utvecklingar inom konsten.

Konsthistorien är lång och vi hade kort tid på oss. Från början var tanken och viljan att prata om den globala konsthistorien. Men på grund av tidsbrist kom fokus att ligga på den västerländska. Vi gjorde en fysisk tidslinje som vi satte upp på väggen, från 75 000 f.Kr. fram till idag, och mellan 20-30 minuter av varje kurstillfälle ägnades åt konsthistoria. Med tidslinjen som utgångspunkt arbetade vi oss fram genom historien. Vi hade med böcker att bläddra i och bilder att studera. Vi pratade om hur konstformerna varierat under olika tider och på olika platser beroende på sociala och kulturella förhållanden. Hur ett antal konststilar och epoker vuxit fram, tynat bort och återupplivats igen. Att uttrycken ofta hör samman med det politiska läget och att nästan alla konststilar är en reaktion på den föregående.

Utvärdering av projektet

För att undersöka de medverkandes upplevelser, vad som fungerat bra och vad som kan förbättras i själva genomförandet av kursen valde vi att utvärdering skulle göras efter att projektet avslutats.

Projektet *Vad är det jag ser?* har utvärderats med hjälp av kvalitativ metod. Vi använde oss av enkäter med öppna svar som deltagarna och kriminalvårdarna svarade på innan och efter genomgången kurs. Frågorna vi ställde var:

1. Upplever kursdeltagarna att projektet bidragit till öka deras kunskaper om konst?
2. Upplever kursdeltagarna att projektet bidragit till att de tänker eller betar sig på ett annat sätt?
3. Upplever kriminalvårdarna att kursdeltagarna utvecklats under tiden som projektet pågått?
Om ja, på vilket sätt?
4. Upplever kursledarna att projektet bidragit till att öka kursdeltagarnas kunskaper om konst?
5. Upplever kursledarna att kursdeltagarna utvecklats under tiden som projektet pågått?
Om ja, på vilket sätt?
6. Finns det några lärdomar som kan dras från utförandet av projektet? Något som skulle kunna göras annorlunda om projektet genomfördes igen?

Ett projekt som *Vad är det jag ser?* är svårt att utvärdera opartiskt och neutralt. Både forskare, utredare och utvärderare – precis som kursledare, kriminalvårdare och kursdeltagare – drivs alla av olika mål. Risken finns att slutsatser dras utifrån att man vill att världen ska se ut på ett visst sätt, snarare än att det finns material som bevisar detta. När man undersöker människor finns naturligtvis också risken att den som utvärderar eller undersöker en fråga påverkar de den undersöker, utifrån hur frågor ställs eller vilka förväntningar som underförstått förmedlas.

I efterhand går det att reflektera över de frågor som ställdes i enkäten. Om liknande enkäter skulle göras vore det bra att se över frågorna och fundera på om de verkligen är optimalt utformade utifrån vad man vill undersöka. Ännu bättre material hade troligtvis kunnat inhämtas med hjälp av kvalitativa intervjuer med de deltagande innan, under och efter projektets genomförande.

Sammanfattningsvis går det att säga att deltagarna och de flesta av kriminalvårdarna hade arbetat väldigt lite med konst innan kursen. Både deltagarna och kriminalvårdarna hade positiva förväntningar på kursen även om deras förväntningar skilde sig något åt.

När det gäller vad deltagarna upplevde att de tog med sig från kursen och vad kriminalvårdarna tror att deltagarna tog med sig från kursen varierar svaren från konkreta kunskaper till beteende såsom att inte tappa koncentrationen eller att vara mer noggrann.

När det gäller frågan om deltagarna lärt sig något som de kan ha användning av i det vardagliga livet kan frågan ha varit för otydlig för att vi ska kunna få tillförlitliga svar. Några skrev "ja" utan att utveckla och de som utvecklade skrev kommentarer kopplade till vad de lärt sig om konst och inte om livet i övrigt. Det är därför svårt att dra några slutsatser utifrån materialet.

Samma svårigheter gäller frågan om kursdeltagarna upplever att projektet bidragit till att de tänker eller beter sig på ett annat sätt. Med frågan avsågs att ta reda på om deltagarna förändrat hur de tänker och resonerar kring konst och sina och andras alster, men också om de utvecklat olika kompetenser såsom tålmod, stresstålighet eller liknande. Frågan var nog dock för svår och för otydligt formulerad för att vi ska kunna dra några slutsatser utifrån svaren, mer än att deltagarna upplever att de tänker och resonerar på ett annat sätt vad gäller konst.

Kriminalvårdarnas svar tyder på att de upplever att deltagarna visat andra sidor av sig själva under kursens gång, såsom respekt mot kursledare, bättre koncentration och disciplin, men huruvida detta är en utveckling som skett genom deltagandet i kursen, eller om det beror på att kriminalvårdarna fått se de intagna på en ny arena går inte att avgöra.

Kursledarna beskriver en konstnärlig utveckling hos flera av deltagarna, men huruvida andra egenskaper utvecklats under kursens gång går återigen inte att klarlägga.

Något som både kursdeltagare, kriminalvårdare och kursledare beskriver är upplevelsen av att kursen var för kort. Det är alltid svårt att veta vad som är lagom långt för en kurs, men kanske skulle det gå att få till någon slags fortsättning av kursen. Några kursdeltagare nämner också att de hade velat ha mer färg. Kanske beror detta på att det var mycket fokus på teckning med penna eller kol.

Möjliga fortsättningar

Vad är det jag ser? var en förhållandevis kort kurs. En längre kurs hade öppnat upp för möjligheten att djupdyka i de olika delarna. Konsthistorien hade kunnat breddas till ett mer globalt perspektiv. Om intresset finns skulle deltagarna kunna bli mer delaktiga i undervisningen. Ett sätt är att deltagarna skulle kunna få i uppgift att läsa in sig på en konstnär eller konststil och sedan presentera för gruppen. Det skulle också gå att få in bildanalys och öppna upp för fler diskussioner. En fortsättning av ett upplägg med en längre kurs skulle kunna vara att kursdeltagare har möjlighet att visa sina arbeten någonstans på anstalten. En idé är också att de efter en tid skulle arbeta gemensamt med, samt skapa ett, för anstalten, offentligt verk.

Ett specifikt rum för konst/bild hade kunnat bidra till att skapa en naturligt intressant och spännande miljö som hjälper till att skapa en positiv stämning och skulle kunna bidra till ytterligare fokus inför arbetet i ämnet. Ett sådant specifikt rum skulle också vara mycket betydelsefullt för kursledarna, då det skulle ge möjlighet att ha visst kursmaterial på plats. I nuläget var de tvungna att transportera mycket av materialet till och från anstalten.

De kriminalvårdare på Skänningeanstalten som öppnade upp för att hålla i kursen, och som också senare höll i den, var outhärliga i sammanhanget. Deras positiva förhållningssätt och idoga försök att skapa utrymme för kursserien, samt att de vid samtliga kurstillfällen var behjälpliga i allt från att själva stå modell till att assistera vid uppgifter, gjorde kursserien genomförbar. En önskan är att kunna göra delaktiga kriminalvårdare än mer insatta i ämnena för att de i större utsträckning skall kunna använda sig av delar av upplägg, tips eller tekniker efter kursens slut. Kanske kan också då kursanknutet material lämnas kvar i större utsträckning för att uppmuntra till arbete i ämnet. Konstböcker som köptes in från kursen lämnades inte kvar vid kursens slut då tanken var/är att kunna upprepa kursuplägget.

Inför en eventuell ny kurs finns även en önskan från kursledarna att korrigera eller finjustera delar i kursen. Det handlar till exempel om att vi själva behöver skapa ytterligare förståelse för tidsåtgång i olika moment, samt för hur olika svårigheter som uppstår ska hanteras. Eftersom alla beslut på en anstalt genomsyras av att säkerheten bibehålls kan dessa svårigheter se olika ut. Det kan vara allt ifrån att rummet inte är anpassat för den typ av verksamhet som ska bedrivas, till att en deltagare ser dåligt (inte har glasögon och inte kan få några), eller att en kursdeltagare har en specifik diagnos och inte har fått sin medicin (och inte heller har möjlighet att närsomhelst ta den). Det kan också vara att man inte får använda vissa hjälpmedel som t.ex. en mobiltelefon/digitalkamera.

Kursledarna upplever att de skulle ha nytta av mer kunskap om NPF-diagnoser, samt behöva en allmän orientering om effekter av droganvändning. Detta eftersom många kursdeltagare/intagna berörs av detta.

Eftersom flera bibliotekarier på Mjölby bibliotek arbetar med ordinarie biblioteksverksamhet för de intagna på Kriminalvårdsanstalten i Skänninge har de möjlighet att skraddarsy förspråkligande aktiviteter som passar verksamheten. Detta är en kunskap som, på ett eller annat sätt, skulle kunna komma andra delar av bibliotekets verksamhet till gagn:

- Möjlighet till nya sätt att arbeta med förspråkligande – även för andra användargrupper – för att stötta förspråkligande, kommunikation och läsutveckling.
- Genom att skraddarsy aktiviteter kan man, för den aktuella gruppen, förhoppningsvis väcka ett intresse för bibliotekets verksamhet i stort.
- Projektet kan bidra till att bredda bilden av biblioteket och dess kapacitet också för andra samhällsinstanser eller myndigheter.
- Att från bibliotekets håll få en inblick i hur många (oerhört) kreativa personer som befinner sig på en anstalt bidrar till bibliotekets förståelse för samhällets utmaningar när det gäller att ta till vara på barn och ungas kreativa förmåga i ett tidigt skede.
- Man tar vara på enskilda medarbetares kunskaper för att utveckla bibliotekets (och Kriminalvårdens) tjänster.

Även om mycket är positivt i utvärderingen av projektet, finns det såklart även svårigheter med denna typ av projekt:

- Det är ett tidskrävande arbete att ta fram ett nytt kursupplägg.
- Projektet kan drabba den ordinarie biblioteksverksamheten och därigenom bibliotekets ordinarie användargrupper. Till exempel kan resultatet bli mindre tid för aktiviteter av mer etablerad sort.
- Att skraddarsy en kurs utifrån specifika bibliotekariers kunskaper innebär att dessa kurser också blir bundna till enskilda individer. Det kan med andra ord vara svårt, eller omöjligt, att genomföra kursen utan dem.

Slutord

Konstprojekt på anstalt är inget nytt fenomen. Dock skulle det behövas göras mer forskning på området för att ta fram tillförlitlig statistik på vilka metoder som är mest framgångsrika och vilka egenskaper som är möjliga att påverka med konstens hjälp. Huruvida det är skapandet i sig, deltagandet i en lärarledd kurs, oavsett ämne, eller något annat som ligger bakom de resultat som tidigare forskning visar på, är också ett intressant ämne som skulle behöva utforskas närmre.

Reflektioner från bibliotekarie 1

Deltagarna var till största delen nyfikna, och kombinationen konsthistoria och konkreta teckningsövningar är något vi själva upplevde fungerade bra. Att varva teori med praktik på detta sätt ger tidigt en förståelse för hur tätt ursprung/kultur och uttryck är sammanflätade.

Att associera, omvärdera och omarbete är det konstnärliga arbetets innersta väsen. Detta eftersom det oftast råder ett inneboende motstånd i att på närmaste sätt återge det man önskar ge uttryck åt. De direkta övningarna vid de olika kurstillfällena presenterade ett sådant motstånd. Teckningsuppgifterna formulerade problem som ökade i komplexitet så fort arbetet påbörjades. Detta var något som inbjöd till att starta ett *samtal* med varje deltagare om varför just dennes undersökning/tecknande såg ut som det gjorde. Som kursledare upplevde vi denna kommunikation som väldigt viktig och är av uppfattningen att en längre kurs, låt säga en termin, skulle skapa helt andra möjligheter för utveckling i detta samtal.

Reflektioner från bibliotekarie 2

Kombinationen teori och praktik fungerade bra i den här gruppen. Majoriteten visade intresse och nyfikenhet även under den teoretiska delen. Dock vet man aldrig hur det fungerar i en annan grupp. Överlag tycker jag att vi var bra på att uppmärksamma intressen hos deltagarna, vad som verkade fungera och inte, och vi var beredda att justera och förändra momenten. Det är nog viktigt att tänka på i en framtida kurs. Det går inte att ha hela spelplanen klar, utan den måste kunna justeras och ändra riktning.

Under kurstillfällena spelade det ingen roll vad deltagarna hade med sig i bagaget. Det handlade inte om vad de gjort tidigare och varför de befann sig på en anstalt. De kunde frigöra sig från det en stund och fokusera på något annat. Att hitta styrkor och svagheter hos sig själv på ett annat sätt än att fokusera på brottet de begått. Min kollegas enskilda samtal med deltagarna tror jag var en väldigt viktig del som bör finnas med i framtida kurser. Personerna blev sedda. Hon lyfte fram det som hon sett under kursens gång och det hon upplevde som unikt hos just den här personen. Något som lyfte dem och förhoppningsvis bidrog till att stärka självkänslan.

Att våga prata om konst, att besöka ett galleri eller en konsthall kan vara svårt för många. Konstvärlden är ganska sluten och det är en hög tröskel att ta sig över, både som utövare men också som besökare och betraktare. Förhoppningsvis har deltagarna nu fått med sig nya termer, ett nytt språk som gör att de vågar närma sig det här rummet. Att de känner att de har tillgång och rätt att vara där. I och med att vi kommer från biblioteket hoppas jag också att de har fått större tillgång dit och förstår att biblioteket är tillgängligt för alla. Där kan de hämta mer kunskap.

Källförteckning

Littman & Sliva, (2020) "Prison Arts Program Outcomes: A Scoping Review".
The Journal of Correctional Education 71 (3), s. 54-82

Mau Reads

Rekreativ läsning som nytt
uppdrag för lärosätesbibliotek

**Pernilla Fröjdh, Pernilla Tejera
och Lotta Wogensen**

Malmö universitetsbibliotek
pernilla.frojdh@mau.se

Bakgrund och problemformulering

Malmö universitet har sedan 2023 utvecklat konceptet Mau Reads – bokcirkel och författarsamtal för våra studenter. Detta arrangeras och genomförs i samarbete mellan universitetsbiblioteket och Kultursamverkan, som är universitetets satsning på att synliggöra och samverka med kulturlivet. Mau Reads är frivilligt och ligger utanför schemat. Fokus är det rekreativa läsandet, samtalen om läsning och litteratur samt inte minst mötet mellan studenterna (Malmö universitet 2024b).

Inom högskole- och universitetsmiljön förutsätts att studenterna har tillägnat sig en tillfredsställande läsförmåga från tidigare skolstadier, vilket gör att man på denna utbildningsnivå förbiser att ytterligare stärka deras läspraktik. Många studenter saknar dock en god och beständig läsvana. För folk- och skolbibliotek är det läsfrämjande arbetet en stor och självklar del av verksamheten medan lärosätesbibliotekens uppdrag handlar om att tillhandahålla och stötta studenter och personal med informationskompetens, informationsresurser och publiceringsstöd. Läsförämjande arbete och aktiviteter inom högre utbildning är ovanligt. Det finns dock positiva samband mellan en stabil läsvana och akademisk framgång, vilket understryker vikten av att alla delar inom högre utbildning arbetar läsfrämjande (Camargo-Rojas 2024). Att utvecklas som läsande människa är en livslång process, inte bara något som sker i yngre åldrar. Läspraktiken är något man upprätthåller genom att läsa även som vuxen.

Breddad rekrytering och breddat deltagande är en viktig del av Malmö universitets profil och en stor andel av studenterna är första generationens akademiker. I universitetets handlingsplan för breddad rekrytering definieras breddat deltagande som "det arbete vid lärosätet som gör det möjligt för alla studenter att nå sin fulla potential som studerande här" och viktiga komponenter för att nå dit är "akademisk litteracitet och känslan av tillhörighet" (Malmö universitet 2024a, s. 1). Akademisk litteracitet inbegriper bland annat förmågan att läsa, förstå och kunna bearbeta texter av olika genrer och på olika nivåer. Läsförståelse (reading literacy) är, enligt PISA, att förstå, använda, utvärdera, reflektera över och engagera sig i texter för att nå sina mål, utveckla sin kunskap och delta i samhället (OECD 2019, s. 14).

Metod och arbetsätt

I Mau Reads träffas studenter från olika utbildningar och samtalar med varandra utifrån den gemensamma läsningen av en bok. Samtalen sker på universitetsbiblioteket, som är en neutral plats. Bokcirkelarna hålls omväxlande på svenska och engelska och varje cirkel avslutas med ett författarsamtal som är öppet för alla – även allmänheten. De leds av bibliotekspersonal och utgångspunkten är att det ska vara ett prestationsfritt och lustfyllt sammanhang. Idag är vår standard 50 deltagare som delas upp i 6 grupper, med varsin cirkelledare. Vår maxkapacitet har påverkats av olika faktorer som exempelvis hur många kollegor på universitetsbiblioteket som har haft lust och möjlighet att vara cirkelledare och hur många rum vi kunnat ha cirkelträffarna i vid samma tillfälle.

Vi har också en särskild bokcirkel inriktad mot några av lärosätets professionsutbildningar. Där samarbetar vi med lärare från utbildningarna för blivande socionomer, lärare, poliser och studie- och yrkesvägledare. Dessa bokcirkel är inte en del av kurserna, men tanken är att studenterna ska diskutera en bok på tvärs och på så sätt få verktyg att skapa möten över ämnes- och professionsgränser. I det empatiska utforskande som kan uppstå när man läser skönlitteratur får studenterna en fördjupad förståelse för svåra situationer och det kommande yrket.

I urvalet av böcker fokuserar vi på skönlitteratur och har främst läst fiktiva berättelser i form av romaner, men även en självbiografisk berättelse och en essäsamling i serieformat. Eftersom det i vårt upplägg ingår ett författarsamtal begränsas urvalet till nu levande författare. Böckerna får gärna ha en lokal anknytning, antingen att handlingen utspelar sig i Malmö eller att författaren

har en anknytning till Malmö. Till exempel har vi engagerat de författare som i nuläget är hedersdoktorer vid Malmö universitet. Några av dem har vi redan läst böcker av och några är inplanerade detta läsår.

I de engelskspråkiga bokcirkelarna är en del av utmaningen att hitta svenska författare översatta till engelska. Vi vill välja böcker som speglar det svenska samhället på något vis, eftersom många av deltagarna i dessa cirklar är internationella studenter och relativt nya i Sverige. Till våra professionscirklar har vi valt böcker med en handling som på något sätt knyter an till en problematik som studenterna kan komma att hantera inom sina yrken när de kommer ut i arbetslivet.

Aktiviteterna i Mau Reads spjeller över på annan läsfrämjande verksamhet. I samband med bokcirkelarna skapar vi bokcirkelkassar som innehåller sex exemplar av en titel, tillsammans med information om författaren och förslag på diskussionsfrågor. Dessa finns tillgängliga för alla att låna på biblioteket. Vi har även skapat boktipsväggar i samarbete med våra hedersdoktorer.

Forskning och erfarenheter

Bokcirklar för läsfrämjande och bildning

Att barn som läser mycket presterar bättre i PISAs lästest är inte förvånande. Men att det även spelar roll vilken typ av texter man läser har två brittiska forskare visat i en studie av över 250 000 tonåringar i 35 länder (Jerrim & Moss 2017). De talar om en så kallad "fiction effect", vilket innebär att elever som läser skönlitteratur presterar signifikant bättre än de som läser andra typer av texter, som exempelvis nyheter och faktatexter. Jerrim och Moss pekar på en rad faktorer som förklarar "the fiction effect"; skönlitterära texter är ofta mer kognitivt utmanande och kräver djupläsning, tid och engagemang. Det är enligt forskarna därför viktigt att skolan ger plats för frivillig nöjesläsning och utrymme för informella samtal om texter som eleven själv har valt.

När vi på universitetsbiblioteket möter studenter märker vi att allt fler har svårigheter och kämpar med läsning av akademiska texter. Här tror vi att skönlitteratur kan vara ett sätt att överbrygga ett läsmotstånd. I studentutvärderingarna lyfter flera studenter att deltagandet i Mau Reads gett dem ökad läslust och ser det som ett bra komplement till sin utbildning. En av de deltagande studenterna uttryckte till exempel i en utvärdering att: "[j]ag tar med mig större läslust och inspiration till att göra läsande till en aktivitet att dela med andra."

Bibliotekariens roll i bokcirkelarna

I masteruppsatsen *Läsfrämjande lärosätesbibliotek* (2024) har Klara Andrén följt och studerat en av professionscirkelarna i Mau Reads. I studien ligger fokus på den deltagande studenten och dennes upplevelser av att läsa tillsammans. Här ges också studenternas syn på bibliotekariens roll i cirklarna som man uppfattar som någon som skapar trygghet, sätter ramarna och för samtalet framåt (Andrén, s. 55ff). Men några studenter i studien ser också bibliotekarien som litteraturexpert och uttrycker en önskan om att bibliotekarien ska vara tydligare i sin roll som expert. Vi bibliotekarier som deltagit har snarare sett vår roll som social och guidande. Inför bokcirkelarna träffas de blivande cirkelledarna (5-6 stycken) för att diskutera boken och hjälpas åt att formulera frågor som kan föra samtalet vidare. Vid första bokcirkelträffen kan några inledande frågor hjälpa studenterna, som i de flesta fall inte har träffats tidigare, att komma i gång med samtalet. Därefter kan bibliotekarien se till att det skapas ett bra samtalsklimat och att alla får komma till tals.

I artikeln *"Book Clubs As Means of Reducing Library Anxiety"* har författarna en ambition att i sina bokcirklar skapa tillfällen som är "student led, librarian guided" (Lackner 2023, s. 35). Syftet är att ge studenterna ägandeskap över samtalet och att bibliotekarien skapar rammar och trygghet. De menar att bibliotekariens uppgift framför allt är att upprätthålla gränser och se till att biblioteket

förblir en säker och välkomnande plats för alla. En cirkelledare i Mau Reads beskrev hur hon försökte få studenterna att delta i samtalet efter sina förutsättningar. Då är det inte nödvändigtvis ett jämnt talutrymme som eftersträvas. Det kan handla om att få en blyg och osäker student att känna sig bekväm att delta på sina villkor och i andra fall att se till att inte någon dominerar samtalet och tar över. För en del av oss deltagande bibliotekarier har rollen som bokcirkelledare gett ökade kunskaper om gruppdynamik, samtalsmetodik och framför allt ett unikt tillfälle att ta del av studenters tankar och erfarenheter.

Bokcirklar som social infrastruktur

Mau Reads är läsfrämjande, relationsskapande och en viktig del av bibliotekets funktion som social infrastruktur. Vi har hittills haft över 250 deltagare och ser i utvärderingar att studenterna uppskattar nya läsoplevelser och spännande samtal med olika perspektiv från flera generationer och bakgrunder. En student uttryckte att "gruppdeltagarnas olika vinklar på samma bok var väldigt berikande. Det gav många insikter och perspektiv." Vi ser även att studenterna bildar till exempel Whatsapp- eller Goodreads-grupper för att fortsätta hålla kontakten efter avslutad bokcirkel. Studenterna uttrycker också att bokcirkelarna främjar en tillhörighetskänsla på universitet: "I gained new insight into ideas we discussed and met new people. It is nice to see familiar faces when walking around the university."

För många är det ett första möte med bokcirkel som läs- och mötesform och flera väljer att återkommande delta i nya cirklar. Det är extra glädjande att deltagandet beskrivs som prestationslöst och att det lett till ökat läsande och intresse för att delta i universitetets andra aktiviteter. Vi ser att Mau Reads främjar det engagemang som, enligt PISA, är en del av läsförståelsen och som ligger till grund för att kunna vara en aktiv medborgare i ett demokratiskt samhälle.

Diskussion

Utmaningar

Mau Reads bokcirklar har fått mycket positivt gensvar från många håll; från såväl studenter, lärare och universitetsledning som kollegor och författare. Efter två år och sex genomförda cirklar ser vi dock att det finns en del utmaningar med konceptet.

En utmaning är att nå och engagera studenter från universitetets alla fakulteter. Vi annonserar exempelvis via universitets webbsidor, affischer i lokaler och via vår lärplattform, men den väg som visat sig mest framgångsrik är personliga kontakter antingen direkt med studenter eller via lärare. Lärarnas förordande och engagemang för bokcirkelarna visar att de är en integrerad del av universitetet och kan vara en tillgång för studenterna, även om det sker utanför kurstid. En specifik utmaning är att få fler manliga studenter att delta. Idag är könsfördelningen bland de bokcirklande studenterna synnerligen ojämn, ungefär 10-15 procent av de deltagande är män.

Livet och inte minst studenttiden är ibland oförutsägbar och det förekommer alltid en del frånvaro och avhopp under en cirkelomgång. Vi har dock erfarenhet att det finns några åtgärder för att minska de avhopp som är lust- eller oluststyrda. En åtgärd är kontinuerlig och personlig mejlkontakt med deltagarna, med information och påminnelser om datum och tider. En annan är vikten av en gemensam uppstart av bokcirkeln, en så kallad kick-off, där upplägget för träffarna presenteras, studenterna får sina böcker och får fika och bekanta sig en stund med sin cirkelgrupp och cirkelledare. Detta sänker trösklarna in i formatet, minskar prestationskraven och ökar tryggheten och lusten att träffa och samtala med sin grupp igen.

Sist men inte minst är en utmaning att bokcirkelarna kräver mycket arbete bakom kulisserna. Det krävs en hel del teknik och kommunikation (till exempel anmälningsformulär, redigering

av webbsidor, kalenderhändelser, författarkontakter), logistik (bokning av rum till cirkelsamtal, författarsamtal, beställning av fika) samt administration (till exempel kontakt i form av mejl till studentdeltagare, chattgrupp med cirkelledare, förberedelser med diskussionsfrågor och summering av gruppsamtal).

Rekreativ läsning som nytt uppdrag för lärosätesbibliotek

Det är tydligt att Mau Reads ger ett mervärde under studietiden för de deltagande studenterna, att det är berikande för oss bibliotekarier och i slutändan är något som gagnar hela lärosätet. En medvetenhet om detta finns på flera olika nivåer inom lärosätet och det faktum att vi har kunnat förlita oss på universitetsledningens stöd har varit en grundläggande förutsättning för att genomföra ett läsfrämjande arbete i den här omfattningen. Vi märker ett växande intresse för våra bokcirklar och för oss har det rekreativa läsandet fått en självklar plats på det akademiska biblioteket, både för att stärka läsandet av olika typer av texter och för att skapa nya gemenskaper på campus.

Precis som att arbetet med att främja medie- och informationskunnighet (MIK) är en kärnverksamhet för alla bibliotekstyper, anser vi att läsfrämjande arbete bör vara en gemensam angelägenhet för hela biblioteksväsendet. MIK-uppdraget omformuleras och kontextualiseras utifrån utbildningsnivå och sammanhang och detsamma bör gälla för läsfrämjandeuppdraget. Vid flera tillfällen har vi fått intresseanmälningar från studenter vid andra lärosäten, som vi fått avvisa men samtidigt uppmuntrat att kontakta sitt eget bibliotek.

Vår förhoppning är att fler lärosätesbibliotek startar verksamheter för att stimulera det rekreativa läsandet och att vi tillsammans kan dela erfarenheter och inspirera varandra. Det rekreativa läsandet på lärosätesbibliotek är också en fråga som öppnar möjligheter för kommande forskningsstudier, eftersom det i nuläget är ett relativt obeforskat område. Genom Mau Reads ger vi studenter möjlighet både att finna och utvidga sitt sociala sammanhang inom universitetet och förnya eller befästa sin läspraktik.

Källförteckning

Andrén, Klara (2024). *Läsfrämjande lärosätesbibliotek - En kvalitativ studie om studenters deltagande i en bokcirkel på ett lärosätesbibliotek*. Lund: Universitetet/Avdelningen för ABM

Camargo-Rojas, Lucia (2024). "Recreational reading promotion and academic libraries mission. A systematic review", *OCNOS: Journal of Reading Research*, 23(1). s. 1-16. doi: https://doi.org/10.18239/ocnos_2024.23.1.388

Jerrim, John och Moss, Gemma (2019). "The Link between Fiction and Teenagers' Reading Skills: International Evidence from the OECD PISA Study", *British Educational Research Journal*, 45(1), s. 181-200. doi:10.1002/berj.3498.

Lackner, Jacob, Luxmore, Rebecca och Kneedler-Shorten, Xavier (2023). "Book Clubs As Means of Reducing Library Anxiety", *Journal of New Librarianship*, 8(1). s. 1-21 doi: <https://doi.org/10.33011/newlibs/13/2>

Malmö universitet (2024a). *Handlingsplan för breddad rekrytering och breddat deltagande*. Hämtad 23 september 2024, från <https://mau.app.box.com/s/6z8qhznwtw9nzwgflqsh3wcq13njoabb>

Malmö universitet (2024b). *Mau reads - bokcirklar för studenter*. Hämtad 20 september 2024 från <https://mau.se/bibliotek/pa-biblioteket/utställningar-och-evenemang/mau-reads/>

OECD (2019). *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*, PISA, OECD Publishing, Paris. Doi: <https://doi.org/10.1787/b25efab8-en>

Biografer och bibliotek - i förening?

Lars Gillegård

Riksföreningen Biograferna
lars.gillegard@biograferna.se

Problem

Varför löper biograf- och biblioteksverksamhet så parallellt, utan att kunna närma sig varandra i ett samarbete? Visst sker samarbeten och närmanden. Men då handlar det om daterade projekt, när tillfälle bjuds, att lokaliteterna finns vägg i vägg eller att personkemin råkar var den rätta mellan biografägaren och den biblioteksansvarige. Det är inte illa. Men biografier och bibliotek i lokala sammanhang borde ha mycket att vinna på att utveckla ett samarbete som är mer strukturerat, genomtänkt och långsiktigt. Potentialen finns. Resultatet kan bli en stärkt demokrati, ett utvecklat kulturliv och en stimulerad bildningstörst. Bland annat.

Bakgrund

Jag har arbetat drygt 35 år som biografkonsulent på Riksföreningen Våra Gårdar, en samlingslokalorganisation med idag 45 landsortsbioografer i kedjan (1958 var det 240 bioografer). Jag är sedan 2013 även ordförande i Riksföreningen Biograferna, en förening med drygt 100 medlemmar som driver/äger runt 260 bioografer runt om i landet.

Tanken att bioografer och bibliotek borde kunna närma sig varandra är en insikt som kommit till mig gradvis. Under de första årens platsbesök på olika bioografer noterade jag att det fanns eller funnits bibliotek i de flesta samlingslokaler. Såväl biograf- som biblioteksverksamhet har till stora delar sina historiska rötter i Ordenshus och Folkets hus. Verksamheterna sköttes ideellt på fritiden. Jag har även genom åren träffat flera bioföreståndare och medarbetare som i sitt yrke varit bibliotekarier eller bibliotekschefer. Åren innan bioograferna skulle digitaliseras, runt 2012, var en stor del av mitt arbete fokuserat på att övertyga kommunerna om stöd för att finansiera den nya dyra digitala visningstekniken. Det resulterade 2011 i boken Öga för bio. Då bibliotek i högsta grad är en kommunal angelägenhet så fanns det i mitt bakhuvud att även biblioteket borde ha en viktig roll att spela för bioografer i en framtid.

Metod

Några år senare blev det skarpt läge. Nyfikenheten drev mig till att genomföra 70 intervjuer med biblioteksansvariga i kommuner och regioner samt 25 intervjuer med biografägare. Planen från början var att det skulle bli en begränsad studie, men det resulterade i boken Biografer och bibliotek i förening. Pandemin, med bioografer som krypkörde eller hamnade i malpåse, bidrog till att reflektera och filosofera. Detta och mina yrkesår ligger till grund för mina bedömningar. Responsen från de jag har intervjuat, om att närma sig varandra i ett samarbete kan sammanfattas med ett ord: förundran. Man har nog inte riktigt tänkt tanken tidigare. Men tanken, konstaterar många, är inte så dum. Från förundran till verkstad är dock vägen lång. Och en bok gör ingen verkstad. Så min fråga kvarstår; Varför sker inget närmande som resulterar i ett samarbete, vilket är långsiktigt, genomtänkt och strukturellt? Här vill jag därför ge några förklaringar till varför ett närmande är en så stor utmaning. Men först; Vad gör bibliotek och bioografer så unika? Var i består potentialen? För tydlighetens skull så är mitt fokus i första hand på folkbibliotek. Men ingen biblioteksform eller nivå skall glömmas bort då det gäller samarbete med bioografer och för den delen med filmbranschen i stort.

Det unika och det gemensamma

Offentliga mötesplatser är per definition öppett för alla. Bioografer och bibliotek utgör en del av den offentliga miljön och därför delar man ambitionen att nå ut till alla. Potentialen finns, men verkligheten är oftast en annan. Hur många medborgare och målgrupper når man egentligen ut till? Att vara attraktiv, inbjudande och erbjudande är det som kan locka. Ett

samarbete kan ge stora effekter. Biografen och biblioteket har idag olika verksamheter som fungerar kompletterande, som vänder sig till såväl olika målgrupper som till samma. Flera av dessa verksamheter kommer i en framtid att närma sig varandra, bli likartade, delvis tack vare digitaliseringen. Man har även verksamheter som kan stödja varandra. Kan man dela på bördor och samordna insatser så borde effekterna bli större. Veldig många filmer har en litterär förlaga. Och media- och informationskunnighet är en mission som borde omfatta såväl biograf- som biblioteksverksamhet. Att integrera biografens och bibliotekens verksamhet behöver inte innebära att framgången blir bättre om allt sker under samma tak. Den verkliga framgången borde ligga i att utveckla ett gemensamt förhållningsätt. Att man utifrån vissa värden och strukturer kan komplettera varandra, stärka och förmera varandra.

Den viktigaste poängen med ett närmare samarbete är att det kan skapa en så pass stark och bred verksamhet att det attraherar väldigt många besökare och deltagare. Därmed blir biografen och biblioteket viktiga stödjepunkter då offentliga miljöer skall stärka sina demokratiska och kulturella kvaliteter. De blir i sin tur verktyg då kommunen skall utveckla de offentliga miljöerna, bortom evenemangsarenor och stora köpcentra.

Biblioteket och biografen har var för sig en unik position i det lokala. Det är svårt att hitta någon jämbördig aktör. De gemensamma nämarna är många och vitala.

Nyckelfaktorer och kvaliteter

Biografer och bibliotek förenas i att de;

- utgör en **del av den offentliga miljön** och vänder sig till alla kommunens medborgare (men även turister, nyanlända, evenemangsbesökare eller grannkommunernas medborgare är välkomna),
- är **viktiga idéburna kulturverksamheter** – idén om ordets/litteraturens betydelse (biblioteket) och idén om bildens/filmens betydelse (biografen). Kultur bygger på två fundament; gestaltning och kommunikation. Eller konsten att berätta en historia och nå ut med den. Där har biografer och bibliotek viktiga roller att spela, nyckelroller,
- **är kompletterande** verksamheter och just därför kan vinna större slagkraft om man agerar gemensamt. Biografen har sina rötter i en nöjeskultur, biblioteket i en bildningskultur. Däremellan finns det en mängd kopplingar som skulle kunna förstärkas,
- öppnar upp för **regelbundna och allomfattande verksamheter** vilket underlättar för samarbeten med andra lokala aktörer,
- **förutsätter inget medlemskap** eller att man som besökare behöver ingå i en specifik målgrupp,
- båda står inför en **gemensam digital virtuell utmaning** som både hotar som skapar möjligheter inför den fysiska plats som grundar deras existens,
- **finns över hela riket och kan mångfaldigas**, i synnerhet om man agerar i ett samarbete. Det finns inte bibliotek på alla orter, men enligt lag åtminstone ett per kommun. Det finns heller inte biografer i alla kommuner, men i många kommuner finns det flera.

Det finns även en annan kvalitet som bibliotek och biografer delar. Och det är att de fysiska rummen **inbjuder till fokus och lugn**. Det är en kvalitet som ständigt utmanas, måste hanteras och samtidigt är en bristvara i dagens offentliga rum.

Det finns egentligen inga andra aktörer i det lokala som bär på *alla* dessa kvaliteter. Det gör att ett samarbete mellan biografier och bibliotek skulle kunna bli strategisk och få effekter långt utöver respektive verksamhetsområden, till exempel i samverkan med andra aktörer.

Faktorer som försvårar ett närmande

Olikheter i kultur, identitet och struktur

Bibliotek är till skillnad från biograferna en rent professionell kommunal verksamhet, med definierade yrkesroller, en akademisk överbyggnad innehållande yrkesutbildning och forskning. Biblioteket är den enda kulturverksamheten i en kommun som är lagstyrd. Bibliotekslagen reglerar, standardiserar och sätter ett golv för vad som kan och vad som inte kan göras. Varje kommun skall ha minst ett hus som rymmer ett bibliotek. Det gör att många kommuner satsat på nya stora bibliotek, dit även annan kulturverksamhet kan knytas.

Biografen å andra sidan har sina rötter i kommersen och i idealiteten. Det närmaste man kan komma i akademisk överbyggnad är filmvetenskap (inte biografvetenskap), möjligtvis även entreprenörskap på universitet och högskolor.

När folkrörelserna en gång i tiden startade biografier så var det främsta skälet inte att nå ut med kultur och bildning, utan att tjäna pengar för att finansiera medlemsverksamhet och samlingslokaler. Detsamma gällde för privata biografägare. Det var nöje och fulla salonger som gällde, alldeles oberoende vilket filmutbud som visades. Numera består biografbranschen av två stora koncernliknande aktörer med regionala upptagningsområden och flera hundra semikommersiella biografägare som verkar i lokala sammanhang. De sistnämnda är en väldigt brokig samling av privata och föreningsägda biografier, entreprenörer och ideellt arbetande i salig blandning, från glesbygd till storstad. Det finns även ett 20-tal kommunala biografier.

Dessa olikheter gör det till en stor utmaning för biografier och bibliotek att närma sig varandra utifrån en slags gemensam modell hur ett samarbete skulle kunna ske. Det går inte att peka med hela handen på riksplanet och säga "så här gör vi". Om till exempel ett bibliotek i en större stad vill etablera ett samarbete med en multiplexbio så är det helt andra förutsättningar som gäller än då ett samarbete skall utvecklas mellan en biblioteksfilial och en biograf i en samlingslokal på landsorten. Vid en jämförelse med bibliotekssektorn vill jag hävda att biografbranschen är ett under av mångfald och olikheter.

Av mina intervjuer med biblioteksansvariga så framgår genomgående att bibliotekslagen inte är ett hinder för att utveckla verksamheten utan tvärtom. Den ger utrymme för en stor flexibilitet till exempel då man skall utveckla samarbete med nya aktörer. Men även nyutveckling och samarbeten kräver resurser. Den oro som flera av de intervjuade luftar handlar snarare om vad kommunala politiker kan hitta på, från en mandatperiod till en annan.

Vid samtal med biografägare så råder numera en stor samstämmighet till att pröva på nya saker och vara öppen för nya samarbeten. Så var långt ifrån fallet för 30 år sedan, vilket har att göra med att biograferna inte var utsatta för samma konkurrens om människors tid som de är idag. Man kan säga att biografägarskapet utvecklats, från att tidigare främst administrera filmvisningar till att numera alltmer behöva kurera visningar. Från filmadministration till publikarbete. Filmutbudet och annat som kan visas på bioduken är idag nästan gränslöst, filmcensuren är numera avskaffad och de enda regler som en biografägare har att förhålla sig till är de som Filmägarnas Kontrollbyrå fastställt, samt förhandlingar med distributörer kring filmhyra och prissättning. Till och med konkurrensen mellan olika biografägare är numera ett icke-problem, till skillnad från tidigare. Och det nyetableras även biografier i stad och på landsort, även på orter där det saknas biblioteksfilial. Bara en sån sak!

Såväl personal som medarbetare på bibliotek och biograf formas av den verksamhet man är en del av och de människor man arbetar tillsammans med, vad gäller vanor och tankemönster. Identiteter utvecklas och stärks. Det kan säkert vara en förklaring till svårigheten att gå in i ett samarbete med människor i en helt annan bransch. Det finns även en annan utmaning. Biograffolket är huvudsakligen ett kvällsfolk (många förvärvsarbetar på dagtid) medan biblioteksfolket har en reglerad arbetstid som inte alltid är förlagd på kvällar.

Hemmablindhet

De stora frågorna inom filmbranschen idag är dels att få tillbaka biopubliken efter en pandemi och dels hur man skall hantera ett utökat utbud av streamingtjänster, delvis till följd av en obönhörlig virtualisering av vår tillvaro. Det gäller att tänka i nya banor och samtidigt få ekonomin att gå ihop. Någon renodlad biografpolitik har filmbranschen aldrig utvecklat. Det har handlat om filmpolitik och filmstöd, filmproduktion och filmdistribution då man skall prata framtid. På sätt och vis är det naturligt, för utan film ingen publik. Så länge film bara kunde visas på bio så behövde aldrig dess ägare fundera så mycket på målgrupper, publikarbete, lokal, placering, standard, Läget är annorlunda idag. Efter pandemin råder en växande insikt inom filmbranschen att biografen har en strategisk roll då ny film skall lanseras. Utmaningen är att producera attraktiv film som får publiken att återvända med, särskilt med filmer som först har premiär på biograf. Inom den heterogena filmbranschen med alla dess olika aktörer finns det nu en större öppenhet till nytänkande. Men det har inte funderats så mycket kring samarbeten med andra branscher och sektorer, som delar liknande utmaningar.

Hur är det på bibliotekssidan? Vilka frågor är det som står högst på dagordningen, som bidrar till att sektorn blir inåtvänd eller utåtvänd? I Demokratins skattkammare, en delrapport inom Nationell biblioteksstrategi, betonas särskilt vikten av samverkan med lokalsamhällets olika organisationer och föreningar, att det kan ske uppsökande och utanför biblioteksrummet, att man är öppen för att biblioteket kan integreras och lokaliseras med andra verksamheter, men att det då är viktigt att kommunen såsom huvudman tydliggör ansvarsfördelningen (Fichtelius et al., 2019, sid 12).

Om man verkligen skall kunna utveckla ett strukturerat samarbete som håller i längden mellan biografer och bibliotek så gäller det att inte vara sig själv nog, utan vara genuint intresserad av hur den andra, medparten, fungerar och vad denne kan erbjuda. Att detta sker ömsesidigt. Det kräver tid, vilja och nyfikenhet. Det kan handla om att växla roller, som att biografägaren praktiserar på biblioteket och vice versa. Men är man av olika skäl upptagen med sina egna frågor, sina egna utmaningar, verkar i sin egen fikabubbla, så är det svårt att närma sig. Man fortsätter att köra parallellt, har fullt upp i egen härd. Och är lite stolt över det.

Timing och avsatt tid

Inom entreprenörskapsforskning lyfts ofta timingens betydelse fram då nya affärsmodeller skall etableras (Burtsov et al. 2012, s.13). Analogt bör rimligtvis timingen även spela roll då idén om ett samarbete mellan biografer och bibliotek skall etableras. När är tiden mogen? Går vi tillbaka ett sekel, då många mindre biografer och bibliotek verkade under samma tak, och delvis drevs av samma personer, så fanns inte riktigt behovet att integrera verksamheterna ytterligare. Var och en stod på egna ben, biografer och bibliotek, lokaliteterna fylldes med publik och deltagande. 1973 gick det ut ett påbud från Filmägarnas Kontrollbyrå om att ett antal föreståndare blivit åtalade för att visa pornografiska bilder i biografernas skyltlådor. Kontrollbyrån lyfte en varnande finger när det gällde skyltning och annonsering som kunde väcka anstöt. Det stred nämligen mot lagen om otillåtet förfarande av pornografisk bild. Orsaken till att biografägare tummade på lagen var att porrfilm på bio i alla dess former var lönsamt, det gav biljettintäkter. Många biografägare var öppna för att visa porr bara det genererade biljettintäkter. Men det gav samtidigt näringen ett skamfilat rykte hos kommuner och kulturförvaltningar. Sedan kom videobutikerna och sanerade biografernas porrutbud.

Att biografier och bibliotek vid den tiden skulle närma sig ett samarbete är idag svårt att föreställa sig. Inställningen att biografen enbart tillhör mammon och inte kulturen har hängt sig kvar genom hela filmhistorien och tagit sig en mängd olika uttryck. Det har avspeglats i många kommuners relation till biografen. Det har också funnits en stolthet hos såväl privata som föreningsdrivna biografägare att "klara sig själv" och inte ligga kommunen till last. Men då måste man få in biljettintäkter. Det här förhållningsättet har satt stort avtryck i de kommunala driftsbudgetarna genom åren. 1972 erhöll landets folkbibliotek totalt 297 mnkr medan det som gick till filmverksamhet bara utgjorde knappt 1 mnkr enligt Kommunförbundets kulturenkät 1972/73 (Folkets Husföreningarnas Riksorganisation 1975). 1973 och många år därefter var timingen definitivt inte den rätta att diskutera ett närmande mellan biografier och bibliotek. Frågan var om verksamheterna ens löpte parallellt?

2012 - 2013 var åren då den digitala visningstekniken etablerades på landets biografier. Teknikskiftet måste ligga i linje med att distributörernas filmutbud digitaliserades samtidigt. Digitaliseringen öppnade upp möjligheter och visioner. Alla landets biografier kunde nu få premiär samtidigt, tillgängligheten på filmutbudet blev gränslös. Nu blev det möjligt att visa till exempel dokumentärer i stor omfattning. Men det blev även möjligt att visa annat än film, så som konserter, operor, utställningar och teater, live eller inspelat. Biografierna blev nu ett interaktivt jättefönster mot omvärlden. Den nya teknikens möjligheter öppnade upp för samarbeten. Här borde finnas ett gyllene tillfälle att biblioteken nyfiket kunna närma sigografierna. Men varken biografier eller bibliotek tog tillfället i akt. Man var sig själv nog.

Det finns naturligtvis flera faktorer som gör att organisationer har svårt att närma sig i ett samarbete. Det kan handla om nedskärningar, besparingar, omorganiseringar, etablering av ny teknik och interna konflikter av olika slag. Det tar tid, suger kraft och gör att människorna i organisationerna blir inåtvända. Sedan finns det en stor utmaning som inte skall underskattas. Det är när bibliotekens "gratisätande", eller tröskelfrihet möterografiernas "betalväggar" eller lågtrösklar. En utmaning som kan och måste hanteras om ett bra samarbete skall uppstå.

Den aktuella bibliotekspolitiken

Efter att förslaget till en Nationell Biblioteksstrategi publicerades 2019, med bland annat en påföljande remissomgång, så har regeringen publicerat en Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022 - 2025. Värt att notera i denna publikation är dels att väldigt många uppgifter läggs på biblioteksväsendet, dels att det saknas skrivelser och förslag kopplade till film (och då indirekt på biograf). Av de myndigheter av särskild betydelse inom biblioteksområdet som pekas ut för samarbeten så saknas tyvärr Svenska Filminstitutet, som administrerar landets filmpolitik (Strategi för ett starkt biblioteksväsende s.12-14). Å andra sidan lyfter strategin fram folkbibliotek som plats för kultur och möten (s.18) och ger Statens kulturråd nytt uppdrag om Stärkta bibliotek. Detta är positivt och borde kunna underlätta för ett närmande mellan biografier och bibliotek.

Slutsats

För att biografier och bibliotek skall kunna närma sig varandra framöver så tror jag det första steget handlar om att lyfta perspektivet, ta bort skygglapparna och komma bort från hemmablindheten. Att vänta in rätt tillfälle, det vill säga timing, är ett långskott. Då kan man få vänta väldigt länge. Min erfarenhet säger att det i regel är först efteråt man riktigt vet om timingen varit den rätta, eller inte. Att det finns olikheter mellan biografier och bibliotek är ett faktum att förhålla sig till. Det behöver inte utgöra ett hinder. Tvärtom. Man vänder på det och ser olikheterna som en tillgång, att man kompletterar varandra. Men det kräver tid, vilja och en ömsesidighet.

Om biograf- och biblioteksfolk, var för sig, börjar lyfta perspektivet så kan man upptäcka varandra och se att bakom lusten och meningen i det man gör finns ett demokratiskt sinnelag, som en gemensam grundton. Så därför vill jag slutligen lyfta fram den viktiga demokratifrågan, ur ett rumsligt perspektiv. Se det som en gemensam grund att utgå ifrån om ni finner intresse att närma er filmbranschen och dess biografum.

Rummets betydelse

Den verkligt stora utmaningen vilket såväl biografier som bibliotek kommer att möta framöver är att det fysiska rummet inte är något att ta för givet. 1996 års Bibliotekslag slår fast att det skall finnas minst ett folkbibliotek i varje kommun. Det är dock ingenting i lagen som uttryckligen anger att bibliotek skall rymmas i ett fysiskt rum. Själva rummet, det fysiska, har varit underförstått när lagen skrevs. Det gäller även då lagen uppdaterades år 2013. Det enda villkoret som uttrycks är att folkbiblioteken skall vara tillgängliga för alla och anpassade till användarens behov (Svensk biblioteks förening, s.19). Ytterst är det en tolkningsfråga.

Det är därför inte helt otänkbart att någon kommun framöver vill pröva lagen genom att helt virtualisera sitt huvudbibliotek, av besparingskäl eller för att man har knutit till sig några optimistiska teknikentreprenörer. Om det kommer an på mjukvaran, filmen och boken, eller för den delen mötesplatsen, så behöver vi varken biografier eller bibliotek som fysiska rum i framtiden. Man kan få dessa på annat håll, redan nu digitalt på skärmar, och rätt snart i virtuella rum. Allt talar för att de virtuella miljöerna kommer att expandera och ta en allt större plats i våra liv. Om det görs på bekostnad av de fysiska miljöerna så har vi ett problem.

Vi lever numera i en extremt orolig, osäker och oförutsägbar tid. Relationer människor emellan präglas tyvärr alltför ofta av desinformation, false news, fake news, hat, hot, konspirationsteorier, relativisering, pseudodebatter, deep fake och deep voice med mera. Detta föder polarisering, olust, rädsla men även maktlöshet och en tilltagande brist på tillit. Och snart kommer vi inte kunna skilja på om det är ens dotter, en bedragare eller en AI-robot som kontaktar en på mobilen eller på skärmen.

Vill vi få människor att engagera sig, respektera och lita på varandra så bör vi slå vakt om de fysiska rummen och de offentliga miljöerna. Då måste man börja agera bransch- och sektorövergripande. Då handlar det inte om en fysisk evenemangskultur där människor hamnar på åskådarbänken och lätt blir namnlösa för varandra, utan om att stärka upp en kultur i de lokala sammanhangen. Jag kallar det för en lokal vardagskultur som är repetitiv, informell och har låga eller inga trösklar. Det är en kultur där makten ännu inte koncentrerats, där man ser varandra, känner igen varandra och kan bekräfta varandra rent fysiskt och sinnligt. Den lokala vardagskulturen har flera kvaliteter som sammantaget gör den märkvärdig och därför skiljer ut sig från en fysisk evenemangskultur och från de virtuella miljöerna. Att mötas där, i det lokala, fysiska, triggas ner konfliktnivåer och byggs tillit.

Jag vill hävda att det är i den lokala vardagskulturen som demokrater föds, fostras och utvecklas. Det är där demokrati kan slå rot, renoveras och stärkas. Där befinner sig biografier och bibliotek i en offentlig miljö – som en resurs, i demokratins tjänst. Jag tror att många biografier och bibliotek, med dess folk, skulle bli bättre på att fylla sina rum med publik och deltagande om man närmar sig varandra i ett samarbete. Och att närmandet, i sig, skulle kunna bidra till lust och mening, nytänkande, kreativitet och engagemang.

Så, bara gör det!

Källförteckning

Burtsov, J., Nissinen, J., & Swanström, M. (2012). Nätverkets, Affärsidéns och Timingens betydelse : En studie om Entreprenörskap. Kandidatuppsats, Företagsekonomi. Mälardalens högskola.
<https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mdh:diva-14116>

Folkets Husföreningarnas Riksorganisation (1975), Broschyren Var med och starta Bio- Kontrast för bra film.

Fichtelius, E., Persson, C., & Enarson, E. (2019). Demokratins skattkammare : förslag till en nationell biblioteksstrategi. Kungliga biblioteket, Nationell biblioteksstrategi.

Gillegård, Lars (2021). Biografer och bibliotek i förening - tankar och idéer kring mötesplatser, upplevelser och makt. Våra Gårdar.

Gillegård, Lars (2011). Öga för bio - att utveckla kommuner genom filmrörelser och mötesplatser, Våra Gårdar.

SFS 2013:801. Bibliotekslag.

Strategi för ett starkt biblioteksväsende 2022-2025. (2022). Regeringskansliet, Kulturdepartementet.

https://www.regeringen.se/globalassets/regeringen/bilder/kulturdepartementet/kultur/biblioteksstrategi_k-dep_webb_220420.pdf

Svensk biblioteksforening (2015). För det demokratiska samhällets utveckling : bibliotekslagen enligt lagstiftaren. <https://www.biblioteksforeningen.se/rapporter/for-det-demokratiska-samhallets-utveckling/>

Innovativa arbetssätt skapar förändring - lärdomar från folk- biblioteken i Zimbabwe

Karolina Jeppson

Ystad stadsbibliotek
karolina.jeppson@gmail.com

Kollegialt lärande - trots olika samhällskontexter?

Folkbibliotekarier i Sverige liksom Zimbabwe har djupa erfarenheter av att vara ett nav för information och folkbildning i lokalsamhället, men förutsättningar och utmaningar skiljer sig åt. Betyder det att lärdomar och kunskapsutbyten inte kan vara värdefullt? Tvärtom. De största utmaningarna för de zimbabwiska bibliotekarierna är bristande finansiering, begränsad digital infrastruktur och begränsad tillgång till lokal och inhemsk litteratur. Beståndet i biblioteken är till största delen brittisk litteratur. Kan dessa utmaningar skapa ett särdeles starkt driv för bibliotekens kärnvärden? Det tycks så. När inget kan tas för givet, är innovation och kreativitet nödvändigt. Vad kan folkbibliotekarier i Sverige lära av innovativa arbetssätt och socialt entreprenörskap från en annan geografisk kontext med andra förutsättningar? I ett land där informationen inte är fri – hur arbetar bibliotekarier i demokratis tjänst? Är det särskilt aktuellt att lära av andra när demokratiska värden i Sverige är hotade?

Metod

I detta paper belyses vad som utmärker folkbibliotekens arbete med användare i närsamhället i Matabeleland, södra Zimbabwe, med staden Bulawayo som utgångspunkt. Dessa arbetssätt har identifierats genom att analysera nio olika lärandeaktiviteter för både barn, unga och vuxna som utförs på fem olika folkbibliotek. Resultatet baseras på en masteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap, ABM-programmet vid Lunds universitet 2024. För studien genomfördes två perioder av fältarbete med deltagande i de fem folkbibliotekens verksamheter, med tonvikt på två av dem. Två bibliotek är kommunala och tre är s.k. "community libraries" med andra huvudmän. Fjorton kvalitativa semistrukturerade intervjuer genomfördes med personal, varav majoriteten var utbildade bibliotekarier med flera års erfarenhet (Jeppson 2024). Diskussionen kring huruvida svenska folkbibliotekarier kan inspireras och lära av zimbabwiska folkbibliotekariers strategier, grundar sig på litteraturstudier och tankar som väckts då jag de senaste åren arbetat i Malmö på Rosengårdsbiblioteket och Dawit Isaak-biblioteket, och i Ystad på stadsbibliotek, folkbibliotek på mindre ort, samt med biblioteksservice i kriminalvården. Uppsatsen skrevs på engelska och samtliga citat har översatts till svenska. Jag redogör för de olika arbetssätt som varit framträdande för zimbabwiska folkbibliotek och knyter ihop dem i slutet med en diskussion i relation till svenska folkbibliotek. Inledningsvis ges en bakgrund till den zimbabwiska kontexten.

Bakgrund

Zimbabwe är ett postkolonialt land, som tidigare var en brittisk koloni. Under ett tjugotal år hette landet Rhodesia, styrdes av en vit minoritet och hade liknande apartheidsystem som det sydafrikanska samhället (Southern African History Online 2024). Majoriteten av befolkningen hade inte tillträde till bibliotek. År 1980 blev Zimbabwe självständigt efter ett långt befrielsekrig. Ett efterföljande folkmord under 80-talet drabbade den näst största folkgruppen Ndebele i södra Zimbabwe där studien är utförd (ibid.). Sedan början på 2000-talet har ekonomin varit mycket instabil. Trots det hade Zimbabwe högst läs- och skrivkunnighet i hela Afrika år 2010; 92 % (Chisita 2011). Det är anmärkningsvärt eftersom landet har haft rekordhög inflation, bland annat åren 2007-2008 (ibid.). I Zimbabwe är utbildningssystemet på engelska, det vill säga alla ämnen ges på engelska, men är alltså ofta inte det språk som talas i hemmet. Engelska är även språket som används av regeringen och av näringsliv (Hungwe 2007). De senaste åren har en ny läroplan introducerats som lägger större vikt vid innovation och entreprenörskap (Pindula News 2024).

Folkbibliotek i Zimbabwe

Den zimbabwiske biblioteksforskaren Chisita har forskat om betydelsen av folkbibliotek under de svåra åren av inflation, som sedan dess varit återkommande. Han finner att folkbiblioteken kompletterar förskola, grundskola, gymnasium och högre utbildningar. Chisita anser att

folkbiblioteken har upprätthållit en socio-ekonomisk samhällsbalans och även möjliggjort att marginaliserade grupper nås av möjligheter till utbildning (ibid.). Idag har Zimbabwe fortfarande 90 % läs- och skrivkunnighet, bland de som är 15 år och däröver (Världsbanken 2024).

Folkbiblioteken i Zimbabwe har olika huvudmän. Det finns statliga och kommunala folkbibliotek, samt "community libraries" som har stiftelser eller organisationer som huvudmän, eller som drivs av en egen styrelse, är självförsörjande och finansieras delvis av medlemsavgifter (IFLA 2024). Biblioteksutbildningen startades efter självständigheten tillsammans med ett biblioteksprogram i London. Idag finns det utbildning i biblioteks- och informationsvetenskap på praktiskt inriktade högskolor, och på universitet upp till mastersnivå (Chisita and Chibanda 2019). Nationell biblioteksservice är stadgad i lagen sedan 1985 (Constitution Project 2024), men enligt de intervjuade finns det en otydlighet kring vilket departement som ansvarar för biblioteken. Den samlade bransch- och intresseorganisationen Zimbabwe Library Association, ZimLA, arbetar för en nationell informationspolicy (IFLA 2024). Dock upplever flera av de intervjuade i studien, som är medlemmar i ZimLA, att det finns stora utmaningar i att bli erkända som en organisation av regeringen. Detta, tillsammans med nämnd otydlighet kring statligt ansvar, beskrivs bidra till att bibliotekaryrket inte har någon hög status (Jeppson 2024).

De zimbabwiska bibliotekarierna är inte erkända i samhället som yrkesprofessionella. /.. / Även om vi har högre utbildning än lärare, så har lärarna det bättre. Det är därför jag upplever att vi inte erkänns. Vissa bibliotekarier tröttnar och börjar arbeta med andra saker, eller lämnar landet för att kunna göra något biblioteksrelaterat någon annanstans. Bibliotekarie, "community library", (Jeppson 2024, s. 36).

Förutsättningar och utmaningar

De svenska folkbiblioteken erhåller finansiering från kommunerna som säkrar verksamheterna i grunden, enligt bibliotekslagen. Samtidigt är dessa medel inte alltid förenliga med önskemål och behov. För de zimbabwiska folkbiblioteken är det annorlunda gällande finansieringen. Även om nationell biblioteksservice är lag, värnas inte biblioteken. Det största biblioteket i Bulawayo är statligt. Vid studiens genomförande hade grundläggande förnödenheter inte kunnat tillgodoses på flera månader, såsom elektricitet och vatten. De största utmaningarna för de zimbabwiska folkbiblioteken som medverkar i studien, är bristande finansiering och erkännande från staten, bristande digital infrastruktur och ett stort underskott av litteratur på lokalspråk och litteratur av lokala författare, vare sig det är på lokalspråk eller engelska. I det postkoloniala samhället dominerar fortfarande engelskspråkig och brittisk litteratur från den förra kolonialmakten bibliotekens bestånd, trots att Zimbabwe har många blomstrande författarskap, på engelska och på lokalspråk. De lokala förlagen kämpar för sin överlevnad, och lokal litteratur får ett jämförelsevis högt pris.

Vad gäller finansiering behöver bibliotekarierna ofta själva finna på råd, varpå arbetsätten är både essentiella för bibliotekens överlevnad och för att uppfylla bibliotekens kärnvärden; att på ett demokratiskt sätt tillhandahålla information och litteratur i ett samhälle där levnadsstandarden är varierande, och yttrandefriheten begränsad. Liksom i Sverige är folkbiblioteken neutrala och sammanblandar sig inte med politik. Men i det zimbabwiska samhället kan armlängds avstånd från politikerna sägas befinna sig på en annan nivå.

Information är farligt. Här försöker de dölja så mycket information som möjligt. Så har det varit länge. Om något oförutsett händer, så kan regeringen bara stänga ner internet. Det är så informationen sköts. Den måste vara hanterbar. Bibliotekarie, "community library", (Jeppson 2024, s 39).

Kanske är faran med information en anledning till det obefintliga stödet till bibliotek? Det skrivna ordet har länge varit under hot i Zimbabwe och många zimbabwiska författare lever i exil, vilket också kan ses som ett ledmotiv i den zimbabwiska litteraturen från 2000-talet (Pfalzgraf 2022).

Innovativa arbetssätt

Jag har funnit fyra framträdande arbetssätt som de zimbabwiska folkbibliotekarierna använder sig av i sitt arbetsfält, i samverkan med närsamhället. Dessa är: Nätverkande, mobilitet, facilitering och "learning by doing". Sammantaget främjar dessa arbetssätt ett holistiskt perspektiv på lärande, läsande och biblioteksverksamhet. Dessa arbetssätt kan definitivt återfinnas bland svenska folkbibliotekarier. Likväl finns lärdomar att dra och inspireras av, bland annat gällande att nå ut till nya målgrupper, att samverka med aktörer som gör bibliotekens verksamhet synlig, och att ta sig an utmaningar för en ung generation där läsandet kraftigt minskar. I samtliga fyra arbetssätt är inriktningen och omfattningen särskilt intressant hos de zimbabwiska bibliotekarierna.

Nätverkande

Forskaren Onaade-Oyo (2023) är en stark förespråkare för bibliotekens nätverkande med lokala aktörer. Onaade-Oyo beskriver utifrån en nigeriansk kontext, hur folkbiblioteken genom nätverk, möjliggör mänskliga resurser för livslångt lärande, självständigt beslutstagande och kulturell utveckling för både individer och sociala grupper (ibid., p.184). Folkbiblioteken som medverkar i denna studie nätverkar med lokalsamhället inom flera områden. Utbildningsväsendet är ett av dessa.

De flesta kommunala skolor i förorter till Bulawayo eller på landsbygden har inte skolbibliotek. Genom folkbiblioteken har mikrobibliotek eller en verksamhet med ambulerande innehåll i boklådor etablerats på många skolor. På flera håll har det lett till att ett permanent mindre folkbibliotek kombinerat med skolbibliotek kunnat etableras. Skillnaden från en svensk kontext är att initiativet och resurserna inte kommer från kommunen, utan från folkbiblioteken själva och deras samarbeten med nationella och internationella organisationer.

Samtliga bevistade bibliotek är involverade i samarbete med den brittiska organisationen BookAid International. BookAid tillhandahåller och erbjuder brittisk barn- och vuxenlitteratur, faktaböcker och skolböcker till ett kraftigt reducerat pris. Genom detta samarbete kan boklådor och mikrobibliotek etableras i skolor. Bibliotekarier utbildas av BookAid för att i sin tur utbilda lärare som ska ansvara för boklådorna eller mikrobiblioteken. De s.k. bibliotekslärarna lär sig att systematisera böcker och utlån. Liknande service och träning sker på ett sjukhus i en mindre stad, och med fängelset. Tillgången till böcker i fängelset omtalas som en stor framgång och utlånen har hög frekvens.

Nätverkande görs även med lokala poeter och författare, och med de få lokala förlag som finns kvar i landet. De lokala författarna är viktiga av många anledningar, inte minst för att lokalspråk och lokal kultur ska få en plattform i samhället, såsom genom interaktiva berättarstunder för barn, unga eller vuxna. De är också viktiga eftersom de beskriver lokala erfarenheter, till skillnad från den brittiska skönlitteraturen.

Ett av biblioteken har ett projekt där de samlar in röster och berättelser från de äldre, som annars går förlorade för den yngre generationen. Insamlingen görs på lokalspråk genom whatsapp-grupper. Därefter är tanken att göra ett auditivt tillgängligt arkiv.

Folkbiblioteken i södra Zimbabwe nätverkar även med näringslivet, vilket bidrar till att biblioteken blir kända för sina verksamheter. Ett av biblioteken i studien samarbetade med en lokal radiokanal för att sända en bokklubb med barn och unga i radio, vilket kunde göras utan kostnad. I Bulawayo arrangeras det numera årligen ett maraton för läs-och skrivkunighet, där olika typer av försäljning

av lokala aktörer uppmuntras i samband med loppet. En mindre kostnad tas ut för deltagaravgift. Arrangemanget har lett till en folkfest, och överskottet till biblioteket kunde användas till en akut takreparation. Detta år arrangeras det tredje maraton loppet där människor uppmanas att springa för läskunnighet och bibliotekens fortlevnad.

Mobilitet

Mobiliteten är oumbärlig för en stor del av de zimbabwiska folkbibliotekens verksamheter och aktiviteter. Det krävs otaliga sätt att nå ut till svårtillgängliga områden med böcker och tillgängliggöra digital och analog information. Litteraturförmedling sker i Bulawayo med en bokbuss till skolor i förorterna. Till landsbygden och vissa förorter förmedlas, som nämnts ovan, litteratur i form av boklådor och mikrobibliotek. En av biblioteksorganisationerna som medverkar i studien använder sig av åsnedrivna bibliotek till svårtillgängliga platser. Åsnor som är kända som tåliga och inte så lättskrämda djur, drar en särskild vagn med böcker som är utrustad med solceller, dator och wi-fi. På så vis kan både digital information och böcker distribueras till avlägsna platser. Det är viktigt för att överbygga informationsklyftor eller "information apartheid" (Chisita 2011).

Vi vill inte bli sedda som att vi endast förvarar böcker - vi vill att folk ska känna till oss utanför biblioteksrummet, som en växande organism; Vi växer, vi är diversifierade, vi anammar nya trender i samhället.

-Bibliotekarie, "community library", (Jeppson 2024, s. 61.)

Ett av biblioteken driver studiecirkel på landsbygden. Deltagarna i cirkelarna är inte sällan föräldrar till barn som går i de skolor som har fått tillgång till mikrobibliotek. Utöver barnböcker finns skönlitteratur för vuxna, men också faktaböcker om ämnen som odling, hållbarhet, hälsa, rättighetsfrågor, företagande och djuruppfödning. Grupper som gemensamt vill starta projekt som leder till självförsörjning, samlas i studiecirkel tillsammans med en biblioteksanställd. "Information kickstartar utveckling", säger en av informanterna från detta "community library" (Jeppson 2024, s. 48). Anställda på biblioteken arbetar således både med att ta fram specifikt material, deltar aktivt i studiecirkel och besöker regelbundet projekten.

Utöver de nämnda insatserna inbegriper bibliotekens rörlighet en varierande grad av besök på barnhem och hem för funktionshindrade. Mikrobibliotek har också etablerats i områden med stora socio-ekonomiska utmaningar såsom bebyggelser som växt upp runt gruvarbetarens bostäder. De kommunala biblioteken drev under ett flertal år ett läs-tält, som de tog till svårtillgängliga områden som inte nås av biblioteksverksamhet.

Facilitering

Att facilitera innebär att vara en förmedlande länk för att möjliggöra lärande och att på ett pedagogiskt sätt se till att syftet nås i arrangemang, bokcirkel eller studiecirkel. Den amerikanske biblioteksforskaren David Lankes har en stark tilltro till bibliotekarieryrkets möjligheter. Han anser att bibliotekariers uppdrag är att förändra samhället till det bättre, genom att facilitera tillkomsten av nya kunskaper i lokalsamhället (Lankes 2011, s. 31). Ett talande exempel är en informationshörna om AIDS, som fanns på ett kommunalt stadsdelsbibliotek i Bulawayo ända tills det inte längre var tabu att nämna sjukdomen. Det var så sent som 2011, och möjliggjorde att det gick att både tala och informera om sjukdomen, enligt en av bibliotekarierna i studien. På samma sätt önskar bibliotekarien att informationshörnor skapas om unga och drogmissbruk, som idag utgör ett stort samhällshot i Zimbabwe.

Ett av biblioteken arrangerar stavningstävlingar på engelska för mellanstadiebarn, och innovationstävlingar för högstadie- och gymnasieungdomar där de ska skapa med lokalt material. Innovationstävlingar handlar till exempel inte bara om att skapa uppfinningar efter tilldelad utmaning. Uppfinningarna ska kunna tillämpas bland människor på landsbygd, såväl som i staden.

En uppgift som de unga eleverna fick var exempelvis att tillverka ett hållbart mensskydd. Det arrangeras även ett symposium i lokalspråk och lokal kultur. Tävlingarna arrangeras i samarbete med skolor och lärare, och har blivit väldigt populära. I själva tävlingsmomentet faciliterar bibliotekarier det praktiska arrangemanget, men facilitering innebär också att utgöra en länk mellan läroplanens uppsatta mål och elevernas kunskapsnivå. Många elever finner det utmanande i skolan, och tävlingarna blir en motivation. Syftet är att få elever att växa, genom att lättare ta till sig kunskap i engelska, och de naturvetenskapliga ämnena där entreprenörskap numera är inbakat i läroplanen.

På det här sättet skapar bibliotekarier förutsättningarna för ett alternativt rum för lärande, där kreativitet och innovation får plats. Ett alternativt rum är viktigt för att konstruera ny kunskap, och att göra nya och kanske oväntade upptäckter, enligt Freire och Macedo (1987).

“Learning by doing”

John Dewey introducerade begreppet “learning by doing”, som utgör en del av den konstruktivistiska lärandeteorin – att vara aktiv i själva lärandeprocessen (Burman & Sundgren 2010). Förhållningssättet tillämpas i arrangemangen för både barn och vuxna. Innovationstävlingarna bygger på lärande genom att prova sig fram och praktiskt utföra och skapa en uppgift. Studiecirkelarna bygger på att skapa verksamheter, utifrån information som deltagarna tar till sig om exempelvis odling eller djuruppfödning.

För bibliotekarierna innebär det även att själva anta ett sådant förhållningssätt i de egna arbetsätten. Det betyder inte att arbetet är ogenomtänkt eller oplanerat, men att det är nödvändigt att prova. Ibland eftersom det inte finns alternativ. Inte många bibliotek, om än något, hade arrangerat ett maraton innan Bulawayo Public Library gjorde slag i saken. Detsamma gällde stavningstävlingen på engelska för låg- och mellanstadiet, och innovationstävlingen för högstadielärover. Båda dessa tävlingar har spridit sig till hela landet.

Vi börjar med själva idén. Sedan fortsätter vi med några få engagerade eller några få skolor. Vi började i stan, och sen har vi nått ut till resten av landet. Medan aktiviteten pågår, funderar vi vidare.

-Bibliotekarie, “community library”, (Jeppson 2024, s. 58).

Det handlar i stort om tilltro till medarbetare i relation till ledarskap och kollegor, att tänka utanför boxen och att växa av att idéer tas tillvara och provas.

Holistiskt perspektiv

Det finns ett genomgående perspektiv av holism i de olika arbetsätten, det vill säga att se till hela människan. “Vi vill förmedla livskunskap till de här barnen”, menar en av bibliotekarierna på det “community library” som startat innovationstävlingarna (Jeppson 2024, s. 59). De olika aktiviteterna inbegriper livsområden som hälsa, rättigheter, försörjning och miljöaspekter. Det är en samhällssyn som folkbiblioteken förmedlar, och som handlar om hela samhällets välmående, inte bara vissa grupper. Värdena som finns i de olika aktiviteterna kan speglas i *ubuntu* – en afrikansk filosofi som involverar värden som respekt för miljön och ansvar för varandras välmående (Ngomane 2019). Demokratin handlar här om att bygga från grunden, att skapa rum för människors tilltro till den egna förmågan och ett livslångt lärande. Folkbibliotekariernas arbetsstrategier skapar på olika sätt alternativa rum för lärande, läsning, samspel och självständigt tänkande vilket är viktigt under rådande förhållanden gällande både yttrandefrihet och levnadsstandard.

Lärdomar att dra?

Kan vi i en svensk kontext relatera till och lära av zimbabwiska kollegor? Bidrar svenska folkbibliotek till samtal mellan generationer och mellan grupper i samhället? Får lokala berättelser och röster plats på våra bibliotek? Kan vi inspireras av de zimbabwiska bibliotekarierna kring att nå ut med verksamhet, både genom kontakter i näringslivet eller genom tävlingar, även idrott, för att nå unga? Att unga läser mindre är inte någon nyhet, skärmar och sociala medier ses som en stor anledning, vilket kan läsas bland annat i Lärarstiftelsens rapport (2023). Här redogörs också för regionala skillnader: Barn i storstäder läser mer än barn i mindre städer och på landsbygd (ibid.). Hur är svenska folkbibliotek ett alternativt rum för aktivt lärande för unga, på landsbygden likväl som i storstaden?

I de zimbabwiska bibliotekariernas arbetssätt, kan paralleller dras till aktivism. Inte minst eftersom vissa av aktiviteterna såsom lästältet, stundtals bedrevs ideellt. De danska forskarna Jochumsen och Mathiasson (2021), har undersökt bibliotekarier som förändringsaktörer i det proaktiva arbetet för att nå FN:s globala mål. Lankes anser att bibliotekarier är aktörer för en radikal förändring, och väljer att arbeta just för att göra skillnad (Lankes 2016). Detta kan, och har också diskuterats i en svensk kontext, gällande till exempel angiverilagen. Är det realistiskt att se bibliotekarier som aktivister? Var går gränsen mellan att vara engagerad inom frågor i arbetet och obetalt arbete? I en zimbabwisk kontext kan lönen vara hotad och kan på kort tid drastiskt sänkas. Det berättas att bibliotekarier i Zimbabwe tröttnat och bytt bana eller emigrerat, men i de flesta fall hindrar inte en minskad lön dem från att utföra sitt arbete. Här spelar skillnaderna i våra samhällen in, och vad ens övertygelse och aktivism innebär i relation till både behoven omkring en och möjligheten att kräva sina rättigheter.

Oavsett skillnader och likheter i samhällskontexter, handlar biblioteksarbetet till stor del om att använda redskap som dialog och reflektion kring hur ett demokratiskt rum ska upprätthållas (Ohlsson Dahlquist 2019). Detta övas det på i några av nämnda exempel, såsom studiecirklar, informationshörnor, tävling i innovation, symposium i lokal kultur. Lisa Ohlsson Dahlquist anser att det är viktigt att tala om detta även i personalgruppen (ibid.). De svenska folkbiblioteken har många nätverk för samarbeten sinsemellan, lokalt, regionalt och nationellt. I en turbulent tid är folkbiblioteken oerhört värdefulla som alternativa rum för lärande. Då kan det vara av extra vikt att lära nytt, tänka utanför boxen och att skapa ömsesidiga kunskapsutbyten med de som verkar i miljöer som skiljer sig från de hemtama.

Källförteckning

Burman, A och Sundgren, P. (red.) (2010). *Bildning: Texter från Esaias Tegnér till Sven-Erik Liedman*. Bokförlaget Daidalos.

Chisita, C. T. (2011). *Role of public libraries in promoting literacy in Zimbabwe: Challenges of sustaining a reading culture*. 77th IFLA General Conference and Assembly. Hämtad 30 mars 2024, från 78-chisita-Role of libraries in promoting indigenous info.pdf

Chisita, C. T. och Chibanda, N. P. (2019). "The IFLA Global Vision Project in Zimbabwe: Towards a unified field road map for libraries". *South African Journal of Information Studies*. Vol. 37, number 2.

Constitute Project. (2013). *Constitution of Zimbabwe*. Hämtad 30 januari 2024, från https://www.constituteproject.org/constitution/Zimbabwe_2013

Freire, P. och Macedo, D. 1987. *Literacy: Reading the word and reading the world*. London: Routledge.

IFLA (2024). *Library map*. Hämtad 15 april 2024, från <https://librarymap.ifla.org/countries/Zimbabwe>.

Jeppson, Karolina (2024). "Leaving no one behind" - A study of public libraries and community work in Southern Zimbabwe. Masteruppsats, ABM-programmet, Lunds Universitet. <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=9156798&fileId=9156830>

Jochumsen, H. och Mathiasson, M. H. (2021.) *Working for a better world: The librarian as a change agent, activist and a social entrepreneur*. New Librarianship Symposia Series. Hämtad 25 april 2024, från <https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=newlibrarianshipsymposia>

Lankes, D.R. (2011). *The Atlas of New Librarianship*. Massachusetts: The MIT Press.

Lärarstiftelsen (2023). *Ett läsvänligt hem. Rapport 2023*. https://lararstiftelsen.se/wp-content/uploads/ett_lasvanligt_hem_rapport_webb.pdf

Ngomane, M. (2019). *Ubuntu. Konsten att leva bättre tillsammans*. Harper Collins.

Ohlsson Dahlquist, L. (2019). *Folkbildning för delaktighet. En studie om bibliotekets demokratiska uppdrag i en digital samtid*. Lund University.

Oonade-Oyo, J. (2022) "The role of communities in driving the acquisition of digital literacy skills in the 21st century." In: Asamoah-Hasan, Helena (red.). *Digital literacy, inclusivity and sustainable development in Africa*. Cambridge Core.

Pfalzgraf, Magdalena (2022). *Mobility in Contemporary Zimbabwean Literature in English. Crossing borders, transcending boundaries*. Routledge. Taylor & Francis Group. London and New York.

Pindula News (2024). *Government Makes Changes to Education Curriculum, CALA*. 28th February. Hämtad 28 april 2024 från: <https://www.pindula.co.zw/2024/02/28/government-makes-changes-to-education-curriculum-cala>

Southern African History online. (2024). *Zimbabwe*. Hämtad den 22 april 2024, från <https://www.sahistory.org.za/place/zimbabwe>

The World Bank (2023). *Literacy rate, adult total, Zimbabwe*. Hämtad 20 april 2024, från <https://data.worldbank.org/indicator/SE.ADT.LITR.ZS?locations=ZW>

Bokens betydelse för att skapa bibliotek

Sara Kjellberg

Malmö universitetsbibliotek
sara.kjellberg@mau.se

Martine Castoriano

Lunds universitetsbibliotek
martine.castoriano@ub.lu.se

Böcker trendar

I början av 2024 blev fenomenet *Bookshelf wealth* populärt på Tiktok, vilket speglar en ny inredningstrend där böcker får en central roll. Det handlar inte bara om att böckerna ska vara estetiskt tilltalande eller dekorativa; de ska också vara noggrant utvalda och antingen lästa eller avsedda att läsas. Bokhyllan framstår som en kurerad samling och böckerna används. Begreppet *Bookish* beskriver någon som gillar böcker och läser mycket. Nästa år har tv-serien *Bookish* premiär, där en antikvariatägare löser brott med hjälp av sina böcker. Det vi vill lyfta fram är att både i inredningstrenden och tv-serien får böckerna en huvudroll både som miljö - bokhyllan och antikvariatet - och genom sitt innehåll. *Bookshelf wealth* kan ses som en beskrivning av bibliotekens rum med en kurerad samling böcker, fast utan bibliotekarie. Vi ser även exempel på hur boken och boksamlingen värderas i omvärlden. Nyligen invigdes *Futures library* i Malmö i ett hus med kontorsytor som delas i en gemensam co-working space faciliterat av organisationen Media evolution (Gordan, 2024, Gillberg, 2024). Biblioteket är ett gemensamt utrymme med en utvald samling av referenslitteratur för att lära sig mer och spana på framtiden, men också en tyst plats och ett rum för avskildhet. På en helt annan plats i Malmö, i Helamalmös lokaler på Nydala, har ett eget bibliotek blivit en central del av att skapa en mötesplats för ungdomar i ett social utsatt område. Verksamhetsledaren Nicolas Lunabba vill dessutom etablera ett bibliotek till, eftersom han ser böcker och bildning som grundläggande för Helamalmös arbete med social rättvisa (Eriksson, 2023). Det verkar betyda något att omsluta sig med böcker och bokhyllor. Och det är något mycket mer än en mysfaktor.

Alla som arbetar på bibliotek vet att biblioteksverksamhet är något mer än böckerna i hyllorna, men vi frågar oss vad som händer om digitaliseringen gör att det blir färre tryckta böcker i biblioteksrummet. Den fysiska boken verkar trots allt högaktuell i denna digitaliseringens tidevarv. Vi vill därför undersöka vilken betydelse boken har som artefakt. Skulle studenter fortsätta att komma till ett biblioteksrum utan böcker och skulle de fortsätta att betrakta ett bibliotek utan välfyllda bokhyllor som sin arbetsplats? Vilken betydelse har den fysiska boken i biblioteksrummet? Det handlar inte bara om att skapa en miljö för unga som instagrammar selfies i outfits inspirerade av trenden *Dark Academia* (Littauer, 2024).

Människor, böcker och rummet

Biblioteket som rum, eller till och med ett eget hus, har genomgått en förändring från att vara en plats primärt för fysiska samlingar till att bli mer gemenskapsorienterad (Corrall & Jolly 2019, s. 122). Grønlund och Ringnes (2017) betonar att lärosätesbiblioteket är en viktig arbetsplats för studenter och forskare. De understryker hur biblioteket erbjuder en trygg miljö, fri från bedömning, där social interaktion kan främja positiva känslor och bidra till att minska stress. Hur användarna uppfattar bibliotekets miljö är betydelsefullt för hur platsen kan utformas för att möta deras behov. Det är därför viktigt att förstå hur biblioteken kan förbättra användarnas upplevelser (Kim, 2016). Trots att teknik, organisation och arbets sätt har utvecklats över tid sammanfattar Gwyer (2015, s. 281) bibliotekens kärna som "the iconic brand of libraries is the book, silence and the printed word".

Bibliotek kan förstås som en del av vår sociala infrastruktur, vilket innebär att de fungerar som platser som underlättar interaktion, relationsbyggande och meningsskapande i samhället (Klinenberg, 2018). Biblioteken erbjuder en plats för människor att mötas och skapa sammanhang, men biblioteksrummet är dessutom en plats för informationssökning. Björneborn (2017) betonar att här har biblioteket dubbla uppgifter att såväl underlätta det planerade sökandet som de oförutsedda upptäckterna. En besökare kan hitta en bok eller annan information på flera sätt. Det kan vara genom att söka fram en bok i bibliotekssystemet eller något annat sökverktyg och sedan leta upp den på en av bibliotekets hyllor, men det går också att stimulera till nyfikenhet, utforskande och serendipitet i rummet.

Det sker en förändring i användning av böcker genom digitaliseringen. E-böcker som har etablerats alltmer tydligt har både för- och nackdelar som resurs på biblioteken. De är tillgängliga, utrymmessparande och sökbara, men de är också beroende av olika elektroniska läsare, leverantörer och kan vara dyra (Rao et al. 2018). Det är inte heller självklart att studenter föredrar e-böcker framför tryckta böcker. Studier visar att studenter föredrar pappersläsning när de ska läsa längre texter. Det kan handla om att läsning på papper är bättre för minnet och läsupplevelsen där papper exempelvis ger det spatiala minnet en annan typ av stöd (Kretschmar et al. 2013, Mangen et al. 2013). Det betyder att olika typer av böcker samexisterar idag i lärosätesbibliotekens samlingar.

Biblioteken erbjuder alltså inte bara en plats att hitta information utan också en arena för sociala interaktioner. För detta komplexa samspel kan Hartmut Rosas (2019) resonansbegrepp bidra till en förståelse av biblioteksrummet och relationerna mellan människor, böcker och rum. Rosa menar att resonans uppstår när två eller fler objekt interagerar så att de harmonierar med varandra. Detta kräver närvaro, öppenhet och självkännedom som har en distinkt röst oavsett om det är en människa eller ett objekt.

I dagens digitala landskap kan vi bli mer fjärrade från de sensoriska och fysiska banden med omvärlden. Överflödet av digitala intryck tvingar fram en distans, vilket i sin tur gör det svårare att uppleva relationer och möjligheten till resonans (Rosa, 2019). Bibliotek, som fysiska och sociala platser, tror vi kan erbjuda något unikt i detta sammanhang.

Biblioteksexempel och studenternas röster

Vi vill presentera några exempel på hur böcker lyfts fram i Malmö universitetsbibliotek, samt ett kort nedslag vid Lunds universitetsbibliotek, för att illustrera hur det arbetas med böckerna i bibliotekens rum. Sedan tar vi upp studenternas syn på böckernas värde vilket har undersökts i Castorianos uppsats *Det andra rummet: Studenters syn på den fysiska boken i det akademiska biblioteksrummet* (Castoriano, 2023). De perspektiv som lyfts fram nedan bygger på hennes studie av studenternas uppfattningar.

Böckerna på universitetsbibliotek

På Malmö universitetsbibliotek arbetas det aktivt med att exponera och lyfta fram de fysiska samlingarna genom olika initiativ och evenemang. Det finns en särskild arbetsgrupp med fokus på lärandemiljö som ansvarar för många av dessa aktiviteter, inklusive temautställningar och evenemang som hålls i biblioteket (Dorthé och Ohlsson, 2023). Det strävas mot att skapa en mer engagerande och tillgänglig miljö för besökarna, där samlingarna kan upptäckas och uppskattas på nya sätt.

Det finns flera exempel på hur arbetet med de fysiska samlingarnas synlighet tar sig uttryck. I entrén på Orkanenbiblioteket finns en bokvägg där böcker på olika teman skyltas för att lyfta fram aktuella frågor. Det kan vara temautställningar och utställningar som anpassas efter aktuella händelser. På samma sätt skyltas det vid barn- och ungdomsböckerna med varierande boktips och teman. Nya avhandlingar har en särskild plats intill Forskarnas galleri där även böcker relaterade till universitetets forskning ställs ut. Att ytterligare synliggöra innehållet i samlingarna ingår också som en del av produktionen av utställningarna i Forskarnas galleri om universitetets forskning. Där ställs böcker ut som relaterar till forskningsämnet som presenteras för att skapa vägar vidare för att söka mer kunskap.

Det finns en liten fast utställning som kallas Råbysamlingen med äldre läromedel. Arbetet med de böckerna var ett första utforskande för att se hur den äldre boksamlingen kunde göras mer interaktiv och levande och användas mer av exempelvis lärarstudenter. Genom att skapa ett nytt

estetiskt uttryck kring böckerna, bland annat genom att förstora upp bilder ur dem, var tanken att väcka studenternas nyfikenhet och få dem att vilja undersöka vad det är för slags böcker som står i bokhyllan. Hur såg en matematikbok ut för 100 år sedan? Vilka likheter och olikheter finns när det gäller pedagogik? Vad gjorde man på rasterna 1890? När samlingen och bokhyllan blir mer levande bidrar den till att dagens studenter kan få nya tankar och idéer eftersom det äldre materialet exponeras på ett nytt sätt och möjliggör interaktion.¹

Figur 1: Bokhyllan med Råbysamlingen som gjordes 2022.

Ett annat exempel är bibliotekets seriesamling som precis har fått en ny utformning. På Malmö universitet erbjuds kurser i serieskapande på vetenskaplig grund. Seriehyllan på Malmö universitetsbibliotek är ett initiativ som har utvecklats i samarbete med Gunnar Krantz som är konstnärlig professor i visuell kommunikation och den första professorn i serieteckning vid universitetet. Krantz är en av initiativtagarna till plattformen Malmö Comics hub vid Malmö universitet där både utbildning och forskning bedrivs inom seriekonst. Seriehyllan fungerar som en resurs för både studenter och forskare, och erbjuder en omfattande samling av serier från olika genrer och tidsperioder. Detta blir en led i att främja seriekonsten och dess pedagogiska värde. Det var viktigt att i skapandet av seriehyllan ta tillvara den kunskap om utställningar och exponering av samlingar som finns vid biblioteket och med enkla medel och lekfulla grepp bjuda in till användning av materialet.

¹ Arbetet med Råbysamlingen utfördes som ett VFU-projekt höstterminen 2022 av Martine Castoriano, som då var student på ABM-mastern vid Lunds universitet, tillsammans med Åsa Tosting och Maria Brandström bibliotekarier på Malmö universitetsbibliotek.

Figur 2 och 3: Delar av seriehyllan i Orkanenbiblioteket.

Under 2024 pågår ett uppdrag om att utreda och fortsätta utveckla synligheten av samlingen på Malmö universitetsbibliotek. En prototyp ska tas fram för att testa hur böckerna på ett enklare sätt kan exponeras på fler vis.

Lunds universitetsbibliotek är ett forskningsbibliotek som också hanterar ett kulturarv där samlingarna består av enorma magasin som till stor del är osynliga för besökarna. Det är dessutom ett bibliotek som tar emot pliktleveranser från alla svenska tryckerier. Den tryckta samlingen växer varje dag. Det var längesedan universitetsbibliotekets hus på Helgonabacken rymde hela bibliotekssamlingen. Idag befinner sig samlingarna till stor del i depåer utspridda i Lund. I Lund blir därför synliggörandet av samlingarna i biblioteksrummet ett sätt att representera och skapa nyfikenhet kring det som inte har möjlighet att stå framme och vara tillgängligt. I samband med en ombyggnation som ska vara klar våren 2025 pågår just nu ett arbete kring att skapa nya ingångar till samlingarna genom utställningar och synliggörande av böckerna i rummet. Kurerandet av samlingen, och att den kommer till uttryck i urval i biblioteksrummet, möjliggör att bjuda in till användning av den rika resurs som finns i de dolda magasinerna om 130 000 hyllmeter.

Studenternas röster om vad rummet blir med boken

Nej, jag hade inte kommit hit om det fanns bara möjlighet att sätta sig ner vid borden. Det kan jag hitta någon annanstans. Biblioteket är ändå en slags arbetszon. Det är en slags symbolisk betydelse också. Det hade också varit skittråkigt om det inte fanns några böcker. [skrattar vid tanken]. Då hade man inte fått tag i det material som man behöver. Nej, jag hade inte kommit hit då.

Citatet är hämtat ur Castoranos (2023) uppsats. I det följande sammanfattar vi vad som framkom ur 25 intervjuer som genomfördes av henne med studenter vid tre olika bibliotek våren 2023. Många studenter ser biblioteksrummet som en viktig arbetsplats och det går att se det som en förlängning av deras hemmiljö. Biblioteket erbjuder generösa ytor där man kan arbeta fokuserat, och kurslitteraturen är oftast lättillgänglig. Det nämns ofta i intervjuerna att kunskap finns till hands i form av böcker och tillgång till bibliotekarier. Genom att biblioteksanställda syns i rummet, exempelvis genom att ordna böcker eller hämta reservationer, skapas en trygg och inbjudande atmosfär som studenterna litar på. Ett exempel på denna tillit är när en student under en observation lämnade sin väska med en dator på ett bord på Orkanenbiblioteket, medan hon var borta i cirka 20 minuter. Trots att det kommuniceras tydligt att inte lämna värdesaker oövervakade.

I intervjuerna framkommer att studenterna lägger märke till utställningarna i biblioteket. En student kommenterade att det är intressant att se hur böckerna presenteras, och att det skulle kännas trist om de bara stod där utan att aktivt användas. En annan student nämnde utställningen i Forskarnas galleri vid cafeterian, där hon brukar titta på materialet och interagera med det.

Biblioteksrummet är en plats fri från bedömningar och betyg, vilket skapar förutsättningar för informellt lärande. Utställningar och synliggörande av resurser kan fungera som en faktor som främjar nyfikenhet och utforskande. Bokhyllorna och de fysiska böckerna bidrar också till att sänka hastigheten i rummet och skapa en stimulerande miljö. En student reflekterade över hur skönt det känns att stanna upp och ta i böckerna efter att ha arbetat vid en datorskärm hela dagen, vilket visar på behovet av fysisk interaktion och variation i lärandemiljön. Studenter berättar hur de använder böckerna, slår upp saker, eller bara bläddrar. De beskriver också hur de går runt i hyllorna som ger en överblick av vad som finns och som kan ge nya influenser i det de håller på med.

Nästan alla de intervjuade studenterna svarar att de inte kunde tänka sig att besöka biblioteket om det inte finns några fysiska böcker. Ett rum utan böcker skulle påminna alltför mycket om ett klassrum. Bokhyllorna fungerar också som en avskiljande skärm och skapar rum i rummet som inte en läsesal gör. De framhåller att böckerna ger dem både ett lugn och en koncentration. En student uttrycker det som att de fysiska böckerna gör att rummet känns mer äkta och att det bidrar till att en brukar mer allvar. Studenterna säger att de vill att böckerna ska finnas där om de behöver dem. Som en student uttrycker det: Ett bibliotek utan böcker känns fattigt.

Diskussion

I en tid starkt präglad av digitaliseringen och AI kan det vara svårt att få gehör för den fysiska bokens värde. Böcker tar upp plats och det är dyrt med ytor. En fråga som kan ställas är vad som behövs mest för att bedriva en biblioteksverksamhet idag - ett rum med böcker eller digital tillgång? Vi menar att det inte är så enkelt och att det finns anledning att inte ställa det digitala och fysiska mot varandra, utan se det som kompletterande. Biblioteksrummen signalerar något genom böckerna. De bidrar till rummen och biblioteken som sociala platser, utöver deras funktion som kunskapsbärande objekt.

Det är inte något nytt att arbeta med att exponera samlingen och bryta ut och skapa tematiker och andra sätt att närma sig böckerna så som vi exemplifierar med arbetet i Malmö och Lund. Det behöver dock poängteras att arbetet med bibliotekens fysiska samlingar och biblioteksrummen som lärandemiljöer spelar roll. Studenterna visar att de är medvetna om detta och det kommer fram i hur de resonerar om boken i rummen i intervjuerna. Den fysiska boken fortsätter spela en avgörande roll, både innehållsmässigt för studenten och för att ge rummet stillhet och ro. Det sker samtidigt som bibliotekens tillgång till vetenskapliga informationsresurser har utökats dramatiskt de senaste 30 åren tack vare digitaliseringen.

Den digitala tillgången är på sätt och vis synlig på skärmar hemma hos folk, men blir ett osynligt utbud i rummen. I den digitala representationen kan det vara svårare att gå från ett mer styrt sökande till det icke-algoritmiska och serendipiteten som skapas i rummet. Det finns något som händer när en har möjlighet att gå vilse. Vi tänker också att genom att ta objektet gör det något med oss. Objektet kan få oss att handla och göra och på så sätt får boken en agens som är något annat än texten på datorn.

Den känsla som uppstår i rummet med böcker är något som studenter och andra söker sig till som vi beskrev i inledningen. I arkitektsammanhang talar man ibland om *ambiance*. Det går att översätta med atmosfär men fångar inte hela det engelska uttrycket. I *ambiance* handlar det om miljöns känsla, stämning eller intryck och upplevelsen av en plats som består av en kombination

av olika faktorer som belysning, ljud, inredning, temperatur och sociala interaktioner. Tanken är att dessa element tillsammans bidrar till den totala sinnesupplevelsen. Studenterna lyfter hur bibliotek har en lugn och stillsam *ambiance*, som främjar koncentration och eftertanke.

För att inte stanna upp vid att detta handlar om att använda böckerna som rekvisita tar vi hjälp av Rosas begrepp resonans. Genom resonans kan vi beskriva biblioteket som ett rum där både besökaren och själva platsen interagerar med varandra. Det innebär att biblioteket inte bara är en tyst, passiv miljö, utan en plats som inbjuder till samspel. Människan upplever rummet genom att "stämna in" med dess atmosfär, där både kropp och rum påverkar varandra. Denna resonansrelation innebär att rummet kan väcka en känsla av tillhörighet och meningsfullhet, och besökaren kan få respons från miljön i form av inspiration eller lugn, på ett sätt som inte helt kan kontrolleras av individen själv. Vi tror att böckerna bidrar till denna känsla. Om vi tar bort dem och istället har ett öppet rum utan böcker och bokhyllor krävs något annat för att skapa *ambiance*.

Genom att ytterligare förstärka den fysiska bokens plats i biblioteket kommer inte bara en särskild känsla bli tydlig utan även det som skapar resonans. Exemplet på hur böckerna får "tala" från hyllorna handlar om att skapa vad vi kallar "levande bokhyllor". Böckerna ska inte enbart finnas där för att, som en student uttryckte det, skapa känslan av att vara omgiven av kunskap, utan även inbjuda till interaktion. Precis som råvaror i en matbutik kan inspirera till nya maträtter, kan böckerna i biblioteket väcka nyfikenhet och främja fortsatt utforskande och kunskapssökande.

Är det bara nostalgi som driver trenden kring de fysiska böckerna eller är det något annat – vi tror det är något annat. Genom att erkänna böckernas värde i biblioteksrummen och aktivt arbeta med dem som en tillgång går det att fortsätta utveckla biblioteken som självklara platser där det fysiska och digitala samexisterar även i framtiden. Vi vill därför avsluta med att vi förordar att fortsätta arbeta med och utveckla så kallade levande bokhyllor.

Källförteckning

Olsson, Annsophie och Dorthé, Lotti (2023). Biblioteksrum i samspel. I *Allas bibliotek - vår berättelse*. Malmö: Malmö universitet, s. 35-39. Hämtad från <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mau:diva-64942>

Björneborn, Lennart (2017). Biblioteket som mulighedsrum for serendipitet og uformel læring. I Laskie, Cecilie (red.). *Biblioteksdidaktik*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 183-211.

Castoriano, Martine (2023). *Det andra rummet: Studenters syn på den fysiska boken i det akademiska biblioteksrummet*. Masteruppsats, Lunds universitet. Hämtad från <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/9128415>

Corrall, Sheila och Jolly, Liz (2019). Innovations in learning and teaching in academic libraries: Alignment, collaboration, and the social turn. *New Review of Academic Librarianship*, 25(2-4), s. 113-128. doi: 10.1080/13614533.2019.1697099.

Gillberg, Jonas (2024). Sveriges första framtidsbibliotek öppnar i Malmö. *Sydsvenskan*, 20 april. Hämtad från <https://www.sydsvenskan.se/2024-04-20/sveriges-forsta-framtidsbibliotekoppnar-i-malmo/>

Gordan, Rebecka (2024). Framtidsbibliotek invigs i Malmö. *Magasin K*, 22 april. Hämtad från <https://magasink.se/2024/04/framtidsbibliotek-invigs-i-malmo/>

Grønlund, Inga Lena och Ringnes, Hege Kristine (2017). «Biblioteket er fett» Om fagbiblioteket som sosial og emosjonell arena. I Anderson Astrid, Fagerlid Cicilie, Larsen Håkon & Straume Ingerid S. (red.). *Det åpne bibliotek: Forskningsbibliotek i endring*. Oslo: Cappelen Damm, s. 193-213. doi: <https://doi.org/10.23865/noasp.20>.

Gwyer, Roisin (2015). Identifying and Exploring Future Trends Impacting on Academic Libraries: A Mixed Methodology Using Journal Content Analysis, Focus Groups, and Trend Reports. *New Review of Academic Librarianship*, 21(3), s. 269-285. doi: 10.1080/13614533.2015.1026452.

Eriksson, Thord (2023). Startar bibliotek för social rättvisa. *Biblioteksbladet*. Hämtad från <https://biblioteksbladet.se/nyheter/startar-bibliotek-for-social-rattvisa/>

Kim, Jong-Ae. (2016). Dimensions of User Perception of Academic Library as Place. *The Journal of Academic Librarianship*, 42(5), s. 509-514. doi: 10.1016/j.acalib.2016.06.013.

Klinenberg, Eric (2018). *Palaces for the people: how social infrastructure can help fight inequality, polarization, and the decline of civic life*. New York: Crown.

Kretschmar, Franziska, Pleimling, Dominique, Hosemann, Jana, Füssel, Stephan, Bornkessel-Schlesewsky, Ina och Schlesewsky, Matthias (2013). Subjective Impressions Do Not Mirror Online Reading Effort: Concurrent EEG - Eyetracking Evidence from Reading of Books and Digital Media. *PLoS ONE*, 8(2), s.1-11. doi: 10.1371/journal.pone.0056178.

Littauer, Matias Ludvig (2024). Den mørke, akademiske internettrend der lokker Gen Z på biblioteket. *Revy* 47(3). doi: 10.22439/revy.v47i3.7256.

Mangen, Anne, Walgermo, Bente. R. och Brønnick, Kolbjørn (2013). Reading linear texts on paper versus computer screen: Effects on reading comprehension. *International Journal of Educational Research*, (58), s. 61-68. doi: 10.1016/j.ijer.2012.12.002.

Rao, K. N., Kumar, Sunil och Trpathi, Manorama (2018). E-book and print book price and desirability for university libraries: a comparative study. *Electronic Library*, 36 (1), s. 82-102. doi: 10.1108/EL-06-2016-0142.

Rosa, Hartmut (2019). *Resonance. A sociology of our relationship to the world*. Cambridge: Polity Press.

**“Det här var ju världens
win-win”:
Handledares upplevelser
av bibliotekariestudenters
kompetenser och bidrag
till praktikplatsen**

Therese Lind

KTH Biblioteket
therelin@kth.se

Sonja Gullberg Fagerholm

Södertörns högskola
sonja.fagerholm.gullberg@sh.se

Introduktion

Inom biblioteksvärlden finns en återkommande diskussion om den akademiska utbildningen inom Biblioteks- och informationsvetenskap (Bol) verkligen rustar studenter för det kommande yrkeslivet som bibliotekariéer (se t.ex. Eriksson 2023). Både bibliotekariéstudenter och biblioteksbranschen har riktat kritik mot den teoretiskt inriktade utbildningen. Studenter känner sig osäkra på om det de lärt sig under studietiden kommer värderas i yrkeslivet (se t.ex. Lindberg 2015) medan bibliotekschefer upplever det svårt att rekrytera nyutexaminerade bibliotekariéer med rätt kompetenser (se t.ex. Michnik & Utter 2018). Förhållandet mellan bibliotekariéutbildningen och det praktiska biblioteksarbetet har enligt Wisselgren (2018) ofta beskrivits som ett glapp mellan teori och praktik, något som akademiseringen av utbildningen på 1990-talet bidragit till.

Genom vårt arbete som adjunkter på Bibliotekariéprogrammet på Södertörns högskola (SH) har vi en annan bild. Vi upplever att dagens bibliotekariéstudenter inte bara får med sig teoretiska kunskaper från utbildningen – de utvecklar även praktiska färdigheter och reflekterande, kritiska förmågor som är relevanta för yrkesutövandet. Detta märks inte minst efter programmets praktikkurs där studenterna återkommande får fina omdömen av sina praktikhandledare. Studenterna beskriver i sin tur att de haft nytta av utbildningen och att deras perspektiv och idéer varit eftertraktade på praktikplatserna.¹ Ett flertal studier, både inom Bol och andra fält, visar dessutom att handledare uppfattar det som värdefullt och lärorikt att ta emot studenter på praktik. Det ger bland annat möjlighet att få input till verksamheten (FerrerVincent & Sobel 2011; Kemp et al. 2021; Pymm & Juznic 2014), hålla sig uppdaterad med den senaste ämneskunskapen (Ahlryd 2018; Carlqvist & Martinsson 2023; Kemp et al. 2021; Pymm & Juznic 2014) och utvecklas professionellt i sin yrkesroll (Carlqvist & Martinsson 2023; Kemp et al. 2021).

Sammantaget pekar forskningen på praktik som ömsesidig utveckling för både studenten, handledaren och organisationen. Vi är intresserade av hur detta kan förstås i relation till det förmodade glappet mellan bibliotekariéutbildning och yrkesliv, vilket är bakgrunden till denna studie. Vi hoppas kunna nyansera diskussionen om bibliotekariéutbildningens innehåll och bibliotekariékretsens kompetensförsörjning.

Bakgrund

Praktik kan definieras som en praktiskt inriktad kurs som förläggs i en verksamhet inom ramen för en akademisk utbildning (Cajvert 2020). Syftet är att studenten ska få möjlighet att tillämpa sina teoretiska kunskaper och träna sina yrkesfärdigheter i konkreta situationer. Genom detta får studenten insyn i vad som krävs i det framtida yrket samt börjar utveckla ett professionellt förhållningssätt och en yrkesidentitet. Under praktiken ges handledning av en yrkesverksam person – men målet är att studenten ska bli alltmer självständig i utförandet av de praktiska uppgifterna (ibid.).

Tveiten (2020) lyfter fram vikten av reflektion i handledningen. Genom detta kan studenten få syn på behov av ny teoretisk kunskap, bli mer medveten om sina värderingar och känslor samt vidareutveckla färdigheter såsom problemlösning. Handledning kan även öka medvetenheten om och verbaliserandet av så kallad tyst kunskap (ibid.). Enligt Cajvert (2020) innebär handledning också utveckling för handledaren. Att instruera studenter, svara på frågor och ta del av deras reflektioner ger möjlighet att sätta ord på sin erfarenhetsbaserade kunskap och reflektera över sin yrkesutövning – vilket kan vara svårt att hinna med i det dagliga arbetet. Detta kan leda till att handledaren förändrar både sitt tänkande och agerande i yrkesutövningen (ibid.).

---

1 En av författarna (TL) till denna studie var kursansvarig för praktikkursen 2021–2024 och genomförde då kursutvärderingar med studenterna samt examinerade praktikintyg från handledarna.

I denna studie undersöks praktik på Bibliotekarieprogrammet på SH. Det är en professionsförberedande, praktikinära kandidatutbildning som innehåller kurserna Bol A, B och C, två profilterminer samt en valbar termin. Under termin 4 ges en praktikkurs på 10 veckor. Kursen utgörs framförallt av praktiktjänstgöring men innehåller också seminarier där teoretiska och praktiska frågeställningar diskuteras. Kursen examineras genom seminariedeltagande, en praktikloggbok, en akademisk rapport samt ett praktikintyg. I nuläget har fyra praktikkurser genomförts med 26–38 studenter per omgång. Hittills har alla studenter blivit godkända på sin praktiktjänstgöring.

Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att fördjupa förståelsen för praktik och handledning inom bibliotekarieutbildningar med fokus på vad handledare upplever att bibliotekariestudenter kan och bidrar med under praktiken. Våra frågeställningar är:

1. Vilka kompetenser upplever handledare att bibliotekariestudenter uppvisar samt utvecklar under praktikperioden?
2. På vilka sätt upplever handledare att praktikanter bidrar till kompetensutveckling för praktikplatsen?

Teori

Studiens teoretiska ramverk består av begreppen *kompetens* och *kompetensutveckling* såsom de beskrivits av Illeris (2013) i hans forskning om vuxnas lärande. Illeris har inte använts så mycket inom Bol, däremot inom organisationsstudier och utbildningsvetenskap. Vi anser Illeris begrepp vara användbara analysverktyg då de fångar in många av de kompetenser som efterfrågas av bibliotekariebranschen samt den kompetensutveckling som praktik anses kunna stärka.

Kompetens

Enligt Illeris (2013) är kompetenser något som alla människor har – och utvecklar – i relation till de sammanhang man ingår i. Kompetenserna har sin grund i individens kapaciteter, dispositioner och potentialer och kommer till uttryck genom handlingar i konkreta situationer (ibid.). Illeris menar att kompetensbegreppet kräver en utvidgad definition för de situationer vi möter idag. I sin egen definition inkluderar han två kategorier av kompetenselement: sju allmänna element som tillhör den gängse synen på kompetens samt åtta element av personlig karaktär som han menar ofta är osynliga eller underförstådda i andra kompetensdefinitioner. De olika elementen kan enligt Illeris skifta i betydelse beroende på vilken kompetens som avses men vanligtvis krävs att en betydande andel av dem är representerade. Han poängterar att det inte rör sig om olika typer av kompetenser utan element som kan vara närvarande i alla möjliga olika kompetenser. Vi presenterar Illeris utvidgade kompetensbegrepp i form av en tabell (se bilaga 1).

I studien kommer vi använda Illeris utvidgade kompetensbegrepp som ett teoretiskt verktyg för att analysera vilka kompetenser som praktikanter, enligt handledare, uppvisar och utvecklar under praktiken. Närmare bestämt är vi intresserade av vilka *allmänna* och *personliga kompetenselement* som kan identifieras i handledarnas utsagor.

Kompetensutveckling

Illeris (2013, s. 77) beskriver kompetensutveckling som "en särskilt kvalificerad form av lärande som kan äga rum under hela livet och i alla möjliga sammanhang." Lärande i sin tur består enligt Illeris av tre dimensioner: innehåll, drivkraft och samspel. Kompetensutveckling kräver att alla dessa tre dimensioner ingår i läroprocessen. Dessutom krävs några ytterligare förutsättningar enligt Illeris. Han formulerar tre nyckelord för det han ser som avgörande för att lärandet ska kunna

få karaktär av kompetensutveckling: *engagemang, praktik och reflektion* (ibid.). Vi presenterar dessa centrala begrepp med tillhörande definitioner i form av en tabell (se bilaga 2).

I studien kommer vi använda Illeris tre nyckelbegrepp för kompetensutveckling som analysverktyg gällande hur praktikanterna bidrar till kompetensutveckling för praktikplatsen. Vi vill undersöka huruvida *engagemang, praktik och reflektion* kan identifieras i materialet och vilken roll detta i så fall verkar ha för möjliggörande av kompetensutveckling.

Metod

Vi har genomfört kvalitativa intervjuer med handledare, vilket enligt Bryman (2018) ger god möjlighet att förstå världen såsom de intervjuade själva upplever den. För att hitta respondenter skickade vi i juni 2023 ut en förfrågan till de ca 50 handledare som tog emot praktikanter från Bibliotekarieprogrammet på SH under vårterminen samma år. Av dessa var det fyra personer som tackade ja. Respondenterna hade en del gemensamma nämnare men vi bedömde att urvalet var tillräckligt varierat för att uppfylla studiens syfte.

Inför intervjuerna gav respondenterna skriftligt samtycke till att delta i studien och till behandling av deras personuppgifter. Vi genomförde intervjuerna (ca 30–45 minuter vardera) via Zoom i augusti 2023. Intervjuerna var semi-strukturerade – vi hade en förberedd intervjuguide med olika teman men frågorna kunde anpassas under intervjun (Bryman 2018). Vid transkriberingen av de inspelade intervjuerna anonymiserade vi alla identifierande uppgifter för att skydda intervjupersonernas integritet – samt de studenter de handlett. Materialet kodades utifrån de centrala teman som kunde utläsas i relation till våra frågeställningar och analyserade utifrån Illeris (2013) begrepp *kompetens* och *kompetensutveckling*.

Resultat och analys

Vid studiens genomförande var handledarna mellan 51–65 år och hade 23–36 års erfarenhet av biblioteksarbete. De arbetade på ett folkbibliotek, ett skolbibliotek och två lärosätesbibliotek i Stockholmsområdet. De arbetade inom olika stora organisationer och med olika arbetsuppgifter, men alla hade någon form av pedagogiska uppgifter. De hade minst ett par års erfarenhet av att handleda Bol-praktikanter. Handledarna benämns med pseudonymerna Blå, Röd, Gul och Grön.

Praktikanternas kompetenser och utveckling

Handledarna upplever att praktikanter uppvisar och utvecklar åtskilliga kompetenser under praktiken.² Utifrån Illeris (2013) beskrivs framförallt *allmänna kompetenselement*. För det första uppvisar praktikanterna överlag *socialitet och samarbetsförmåga* (Blå, Gul, Röd, Grön). Det handlar främst om att våga och kunna möta bibliotekets användare – exempelvis att tala inför grupp (Röd) eller bemanna informationsdisken (Blå). Röd beskriver hur några var "otroligt bra på att sätta sig med ungdomarna och snacka och få kontakt, de var mycket bättre än jag." Gul återkommer till att praktikanterna visat god förmåga att samarbeta med hen.

För det andra uppvisar många praktikanter *självständighet*. Det handlar exempelvis om att möta användare (Blå, Röd) eller planera och utföra arbetsuppgifter (Röd, Gul). Grön beskriver att praktikanterna kommit med egna idéer och synpunkter vilket hjälpt hen att: "själv få syn på saker som är kontraproduktivt. Aah just det, du tänker så. För oss är det självklart när vi pratar om det på det här sättet." Enligt Röd kan praktikperiodens längd påverka om praktikanterna självständigt hunnit genomföra vissa aktiviteter.

---

2 Även om intervjuerna handlar om praktikperioden VT23 pratar handledarna även om praktikanter från andra terminer och andra lärosäten. Utsagorna rör sig mellan enskilda praktikanter och praktikanter i allmänhet.

För det tredje uppvisar en del praktikanter framåtanda (Grön, Gul, Blå, Röd), vilket ingår i Illeris kompetenselement *personlig profil*. Blå menar att de flesta praktikanter har varit "väldigt framåt" och Grön säger: "Nu sist gick det väldigt bra för det var en framåt person som var hos oss. Hen kunde ta för sig och så vidare." Gul konstaterar att praktikanterna varit lite olika vad gäller personlighet men att flera av dem har varit pigga, roliga och lätta att ha att göra med.

För det fjärde uppvisar praktikanterna vissa *kunskaper*. I något fall gäller det kunskap om litteratur (Röd) och Grön säger att hens senaste praktikant hade "snappat upp bibliotekets funktion i samhället på ett väldigt fint sätt." Vad gäller *färdigheter* sägs praktikanterna överlag vara duktiga på informationssökning (Blå) samt teknik och digitalt biblioteksarbete (Gul, Blå, Röd). Vidare nämns färdigheter inom administration (Gul, Röd) och läsfrämjande arbete (Röd). När det gäller *attityder* berättar Blå och Röd att flera praktikanter uttryckt att de gärna skulle vilja arbeta på praktikplatsen eller bibliotekstypen.

Av Illeris *personliga kompetenselement* kan vi identifiera *kreativitet*. Gul har velat bli handledare för: "de kommer med så mycket roliga idéer och vissa av dem har ju varit väldigt kreativa och haft förslag på hur man ska kunna lösa olika arbetsuppgifter på olika sätt." Det som möjliggjort kreativiteten i detta fall verkar dels varit arbetsuppgifterna i sig, dels handledarens inställning: "Och jag har låtit dem få blomma ut i det också och liksom uppmuntrat (...) att de verkligen ska få tänka efter själva och komma med bra lösningar." Röd ger också exempel på praktikanternas kreativitet, exempelvis "de här datorgrejerna (...) som dom har visat med smarta sätt och grejer som jag inte visste själv".

När det gäller vad praktikanterna lär sig under praktiken tror handledarna framförallt att de förstår skillnaden mellan olika bibliotekstyper och vad som utmärker den egna verksamhetens uppdrag (Röd, Gul, Blå, Grön). Rimligtvis borde praktikanterna utveckla fler *kunskaper* och *färdigheter* med tanke på alla arbetsuppgifter som de utför, men det är inte framträdande i våra intervjuer. Däremot nämns *självständighet* respektive *socialitet* och *samarbetsförmåga* som något praktikanterna överlag utvecklar (Blå, Grön, Gul, Röd). Gemensamt för båda dessa kompetenselement är att handledarna ser dem som viktiga för arbetet på bibliotek och därmed aktivt uppmuntrar denna utveckling.

Praktikanternas bidrag till praktikplatsen

Enligt handledarna bidrar praktikanter på flera sätt till praktikplatsen. För det första bidrar de till kompetensutveckling, inte bara för handledarna utan till viss del även chefer och medarbetare. Det handlar framförallt om att få nya perspektiv på och idéer till verksamheten (Gul, Grön, Blå, Röd) men även inblick i dagens bibliotekarieutbildning (Grön, Blå, Gul) och möjlighet att reflektera kring bibliotekarieryrkets utveckling (Blå). Handledarna har även lärt sig några konkreta saker av praktikanterna, exempelvis om datorer (Röd) och digitalt biblioteksarbete (Gul). Röd berättar om en särskilt duktig praktikant som var "en stjärna, hen kunde man ju lära sig hur mycket som helst av." Till exempel fick Röd nya idéer om läsfrämjande metoder genom att observera praktikanter i fråga.

För det andra bidrar praktikanterna genom själva arbetsinsatsen - de utför ofta arbetsuppgifter som annars inte hinns med (Blå, Röd, Gul). Det kan exempelvis handla om att granska poster i DiVA, något som kräver tid och noggrannhet: "Så där kan vi säga, vi var många och inkluderat chefer som tyckte att det här var ju världens win-win" (Blå). Under praktiken har praktikanterna även producerat flera fysiska produkter, såsom riktlinjer för beståndet (Gul) och bokaffischer (Röd).

Handledarna uttrycker ett stort *engagemang* för att ta emot praktikanter, vilket är en av förutsättningarna för kompetensutveckling enligt Illeris (2013). Utöver praktikanternas bidrag som beskrivits ovan uttrycker handledarna starka personliga drivkrafter. Dels att få vara med och forma framtidens bibliotekarier och visa upp en rättvisande bild av yrket och den egna bibliotekstypen, dels att själva interaktionen med praktikanterna är så givande på ett personligt

plan (Gul, Röd, Blå, Grön). Blå beskriver sig som allmänt utåtriktad och Gul ser handledning/undervisning som en del av sin yrkesroll. Grön säger att det är roligt att "träffa nya människor, unga människor, man får inblick i vad de har läst och hur de tänker och sådana saker." Även övriga handledare lyfter fram praktikanternas unga ålder som något särskilt positivt. Samtidigt upplever handledarna utmaningar under praktiken, såsom tidsbrist (Blå), vilket skulle kunna utgöra hinder för kompetensutveckling.

Enligt Illeris kräver lärande i form av kompetensutveckling både teori och *praktik*.³ Gul och Röd är ensamma bibliotekarier på sina arbetsplatser och har därför arbetat nära praktikanterna. Gul har löst många konkreta problem tillsammans med praktikanterna och Röd har lärt sig nya saker genom att observera praktikanterna under gemensamt utförda aktiviteter. Detta ser vi som exempel på praktik enligt Illeris - handledarna har fått praktisk övning i direkt samband med det faktiska yrkesutövandet och därmed kunnat utveckla sina kompetenser. Som en kontrast har Grön och Blå mer fungerat som samordnare för sina praktikanter, vilket inte verkar ge samma möjligheter till kompetensutveckling.

För att få till en bestående kompetensutveckling menar Illeris (2013) att de lärande behöver få reflektera över sina erfarenheter. *Reflektion* är något vi kan utläsa på flera olika sätt i materialet. Framförallt återberättar handledarna saker de spontant reflekterat över under själva praktiken, på egen hand eller med praktikanten (Grön, Blå, Röd, Gul). Röd säger att hen lär sig genom att "själv tvingas formulera mig. Så kanske inte direkt av dem men att ha dem där." Ett exempel på planerad reflektion ges av Blå som berättar att hans chefer brukar boka in samtal med praktikanterna. Reflektion visar sig även kunna ske efter praktiken - till exempel har Blå och hans kollegor reflekterat kring vilka kompetenser som egentligen värderas på arbetsplatsen. Slutligen verkar själva intervjun med oss ha inneburit ett tillfälle för reflektion - vad praktiken går ut på (Gul) och hur praktikplatsen kan lära sig mer av praktikanten (Grön).

Diskussion och slutsatser

Som beskrivits i inledningen finns det ett möjligt glapp mellan bibliotekarieutbildningen och biblioteksbranschen när det gäller vilka kompetenser som anses vara relevanta. Vår studie visar dock att bibliotekariestudenter på praktik uppvisar och utvecklar åtskilliga kompetenser som uppskattas på praktikplatserna. Även om handledarna betonar att kompetenserna varierar utifrån praktikanternas ålder, personlighet och tidigare erfarenheter, visar sig exempelvis socialitet och samarbetsförmåga samt självständighet vara vanligt förekommande. Detta kan jämföras med Michnik och Utters studie (2018) där ca 39 % av tillfrågade folkbibliotekschefer menar att nyutexaminerade bibliotekarier generellt saknar social kompetens och ca 18 % att de saknar de personliga egenskaper som krävs för arbetet, exempelvis mod (ibid.). Synen på kompetenser påverkas sannolikt av om det är handledare/kollegor eller rekryterande chefer som tillfrågas, samt vilken bibliotekstyp det gäller. Praktikanter tycks också få en unik möjlighet att uppvisa sina kompetenser. Dels verkar praktik innebära mindre krav och förväntningar än vid nyanställningar, dels erbjuds den praktiska övning under handledning som enligt Illeris (2013) krävs för kompetensutveckling.

Handledarna i studien vill ge blivande bibliotekarier en rättvisande bild av yrket och den egna bibliotekstypen, vilket enligt Pymm & Juznic (2014) handlar om en känsla av åtagande gentemot både studenten och professionen. Men i vår studie verkar en lika stark drivkraft vara att det helt enkelt är roligt och givande att handleda praktikanter. I likhet med bland andra Ferrer-Vinent och Sobel (2011) upplever handledarna att praktikanter bidrar med nya perspektiv och idéer till verksamheten. Flera tidigare studier (se t.ex. Pymm & Juznic 2014) lyfter fram praktik som en möjlighet för yrkesverksamma att uppdatera sina ämneskunskaper.

3 Handledarna i denna studie har ju redan en utbildning och lång yrkeserfarenhet. Vi vill därför förtydliga att vi här även inkluderar vidareutveckling av redan förvärvade kompetenser i begreppet praktik.

Detta visar sig inte explicit i vår studie, däremot att det är positivt att få inblick i dagens bibliotekarieutbildning. Det är också en chans att få reflektera över yrket (jfr bl.a. Carlqvist & Martinsson 2023) och sätta ord på tyst kunskap (jfr Cajvert 2020). I likhet med bland andra Dewi och Velasquez (2022) visar sig praktik ge organisationen ökad arbetskapacitet. Sammantaget upplever handledarna, liksom i Kemp et al. (2021, s. 1089), att praktik innebär viss ökad arbetsbörda men att fördelarna överväger: "In both cases, something is given and something is returned". Det ömsesidiga utbytet och lärandet verkar därmed centralt för att förstå vad som händer i praktikhandledning.

Något vår studie bidrar med är att synliggöra *hur* praktik kan möjliggöra kompetensutveckling för praktikplatsen. Särskilt viktigt verkar det vara att arbeta tillsammans med praktikanterna under en längre period – i vår studie är det just dessa handledare som uttrycker att de lärt sig konkreta saker av praktikanterna. Men handledarna behöver även få tillräckligt med handledningstid, inte minst för *planerade* reflektionsstillfällen. Här verkar det finnas en outnyttjad potential för både branschen och utbildningen att arbeta vidare med när det gäller bibliotekarierykets kompetensförsörjning. En lärdom från studien är att praktikanter – men även nyanställda – borde tas emot med ömsesidig kompetensutveckling i åtanke.

Slutsatser

I studien undersöks praktik och handledning inom bibliotekarieutbildningar med fokus på vad handledare upplever att bibliotekariestudenter kan och bidrar med under praktiken. Våra frågeställningar besvaras nedan:

1. Handledarna upplever att praktikanter uppvisar åtskilliga kompetenser under praktiken. Utifrån Illeris (2013) rör det sig om följande kompetenselement: socialitet och samarbetsförmåga, självständighet, personlig profil (i form av framåtanda), diverse kunskaper, färdigheter och attityder samt kreativitet. Under praktiken utvecklar praktikanter kunskaper, självständighet samt socialitet och samarbetsförmåga.
2. Utöver ökad arbetskapacitet till praktikplatsen upplever handledarna att praktikanter bidrar med kompetensutveckling genom nya perspektiv, idéer och arbetssätt, inblick i dagens bibliotekarieutbildning samt möjlighet till reflektion kring bibliotekarieryket. Möjliggörande faktorer är utifrån Illeris (2013) engagerade handledare, nära samarbete mellan handledare och praktikanter kring faktiska arbetsuppgifter samt tillfälle för reflektion.

Metodkritik

En utmaning med kvalitativa intervjuer är risken för intervjuareffekter (Esaiasson et al. 2017). I vårt fall hade en författare träffat respondenterna tidigare som ansvarig för praktikkursen i fråga. Under intervjuerna uppfattade vi dock inte att detta påverkade svaren – respondenterna verkade öppna med både positiva och negativa upplevelser kring praktikanterna. Däremot hade det varit bättre att genomföra intervjuerna direkt efter praktikperioden för att underlätta för handledarna att minnas interaktionen med praktikanterna.

I studien har vi kunnat identifiera fyra av Illeris (2013) sju allmänna kompetenselement, vilket kan bero på att de vanligen ingår i uppfattningen av kompetens. De resterande, såsom bedömningar och beslut, kan sannolikt kräva längre yrkeserfarenhet än vad en praktikperiod erbjuder. Av de åtta personliga kompetenselementen, som ofta är osynliga eller underförstådda, har vi bara kunnat identifiera ett. Här hade vi behövt ställa mer riktade frågor till handledarna. Element som intuition kan dock vara svåra för utomstående att observera och exempelvis motståndspotential kanske inte är förenligt med rollen som praktikant. Därför ser vi ett behov av att i kommande studier även intervjua praktikanter för en mer fördjupad bild.

Källförteckning

Ahlryd, S. (2018). Integrering och identitetsskapande under Bol-utbildning: erfarenheter av verksamhetsförlagd utbildning i ett kandidatprogram. I: Hansson, J. & Wisselgren, P. (red.) *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. Lund: BTJ Förlag. S. 61-80.

Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. 3. uppl. Stockholm: Liber.

Cajvert, L. (2020). *VFU i praktiken: studentens handbok för verksamhetsförlagd utbildning*. Lund: Studentlitteratur.

Carlqvist, U. & Martinsson, L. (2023). *VFU-handledares lärande och kompetensutveckling*. Examensarbete från studie- och yrkesvägledarprogrammet, Malmö universitet.
<https://mau.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1763067&dswid=-9979>

Dewi, A. & Velasquez, D. L. (2022). Placements through the lens of host-supervisors and librarianship students: a study of Monash University Library experience. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 71(1), s. 50-70.
DOI: 10.1080/24750158.2021.2016359

Eriksson, T. (Chefredaktör) (2023). [2]. *Biblioteksbladet*.

Esaiasson, P. et al. (2017). *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad*. 5. uppl. Stockholm: Wolters Kluwer.

Ferrer-Vinent, I. J. & Sobel, K. (2011). A study of Master of Library Science candidates and librarians at a practicum site library. *New Library World*, 112(7/8), s. 365-376.
DOI 10.1108/03074801111150486

Illeris, K. (2013). *Kompetens: vad, varför, hur*. Lund: Studentlitteratur.

Kemp, C. et al. (2021). How do students offer value to organisations through work integrated learning?: a qualitative study using social exchange theory. *Advances in Health Sciences Education: Theory and Practice*, 26(3), s. 1075-1093. DOI: 10.1007/s10459-021-10038-x

Lindberg, J. (2015). *Att bli bibliotekarie: informationssökning och yrkesidentiteter hos B&I-studenter och nyanställda högskolebibliotekarier*. Diss. Borås: Högskolan i Borås. <https://hb.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A807541&dswid=1845>

Michnik, K. & Utter, M. (2018). Nyutexaminerade bibliotekariers beskrivna kompetensluckor och utbildningens utmaningar. I: Hansson, J. & Wisselgren, P. (red.) *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. Lund: BTJ Förlag. S. 39-59.

Pymm, B. & Juznic, P. (2014). The view from industry: LIS students on placement. *Library Review (Glasgow)*, 63(8/9), s. 606-623. DOI: 10.1108/LR-01-2014-0013

Tveiten, S. (2020). *Yrkesmässig handledning: mer än ord*. 5. uppl. Lund: Studentlitteratur.

Wisselgren, P. (2018). Bibliotekarieutbildning och bibliotekspraktik: en professionshistorisk triangulering. I: Hansson, J. & Wisselgren, P. (red.) *Bibliotekarier i teori och praktik: utbildningsperspektiv på en unik profession*. Lund: BTJ Förlag.

Bilaga 1

Tabell över element i det utvidgade kompetensbegreppet. Utarbetad av oss efter beskrivning i Illeris (2013, s. 19, 41ff).

Allmänna kompetenselement	
Kunskaper, färdigheter, attityder	Det man traditionellt förväntats lära sig i skola och utbildning samt använda för att klara sig i livet och arbetslivet. Attityder är tänkt att fånga in en mer allmän kulturell och samhällelig socialisation. Enligt Illeris förknippas kompetens sällan med attityder i Sverige, snarare motivation - det är också så vi förstår begreppet i studien.
Bedömningar och beslut	Att i nya situationer kunna göra kvalificerade bedömningar av vad som står på spel, vad det innebär och vad man kan göra åt det - och fatta relevanta beslut. Behöver ibland göras snabbt och spontant, ibland omsorgsfullt och grundligt.
Helhetsorientering	Att kunna göra bedömningar och fatta beslut utifrån både kognitiva, sociala och emotionella aspekter.
Strukturell förståelse	Att ha en sammanhängande förståelse och överblick över relevanta och viktiga förhållanden för att kunna reagera snabbt och ändamålsenligt i nya situationer. Kan visa sig i form av strategier eller rutiner. Kräver personligt engagemang, praktisk erfarenhet, medveten reflektion och kritisk analys.
Socialitet och samarbetsförmåga	Att kunna ingå i och hantera sociala sammanhang på ett ändamålsenligt och balanserat sätt, inkl. ömsesidighet och förmåga till perspektivskifte. Dessutom att kunna och vilja åstadkomma något tillsammans med andra, samt att kunna hantera konflikter.
Självständighet	Självständighet hänger ihop med självinsikt och självförtroende, dvs. att vara medveten om sina egna attityder och sätt att fungera liksom att lita till sin egen förmåga. Det kan t.ex. visa sig i hur man uppträder, handlar och fattar beslut.
Personlig profil	Karaktärsdrag som t.ex. om man möter utmaningar med nyfikenhet, framåtanda och handling eller med skepsis, försiktighet och tvekan. Ingår inte i de flesta kompetensdefinitioner men är enligt Illeris ofta väsentligt för hur ens kompetenser visar sig i praktiken.

Personliga kompetenselement	
Kreativitet	Att kunna tänka i nya banor, finna andra vägar än de som brukar följas och överskrida några av gränserna för vad man brukar göra. Koppling till nytänkande och innovation.
Fantasi	Att ha en bildlig, emotionell eller kognitiv förmåga att föreställa sig att något kan vara annorlunda än det är – och finna nya vägar mot väsentliga förändringar och nyskapelser.
Kombinationsförmåga	Att kunna sätta olika områden och förhållanden i förbindelse med varandra och på så vis kunna överskrida sin hittillsvarande kapacitet. Ligger nära fantasi.
Flexibilitet	Att kunna ställa om och fungera ändamålsenligt under skiftande omständigheter. Att inte hålla fast vid bestämda rutiner, handlings sätt och förståelser. Nära förbundet med kreativitet.
Empati	Att kunna avläsa eller uppleva andra människors känslor och uppfatta hur de har det och vad som rör sig i dem. Kunna skifta perspektiv och uppleva situationen som den ter sig för andra människor utifrån deras förutsättningar och känslor.
Intuition	Att få en uppfattning av något eller ingivelse att göra något utan att man klart kan förstå eller redogöra för hur det kommer sig.
Kritiskt perspektiv	Att kunna bedöma och ta ställning till olika situationer och vara beredd att betvivla, motstå eller avvisa det man ställs inför.
Motståndspotential	Att kunna, vilja och våga reagera på situationer i form av motstånd istället för att bara göra det förväntade. Kräver mod, styrka och orubblighet då det kan vara impopulärt.

Bilaga 2

Tabell över kompetensutvecklingens nyckelbegrepp. Utarbetad av oss efter beskrivning i Illeris (2013, s. 89ff).

Engagemang	De lärande behöver uppfatta lärmiljön som engagerande och innehållet i det avsedda kompetensområdet som relevant och intressant. Läraaktiviteterna behöver tilltala de lärandes förutsättningar, intressen och lust.
Praktik	Praktiskt deltagande är centralt för att den kompetensutveckling som har ägt rum ska kunna omsättas i det avsedda sammanhanget. I bästa fall sker utvecklingen i direkt anknytning till användningsområdet, t.ex. en arbetsplats, och med stöd av erfarna personer.
Reflektion	Under utvecklingsförloppet, och särskilt i slutet, behöver de lärande få reflektera över vad de är/varit involverade i och hur det går/gått i relation till det man vill uppnå. Genom detta medvetandegörs erfarenheterna och kan förvandlas till en mer bestående kompetensutveckling. Reflektionen kan ske individuellt/ gemensamt respektive spontant/schemalagt.

Var börjar och slutar omvärlden?

Reflektioner kring folkbibliotekariers
omvärldsbevakning

Jenny Lindberg & Ola Pilerot

Institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap,
Högskolan i Borås
jenny.lindberg@hb.se
ola.pilerot@hb.se

Bakgrund och problemformulering

Mycket av det yrkesverksamma behöver kunna för att klara sina arbetsuppgifter, är sådant de lär sig på jobbet (t.ex. Gherardi 2006). Vikten av kontinuerligt lärande i yrkeslivet betonas också ofta i bibliotekssektorns organisationer och normerande dokument. Ett av dem är *IFLA:s riktlinjer för kontinuerlig professionell utveckling* (t.ex. Svensk biblioteksförning, u.d.) där det argumenteras för att en substantiell del av arbetstiden bör avsättas för både formaliserade och mer informella lärtillfällen. Även i forsknings- och facklitteraturen behandlas hur lärandet kan bedrivas kontinuerligt i arbetets vardag, exempelvis genom gemensam reflektion kring forskning och olika arbetsmetoder (t.ex. Gärdén 2021). Vikten av *kollektiv* kunskapsutveckling på arbetsplats- och professionsnivå betonas återkommande (Ibid.), men samtidigt visar empirisk forskning att just det självstyrda, *egeninitierade*, elementet ofta präglar lärandet i folkbibliotekariers arbetsvardag, och det bedrivs framför allt individuellt (Varlejs 1999; Stephens et al. 2021).

I detta paper undersöks sådant egeninitierat, informellt lärande som sker genom löpande *omvärldsbevakning*. Vi tar ett empiriskt avstamp i forskningsstudien *Steget före i folkbiblioteket*¹ (Lindberg & Pilerot 2023) som genom en kombinerad enkät- och intervjustudie synliggjorde, och nyanserade bilden av, omvärldsbevakning vid svenska folkbibliotek. Resultaten bekräftade att omvärldsbevakning i den svenska folkbibliotekskontexten ofta bedrivs enskilt, att det sällan sker på det systematiska sätt som mer normativ litteratur påbjuder (t.ex. Kungliga biblioteket, 2018, s 8-19), men att den sker kontinuerligt och med engagemang (Lindberg & Pilerot 2023, s 60-63). Genom de olika beskrivningar av, och synsätt på, omvärldsbevakning som vi mötte i det empiriska materialet gjorde sig ytterligare en fråga gällande; en fråga av mer grundläggande ontologisk karaktär: *Vilken är egentligen den omvärld som folkbibliotekens medarbetare behöver bevaka och förhålla sig till? Var börjar och slutar den?*

Detta paper syftar till att behandla frågan på ett sätt som både ger svar och uppslag för vidare diskussion.

Ansats och metod

De centrala begreppen omvärld och omvärldsbevakning används här utan fastlåsta definitioner, som föremål för empirisk undersökning. Den icke-normativa och undersökande hållningen är att betrakta som studiens signum.

Det empiriska materialet består av transkriptioner från åtta kvalitativa intervjuer, motsvarande 41 000 ord. Urvalet av intervjupersonerna är strategiskt och syftar till god variation ifråga om geografisk spridning, ortens och arbetsplatsens storlek samt deltagarnas kön och yrkeserfarenhet. I framställningen som följer presenteras deltagarna med självvalda pseudonymer.

En skillnad mot den tidigare, mer omfattande, studien med fokus på *folkbiblioteksanställdas* omvärldsbevakning (Pilerot & Lindberg 2023) preciserar vi här studieobjektet till *folkbibliotekariers*² omvärldsbevakning. Preciseringen är betydelsefull för hur synen på professionellt biblioteksarbete och relevanta informationsresurser artikuleras i intervjuerna.

Utöver de empirinära beskrivningarna av bibliotekariernas uppfattningar av omvärlden, tillförs fördjupande resonemang kring ett par innehållsliga teman som framträtt i intervjumaterialet. Avslutningsvis reflekterar vi kring hur ett *proaktivt förhållningssätt* (jfr t.ex. Lindberg 2020) kan få konsekvenser för hur man som bibliotekarie förhåller sig till en komplex omvärld.

1 Projektet finansierades av regional biblioteksutveckling i Gävleborg, Stockholm, Uppsala, Värmland, Örebro och Östergötland.

2 Samtliga deltagare i studien arbetade vid tiden (december 2022) som folkbibliotekarier.

Resultat

Omvärldens lager på lager

Intervjuare: Vilken är din omvärld, som du spanar på?

- *Det är intressant för egentligen är det mycket större... jag kanske inte alls spanar på omvärlden, jag kanske spanar på det närmaste. (Eva)*

Den direkta intervjufrågan om vilken omvärld som bevakas, har fungerat tankeväckande för flera deltagare, i några fall har den överraskat men välkomnats. Evas fundering i citatet ovan visar att det inte alltid är uppenbart vad som, så att säga, räknas som omvärlden, sett ur ett folkbiblioteksperspektiv. Hon konstaterar att det kanske inte är omvärlden hon spanar på, utan "det närmaste". Hon preciserar: "det jag pratar om är en slags fortbildning att jag spanar kring [...] - det jag redan jobbar med".

Citatet är inte avvikande i intervjumaterialet; tvärtom är det vanligt att de konkreta arbetsuppgifterna är utgångspunkten när deltagarna tar reda på saker och söker idéer för sitt arbete (jfr även Stephens et al. 2022). Att arbetsuppgifter som läsfrämjande, marknadsföring, metadata och makerspace-aktiviteter styr blicken mot omvärlden måste å andra sidan inte innebära att relevant stoff återfinns inom en snäv sfär; det kan inhämtas genom en uppsjö av källor. Ordmolnet nedan erbjuder en förenklad överblick.

Figur 1. Ordmoln över källor för omvärldsbevakning (Lindberg & Pilerot 2023, s 42)

Flera deltagare betonar också behovet av att vara väl insatt i sin lokala kontext. Vissa beskriver det behovet som växande i takt med tidens förväntningar kring kommunal samverkan, samt en ökad politisering av offentlig kulturverksamhet (jfr Carlsson et al. 2023). I intervjumaterialet omfattar den lokala kontexten sådant som den egna förvaltningen och dess ekonomi, samarbetspartners i andra förvaltningar, kommunpolitiken, föreningslivet, lokalpressen och den direkta dialogen med lokalsamhällets invånare. Alla dessa aspekter av det lokala framstår som väsentliga att ha koll på, även om tyngdpunkten varierar mellan olika verksamheter.

När Isabella får frågan om vilken omvärld hon bevakar, svarar hon med en metafor.

[M]an kan se det som en lök. I kärnan finns bibliotekssektorn, men det som omsluter den är kultursektorn, tänker jag, och där går det lite i perioder. Och omvärldsbevakningen har kanske de senaste månaderna... haft större inslag av kultursektorn i och med budget, minskade anslag till biblioteken. [...] Det går att dra det hur långt som helst, men [...] det är där man rör sig i huvudsak. (Isabella)

Isabella placerar bibliotekssektorn i centrum, omgärdad av en kultursektor som ger väsentliga förutsättningar för biblioteken. Även på regional och nationell nivå finns en stor mängd aktörer och sammanslutningar att bevaka. Framför allt märks de direkt professionsanknutna organisationerna, där deltagarna särskilt nämner de regionala biblioteksverksamheternas utbud för kompetensutveckling, Svensk biblioteksförnings nyhetsbrev samt dags- och fackpress med bevakning av bibliotek och litteratur (Biblioteksbladet och Svensk bokhandel). Även en rad andra medier konsulteras flitigt i bevakningen av professionsrelevanta ämnen, såsom TV (t.ex. Babel), radio och poddar samt sociala medier som Instagram och TikTok. Kopplingen till konkreta arbetsuppgifter är ofta tydlig i den aktiva bevakningen av idérika kollegor i sociala medier, men på den här nivån förekommer också mer svepande (mindre riktad) bevakning av biblioteksdebatt och strategiska frågor via nyhetsflöden, föreningar och specifika institutioner.

Även kultursektorn kan förstås upplevas som begränsad i förhållande till professionellas informationsbehov på folkbiblioteken. För att vidga perspektivet mot andra delar av omvärlden - även internationellt - kan det fordras ett mer aktivt val. Henrik berättar:

*Det finns en risk att man bara läser samma sidor, jag kastar mig över kultursidorna, men jag 'tvingar mig' att också läsa andra sidor så jag inte stannar där när jag läser morgontidningarna.
(Henrik)*

Med Evas reflektion i minnet, kan vi förstå Henriks utsaga som en strategi för att höja blicken från det allra närmaste i sina dagliga omvärldssvep. När den direkta frågan om omvärlden ställs, är det flera deltagare som betonar vikten av att omvärldsbevakningen i praktiken inte bör stanna i det närmaste och mest hemtama; världsläget och politiken griper in i folkbibliotekens vardag, och för att kunna ta välinformerade beslut och prioritera rätt i arbetet, behöver man som bibliotekarie även inkludera den internationella och globala nivån i omvärldsbevakningen. I materialet ges åtskilliga exempel på vad allt detta kan handla om, såsom att ha koll på IFLAs verksamhet, politiska trender och konflikter, globala flyktingströmmar och miljöfrågor (jfr Lindberg & Pilerot 2023).

Sammantaget ger Isabellas metafor - löken - en schematisk bild av omvärldens utbredning i rummet, där de olika lagren på olika vis berör arbetets vardag; den kommunala sfären där folkbiblioteken verkar, omgärdad av en regional, nationell, internationell och global sfär. Bilden är som sagt förenklad men den ger en hint om omvärldens komplexitet, för den som på professionell grund har att utforma samhällsrelevant biblioteksverksamhet.

Privat, professionellt eller mittemellan

För att öka komplexiteten i bilden av omvärlden ytterligare, vill vi även presentera två innehållsliga teman som framträtt i analysen av intervjumaterialet. Dessa teman är inte bundna till något specifik "lager", utan skär tvärs igenom den metaforiska löken. Av deltagarnas utsagor framgår att omvärldens beskaffenhet inte enbart handlar om dess omfång, utan även om subjektets position, och då särskilt deltagarnas rörelse mellan professionell och privat sfär.

Bibliotekarier har generellt goda möjligheter att påverka sitt arbetes innehåll och utförande (t.ex. Pilerot 2022). Den relativa friheten kan dock framstå som tveeggad då flexibiliteten i den egeninitierade informella omvärldsbevakningen, i kombination med de sociala mediernas gränsöverskridande karaktär, ofta grumlar gränsen mellan professionellt och privat. De sociala medierna speglar i det här sammanhanget bland annat olika trender i bibliotekssektorn via BookTok och Instagram, men det handlar också om intressegrupper och nätverk via Facebook.

Trots uppenbara fördelar med de flyfotade och lättillgängliga sociala medierna, anstränger sig en del av studiens deltagare aktivt för att skapa en tydligare särhållning mellan inflödet av privat och arbetsrelaterad information. De beskriver situationer på fritiden då det arbetsrelaterade informationsflödet trycker på via mobilen, och det kan också gå åt andra hållet, som när privat

nyhetsbevakning landar i tankar om hur en litteraturpristagare bäst ska kunna presenteras i programverksamheten. Maria konstaterar: "Det händer ofta... kanske när man är på någon middag en kväll och pratar med någon... så börjar man prata om sitt jobb och kommer på att det här skulle [vi] kunna göra".

Deltagaren Eva beskriver å sin sida ett exempel där sammanblandningen även fått ekonomiska konsekvenser. Hennes behov av löpande uppdateringen kring en specifik målgrupp har fått henne att lösa medlemskap i en förening som verkar för gruppens intressen:

Jag har gått med i [en intresseförening för målgruppen], men det gör jag privat fast egentligen är det för jobbet [...] jag vill ha deras medlemstidningar. Därför har jag ofta försökt hålla isär det, det är privat och det är jobb, men det är svårt, för det är så enkelt att klicka och gå med i saker även om det kostar trehundra spänn [...] det är så lång väg när man behöver fråga en chef - det tar veckor i stället för ett klick. (Eva)

Valet att personligen bli medlem motiveras i det här fallet delvis av ett djupt känt engagemang för målgruppen, men framför allt av enkelheten i att erhålla den arbetsrelevanta medlemstidningen, istället för att ta den tidkrävande vägen via arbetsplatsens rutiner för en prenumeration. Enkelheten i ett köp via mobilen bjuder såtillvida in till ett överskridande av gränserna mellan den professionella och den privata livssfären (se även Pilerot & Lindberg 2023, s 50-53)

Bibliotekarien Claes sorterar däremot sina informationskanaler ganska radikalt, genom att styra jobbflödet till e-posten.

Jag svårt att uttala mig om sociala medier och Bibliotekssverige eftersom jag inte är en del av det flödet. Och man ska koppla det till att jag jobbar lite med digital delaktighet... där [i arbetet] är det på en helt annan nivå. Det handlar om nybörjarhjälp [...] och det har väldigt lite [att göra] med att hänga med i Instagramflödet. [...] Det kanske är ett personlighetsdrag, jag är inte helt begiven på sociala medier privat heller, även om jag har använt, men i jobbet ser jag inte det. Jag kan tycka att det tar för mycket tid [...]; man har sin inkorg. (Claes)

Att aktivt väja för sociala medier i omvärldsbevakningen är alltså ett möjligt sätt att upprätthålla den veka gränsen mellan arbete och fritid, men vanligare i vårt material är att deltagarna upplever att deras privata Facebook gradvis övergår i arbetsredskap.

Användarna och det demokratiska uppdraget

Svenska folkbibliotek kan sägas vara formade i en nordamerikansk tradition där verksamheten primärt syftar till att bereda bibliotekens användare tillgång till litteratur och andra informationsresurser (Pilerot 2023). Denna användarorientering har bestått över tid, även om den kommer till skiftande uttryck beroende på tidsanda. Med dagens politiska omvälvningar - lokalt som globalt - ser vi att idealen kring människors fria och jämlika tillgång till information och kultur sätts på reella prov (jfr Carlsson et al. 2023). I en offentlig, politiskt styrd, verksamhet där den professionella autonomi ständigt slipas mot politiska beslut, är folkbibliotekarierna i studien påtagligt medvetna om politikens betydelse på alla omvärldsnivåer. I följande citat läggs tonvikten på de lokala förutsättningarna:

*Intervjuare: Om du tänker på ditt arbete som det spelar ut sig på dina arbetsdagar, vilken är den omvärlden man tittar på? Hur stor eller specifik är den?
Vilken bra fråga. Just nu känns det som att omvärlden är bara vår nya kulturnämnd som kommer efter årsskiftet och hur den kommer att förhålla sig till vårt arbete och hur vi ska förhålla oss till dem. [...]*

Intervjuare: Du beskriver den kommunala förvaltningen och styret, men du har också varit inne på frågor som tas upp i Biblioteksbladet. [...]...

*Fast där har det också varit mycket politik på sistone, det är **bara** politik i Biblioteksbladet just nu. Det är väl det som pockar på uppmärksamheten mycket. (Lena)*

När det gäller att omsätta demokratins principer i professionellt arbete, betonar flera bibliotekarier behovet av omvärldsbevakning och *ajourhållning för användarnas/medborgarnas skull*. Att som bibliotekarie vara välinformerad om litteratur, andra medier och bibliotekstrender, gör det möjligt att forma och ge tillgång till ett allsidigt och kvalitetssäkrat utbud - något som i sig förstås som en väsentlig del i folkbibliotekens demokratifrämjande uppdrag.

En annan vinkling på frågan om politikens betydelse framkommer i nästa citat, där Henrik betonar vikten av att förstå och beakta den internationella och globala politiska utvecklingen.

Om det har funnits en slags... naiv, lite inskränkt syn på att något bara är här och nu så finns inte det längre utan frågorna rör sig mellan och oss och Turkiet och resten av Asien och hela världen ganska snabbt... det är väldigt globalt. Det kan man märka till och med vid den här lilla referensdisken ganska ofta. [...] Det är frågor från hela världen som... man läser dagstidningar från sina hemländer och frågorna finns hela tiden och bubblar hos oss på biblioteken. (Henrik)

Här är det alltså en annan, kompletterande, dimension av det demokratiska uppdraget som aktualiseras. Där den första dimensionen rörde bibliotekets allsidiga utbud, handlar det här om att skapa förutsättningar för ett mer strategiskt arbete för bibliotekens faktiska och potentiella användare. Med erfarenheterna från tidigare migrations- och flyktingströmmar vet vi att till synes avlägsna konflikthärdar snabbt kan ge upphov till förändrade behovsbilder på våra folkbibliotek (Pilerot & Hultgren, 2017; Pilerot & Lindberg, 2018). Den här dimensionen av det demokratiska uppdraget handlar alltså i högre grad om övergripande analys och prioriteringar i verksamheten.

Detta kan också förstås som en påminnelse om möjligheten att som bibliotekarie vidga sin förståelse av användarnas förutsättningar och intressen, utöver de dagliga mötena med regelbundna biblioteksbesökare.

Konklusion och avslutande reflektion

Det är dags att återvända till den utmanande frågan om omvärldens beskaffenhet, sett ur ett folkbiblioteksperspektiv: *Vilken är omvärlden; var tar den sin början och sitt slut?* Något helt entydigt svar har vi knappast nått, men utifrån intervjustudiens resultat har vi fått en god inblick i hur ett antal svenska folkbibliotekarier uppfattar och beskriver sin yrkesrelaterade omvärld. Vi kan konstatera att utgångspunkten för deras "spaningar" vanligtvis utgörs av arbetsuppgifterna på biblioteket, och att den kommunala förvaltningen och politiken utgör ett påtagligt närmsta lager omvärld, följt av biblioteks- respektive kultursektorn. Frågan om omvärldens slut kan te sig mer abstrakt och utmanande, men våra deltagare sätter en rimlig slutpunkt i och med globala frågor med bäring på politik, konflikt, demografi och migration. Omvärlden syns efter denna genomgång både som någorlunda strukturerad men också som ett föränderligt och rörligt mål, där samhällsutvecklingen på olika nivåer får återverkningar i biblioteksarbetets vardag.

Apropå sådana tidsbundna utmaningar har vi även identifierat innehållsliga teman som skär igenom de metaforiska omvärldslagren. Återkommande resonemang om *relationen mellan det privata och professionella* - eller mellan arbete och fritid, om man så vill - visar att den svåra gränsdragningen dem emellan får märkbara konsekvenser för folkbibliotekariers syn på hur omvärlden kan förstås och hanteras. Påtagliga företeelser som politikens närhet till biblioteksarbetet respektive folkbibliotekariernas djupgående relation till användarna, flätas gärna

samman i diskursen om bibliotekens demokratiska uppdrag. Båda dessa centrala teman påverkar, som vi har visat, vilken omvärld som bevakas.

Så en avslutande reflektion kring fenomenet omvärldsbevakning. Genom studien bekräftas i viss mån den etablerade bilden av omvärldsbevakning som ett sätt att hålla sig informerad om, och att därmed också kunna *reagera* på, en komplex omvärld. I en samtid präglad av ekonomiska och politiska påfrestningar, vill vi dock argumentera för att det inte alltid räcker att vara observant och följsam gentemot omvärlden; i synnerhet inte när den ter sig oroväckande eller direkt hotfull (jfr Carlsson et al. 2023). Under sådana omständigheter efterlyser vi en mer *proaktiv* omvärldsbevakning och ett arbetssätt som syftar till en tydligare växelverkan mellan omvärlden och den professionella aktören, med stöd i professionens etiska och teoretiska bas (se t.ex. Hansson & Wisselgren 2018).

En vital del i en sådan proaktiv hållning, kan utgöras av bevakning och användning av relevant forskning, sett som en dimension av folkbibliotekens omvärld. Den biblioteks- och informationsvetenskapliga forskningen är dessutom rik på flera av de områden som specifikt berörs i denna text, exempelvis studier av människors medie- och informationspraktiker samt forskning om folkbibliotekens föränderliga och mångfacetterade roller, och med en växande flora av kritiska perspektiv.

Källförteckning

Carlsson, H., Hanell, F., & Engström, L. (2023) "Revisiting the notion of the public library as a meeting place: challenges to the mission of promoting democracy in times of political turmoil", *Journal of Documentation*, 79(7), s.178-195. <https://doi.org/10.1108/JD-03-20230061>

Gherardi, S. (2006) *Organizational Knowledge: The texture of workplace learning*. Blackwell.

Gärdén, C. (2021) *Projektrapport Modellbibliotek: ett projekt för lärande och biblioteksutveckling genom samverkan mellan lokal och regional nivå*. Göteborg: Kultur i Väst.

Hansson, J., & Wisselgren, P. (2018) *Bibliotekarier i teori och praktik : utbildningsperspektiv på en unik profession*. BTJ förlag.

Kungliga biblioteket (2018) *Världen där utanför: bibliotekariens roll som omvärldsbevakare och analytiker*. Stockholm: Kungliga biblioteket.

Lindberg, J. (2020) Studien om Boken kommer. I: Brisander et al. (2020). *Berättelsen om Boken kommer*. Kulturförvaltningen, Region Stockholm, s. 50-81.

Lindberg, J. (2023) *Folkbibliotekariers kompetenser för läsfrämjande*. Digiteket.

Lindberg, J. & Pilerot, O. (2023) *Steget före i folkbiblioteket: En studie om omvärldsbevakning på svenska folkbibliotek*. Region Uppsala.

Pilerot, O. (2022) "Monitoring, browsing and being aware – Keeping abreast and staying updated with professional information in Swedish regional libraries", *Journal of Librarianship and Information Science*, 54(4), 692-702. <https://doi.org/10.1177/09610006211042925>

Pilerot, O. (2023) "Vad tycks om bibliotekariens kunskap?" *Biblioteksbladet*, nr 2, s 42-47.

Pilerot, O. & Hultgren, F. (2017) *Folkbibliotekens arbete för och med nyanlända*. Länsbibliotek Uppsala.

Pilerot, O. & Lindberg, J. (2018) "Sen går jag hem när det stänger": *En studie av nyanländas biblioteksanvändning*. Länsbibliotek Uppsala.

SFS 2013:801. *Bibliotekslag*.

Stephens, M., Partridge, H., Davis, K., & Snyder, M. (2021) "The Strategic, Curious & Skeptical Learner : Australian Public Librarians and Professional Learning Experiences", *Public Library Quarterly*, 41(3), 257-272. <https://doi.org/10.1080/01616846.2021.1893114> Svensk biblioteksförening (u.d.) *IFLA:s riktlinjer för kontinuerlig professionell utveckling*. Tillgänglig via: <https://www.biblioteksforeningen.se/rapporter/iflas-riktlinjer-forkontinuerlig-professionell-utveckling-principer-och-best-practice/>

Varlejs J. (1999) "On their own: Librarians' self-directed, work-related learning", *The Library Quarterly* 69(2): 173-201.

Att arbeta strategiskt

Bibliotekscheferers förutsättningar,
ledarstilar och strategier inom
ramen för kursen Strategiskt
läsfrämjande på folkbibliotek

Karen Nowé Hedvall,

Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås
Karen.nowe_hedvall@hb.se

Maria Ringbo

Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås
maria.ringbo@hb.se

Julia Pennlert

Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås
julia.pennlert@hb.se

Inledning

Under 2023 och 2024 genomfördes uppdragskursen "Strategiskt läsfrämjande på folkbibliotek", vid Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. 90 bibliotekschefer från hela landet deltog i kursen. Kursen har följts av forskare vid Bibliotekshögskolan och leder fram till en rapport i december 2024. I detta papper tar vi utgångspunkt i deltagarnas reflektioner kring chefsrollens möjligheter och utmaningar när det gäller läsfrämjande på folkbibliotek.

Syftet är att undersöka hur bibliotekscheferna ser på sin roll för att leda det läsfrämjande arbetet i den egna verksamheten. Våra vägledande frågeställningar kan summeras enligt följande:

- Vilka förutsättningar finns och vilka ledarstilar används?
- Vad innebär det att läsfrämja strategiskt enligt deltagarna?

Fokusgruppsamtal

Under kursens gång genomfördes två rundor med fokusgruppsamtal med intresserade deltagare. Samtalen kretsade kring frågor om läsfrämjande arbete i stort; aktiviteter och de styrdokument som dessa aktiviteter svarar mot. Fokusgruppsamtalen blev också ett tillfälle för deltagarna att tillsammans diskutera de verktyg de har till sitt förfogande för att vidareutveckla det läsfrämjande arbetet och hur de ser på samarbete mellan folkbiblioteket och andra kommunala verksamheter. Totalt genomfördes åtta samtal med 21 chefer. Fokusgruppsamtalen tog ungefär 1,5-2 timmar, spelades in och transkriberades.

Teoretiska utgångspunkter

Forskning vittnar om en ständigt tilltagande komplexitet i chefsuppdrag när det gäller den offentliga sektorn i allmänhet (Tengblad 2012, Van der Wal 2017) och bibliotekssektorn i synnerhet (Kwan 2013, Aldstedt & Hansson 2021). Offentliga verksamheter har många oklara och ibland motstridiga mål (SOU 2018:38, Andersen et al. 2021) och måluppfyllelse (som exempelvis kommuninvånarnas delaktighet och välbefinnande) kräver samarbete mellan många olika aktörer i en komplex omvärld.

I denna komplexa omvärld betonar tidigare studier hur chefens agerande och ledningsförmåga är en avgörande framgångsfaktor för organisationsutveckling (Kjeldsen & Van der Voet 2021, Høstrup & Andersen 2020). För att framgångsrikt leda utveckling krävs att chefen har handlingsutrymme, tillgång till resurser, kunskaper om den egna verksamheten samt förmåga att navigera i det politiska landskapet. Om dessa förutsättningar finns kan chefer sedan välja olika ledarstilar och anta antingen ett *målorienterat*, *relationsbaserat*, eller *distribuerat* ledarskap (Andersen et al. 2021), som vi i nedanstående analys fördjupar oss i.

Det *målorienterade ledarskapet* strävar enligt Andersen et al. (2021) efter att tydliggöra organisationens mål och motivera personalen att arbeta för att uppnå dem. Det *relationsbaserade ledarskapet* har som mål att utveckla och underhålla starka relationer antingen mellan alla anställda eller mellan chef och medarbetare. I ett *distribuerat ledarskap* intar även medarbetare utan formellt chefskap ledande positioner och deltar i beslutsfattande (Andersen et al. 2021).

Särskilt det distribuerade ledarskapet framhävs också av Kjeldsen & Van der Voet (2021) som en framgångsfaktor när det kommer till att främja verksamhetsutveckling "underifrån" samt att skapa och underhålla samverkan med medarbetare i andra organisationer. Men då krävs även att

chefen lyckats med att förmedla en tydlig målbild till sina arbetare, en bild som är i enlighet med professionens normer och värderingar. Det är därmed enklare att driva utveckling om chefen är väl insatt i den profession som hen är satt att leda (Kjeldsen & Van der Voet 2021).

Inom svenska offentliga organisationer har det under de senaste åren införts en tillitsbaserad ledning och styrning som påminner mest om det distribuerade ledarskapet, men med inslag av det relationsbaserade och det målinriktade ledarskapet. Denna ledarstil definieras i utredningen SOU 2018:38 som något som utmärks av samverkan, helhetsperspektiv, och att det etableras och upprätthålls tillitsfulla relationer. Chefens roll i *tillitsbaserad ledning* är att skapa förutsättningar för medarbetarna att kunna ta ansvar och initiativ, så att en strategisk utveckling kan ske underifrån genom en så kallad "framväxande strategi", ett begrepp myntat av management-forskarna Mintzberg & Waters (1985).

För att sammanfatta agerar folkbibliotekschefer i en mycket komplex verklighet och i nedanstående analys undersöker vi hur cheferna balanserar mellan ledarstilar i vidareutvecklandet av den läsfrämjande verksamheten.

Resultat & analys

Förutsättningar

Cheferna identifierar inte oväntat utmaningar med de ekonomiska förutsättningar som präglar den kommunala organisationen. En deltagare uttrycker sig på följande sätt: "Det är jättesvårt att sätta sig ner och få alla att förstå att det är de här resurserna vi har. Vi kommer inte få några mer resurser". En följd av ekonomin är en brist på tid hos personalen så att utvecklingsfrågor inte kan prioriteras. I detta sammanhang lyfts också hur läsfrämjande ofta genomförs i projektform och att dessa tillfälliga satsningar inte lever vidare, därför att medarbetare som anställts inte kan fortsätta genomföra aktiviteter. Det är inte bara tiden hos medarbetarna som kan vara ett hinder i utvecklingen av det läsfrämjande arbetet, även chefernas egen tid upplevs som en bristvara. Cheferna "drunknar i personalärenden och rehab och frågor", vilket gör att tid för gemensam reflektion saknas.

Det är lätt att formulera en vision eller någon målbild, men sen så ska den ju omsättas i verksamhet också. Det är då man ska få med alla de här människorna som arbetar med frågorna på tåget. Och det är väl kanske den stora utmaningen, tänker jag. Att hitta tid för det. För när man är så uppbunden av möten och skruvbollar och puckar som kommer hela tiden, då har man inte riktigt tiden.

Flera nämner också relationen till de politiska beslutsfattarna som en central förutsättning. Här kan kommunpolitikerns ointresse av folkbibliotekets uppdrag och betydelse vara ett hinder. Deltagarna upplever att det kan vara svårt att beskriva värdet av det läsfrämjande uppdraget som folkbiblioteket har för politiker eller nämnder.

Å andra sidan upplever de flesta cheferna att de har goda möjligheter att ta sig an dessa utmaningar och utveckla sin verksamhet, alltså ett gott handlingsutrymme. Här lyfts kommunikation med nämnder som centralt för att synliggöra bibliotekets betydelse i kommunen. Som en deltagare uttrycker det:

Jag har en stor roll mot politiken och högre tjänstemän inom kommunen att berätta om vårt viktiga jobb som vi gör med läsfrämjande för att det inte glöms bort i budget, neddragningar och sånt där.

I chefsrollen ingår även att initiera samarbeten med andra kommunala verksamheter genom att de kan synliggöra bibliotekets verksamhet i kommunövergripande forum på en ledningsnivå. Att arbeta läsfrämjande är ett mål som flera kommunala verksamheter delar, vilket både möjliggör och komplicerar samarbetet. I samarbeten med skolorna beskriver cheferna en konflikt mellan å ena sidan få tillgång till en målgrupp (barn och unga) och å andra sidan att folkbiblioteket tilldelas arbetsuppgifter som egentligen bör utföras av en annan aktör i den kommunala organisationen.

Många chefer har en bakgrund i biblioteksarbete och biblioteks- och informationsvetenskap, och flera är erfarna och vana att navigera i en politiskt styrd organisation, vilket hjälper dem att sätta mål för verksamheten och att samverka inom kommunen. En bakgrund i andra branscher kan också den ge tillgång till ett nätverk som leder till bra samverkan. Det är för lite empiri för att dra några slutsatser, men det verkar ändå vara så att särskilt chefer med en bakgrund utanför biblioteks- och informationsvetenskap betonar den stora kompetens som de menar att medarbetarna besitter: "Sen kommer jag inte från bibliotekets värld innan [...]. Vilket gör att bibliotekarierna är ju de som är de absoluta proffsen här". De verkar därmed vara mer benägna att låta sina medarbetare vara med och bestämma bibliotekets inriktning.

Chefernas förutsättningar när det gäller kunskaper, erfarenheter och tillgång till resurser påverkar alltså vilka ledarstilar de väljer för att utveckla den läsfrämjande verksamheten.

Ledarstilar

I princip alla chefer åberopar mål och styrdokument ofta, vilket visar att den *målorienterade ledarstilen* fortfarande är framträdande även inom det av kommunerna anammade tillitsbaserade ledarskapet.

Rollen är att ta ut inriktningen på något vis. Och det kan man ju göra i olika styrdokument förutom biblioteksplan och verksamhetsplan. Titta på ett årshjul. Vad är det som ska göras? Så att man ganska tydligt bestämmer inriktning för termin eller år.

Bibliotekschefen har oftast begränsat utrymme att sätta egna mål utan måste verka inom redan befintliga styrdokument. Det gäller främst förstås bibliotekslagen, men också styrdokument som har skrivits innan bibliotekschefen kom in i verksamheten. Deltagarna uttrycker en viss frustration över oklara eller missledande mål, som de har ärvt.

Då har vi ett nytt politiskt uppdrag. Tidigare hade vi "Besökarna ska vara nöjda". Hahahaha. Hahahahahaha! Så då har man ju jobbat efter det. Ge folk som stammisarna det de vill ha. Alltså man har ju bara gjort exakt samma sak. [...]. Nu har vi att vi ska rapportera hur vi uppfyller det demokratiska uppdraget, vilket är något helt annat.

Det pågår ett närapå ständigt aktivt arbete med att omformulera och förtydliga de egna styrdokumentet. Det är viktigt att de själva, gärna tillsammans med medarbetarna, tar fram mål som nämnden sedan kan besluta om, snarare än att invänta politiska initiativ. I ett målorienterat ledarskap ingår även att chefen kommunicerar mål och riktning för personalen på ett pedagogiskt sätt.

Allra viktigast för en verksamhet, menar cheferna, är kompetenta och engagerade medarbetare som kommer med idéer och driver dem, med andra ord ett *distribuerat ledarskap*.

Projekt som kommer från arbetsgruppen går ju alltid mycket snabbare och lättare att genomföra än om det är projekt som kommer från mig. [...] jag försöker ju då i möjligaste mån att hitta där driften redan finns, engagemanget redan finns. Då går det fortare och lättare att göra projekt.

Om chefen är den som initierar arbetet är det mycket viktigt att involvera medarbetare tidigt, annars finns risk att misslyckas totalt. Cheferna ser därför som en central uppgift att uppmuntra sina medarbetare att ta egna initiativ och driva verksamhet inom givna ramar.

Flera av cheferna benämner sig själva som möjliggörare, någon som skapar förutsättningar för verksamheten. Att vara en möjliggörare ses i motsättning till att genomföra arbetet, ibland även till att detaljstyra verksamheten "Jag försöker tänka på mig själv som ingen som ska styra arbetet utan jag liksom, det låter så klyschigt, men som möjliggörare". Det är ett typexempel på ett distribuerat arbets sätt, vilket kräver att chefen ser till att det finns medarbetare med rätt kompetens på rätt plats i verksamheten.

Medan cheferna oftast uttrycker stor tilltro till sin personals kompetens, identifieras en stor spridning hos medarbetarna när det kommer till kompetenser inom det läsfrämjande arbetet.

Spridningen kan bero på utbildningsbakgrund, erfarenhet, intresse eller engagemang från medarbetarna. Det innebär att det läsfrämjande arbetet blir skört och personbundet.

Man ska inte behöva vänta på att en viss person jobbar för att man ska få bra boktips eller vad det nu kan vara eller få hjälp i sin klass som kommer och så där. Och där är det problematiskt när man har två yrkesgrupper varav en väldigt aktivt valt att arbeta här med det här de arbetar med, medan en annan kanske i värsta fall omplacerad personal eller inte så där jätteintresserad.

Därför är det värt att satsa på regelbunden och systematisk kompetensutveckling för alla, poängterar cheferna. Det kan handla om att skapa tydliga förutsättningar för att tillsammans skaffa sig en överblick över bibliotekets bestånd utan att behöva läsa allting, samt att efterfråga resultaten av kompetensutvecklingen och att den sprids i personalgruppen.

Att schemalägga, strukturera och fördela arbetsuppgifter är en annan, tidskrävande chefsuppgift som samtidigt ger möjlighet till att styra upp en verksamhets inriktning. Samtidigt finns en balansgång här, där flera chefer beskriver hur de arbetar på ett tillitsbaserat sätt och vill lämna så mycket initiativ som möjligt till medarbetarna.

Cheferna ger också uttryck för *det relationsbaserade ledarskapet* i utsagor som betonar hur det ingår i chefsrollen att hjälpa personalen genom att agera bollplank och coacha de medarbetare som arbetar med läsfrämjande. I denna ledarstil ingår också att hjälpa till med att prioritera arbetsuppgifter, ibland bromsa och styra initiativ för att värna personalens arbetsbelastning och arbetsmiljö. En av deltagarna uttrycker sig på följande sätt:

Vi har en vuxenbibliotekarie som i flera år har varit jättesugen på bokcirklar, men hon får inte till det så där får man liksom peppa lite grann och lyfta lite grann. Och du vet. "Vill du att jag ska, ska vi göra det tillsammans. Första gången ska vi..."

I ledarskapet ingår även att ta beslut och styra verksamheten för att få arbetsgruppen att fungera,

Min arbetsgrupp är konsensusökande, man vill jättegärna att alla ska vara med på allting så att det kan ta evigheter i vissa liksom beslut. Och då kan de här sakerna ta fokus från det strategiska och det utvecklande också. Jag tyckte att det var väldigt tydligt att man måste, man måste fatta beslut också för att skapa lugn.

Detta kan ses som exempel på ett mer relationsbaserat ledarskap, som är inriktat på att skapa goda relationer i arbetsgruppen eller att bygga upp en nära relation mellan medarbetare och chef. Det är dock i praktiken ganska svårt att skilja detta ledarskap från det distribuerade ledarskapet, då den tillitsbaserade styrningen i den offentliga sektorn blandar båda synsätt.

Vad innebär det att läsfrämja strategiskt?

Vi kan alltså konstatera att cheferna ger uttryck för alla tre ledarstilar i relation till det läsfrämjande arbetet som pågår i verksamheterna som de leder. Genom att balansera mellan ledarstilarna utvecklas den läsfrämjande verksamheten i samklang mellan chef, medarbetare, kompetenser och förutsättningar.

Cheferna identifierar även en rad verktyg som är avgörande för att vidareutveckla den läsfrämjande verksamheten ur ett strategiskt perspektiv; som exempelvis att systematiskt tillvarata medarbetarnas kompetenser, att arbeta aktivt med målutveckling och styrdokument eller att samverka med andra aktörer inklusive politiker.

Att ha en strategi beskrivs som något som ger riktning till bibliotekets verksamheter, enligt deltagarna, något som stöttar såväl chefer som medarbetare att prioritera arbetsuppgifter- och i bästa fall reflektera kring varför man gör som man gör. Strategi i det läsfrämjande arbetet är också, enligt deltagarna, något som är större än enskilda läsfrämjande aktiviteter som utförs i verksamheten och gör det möjligt att se mönster, och att det "ska finnas på något sätt ett högre mål, ett långsiktigt mål med varför gör vi det här", som en av deltagarna uttrycker det. På detta sätt knyts strategin till målformuleringar men också som ett verktyg som kan väva samman och innefatta alla de aktiviteter som görs och målgrupper man möter relaterat till det läsfrämjande arbetet. En dokumenterad strategi kan därmed fungera som ett sätt att synliggöra den verksamhet som redan pågår, inte bara för medarbetare och chefer inom folkbiblioteket utan också till en större omgivning i kommunens medborgare. En deltagare påpekar:

Synliggöra det, det behöver inte betyda att [...] nu ska vi göra om allting och göra nytt bara, utan det är bara att synliggöra. Dels för oss själva men sen även för resten av kommunen och politiken kanske, och även våra användare.

Deltagarnas utsagor visar hur begreppet strategi precis som i Mintzberg & Waters (1985) definition inte bara ses som ett planerat, systematiskt tillvägagångssätt som cheferna förhåller sig till, men också som den framväxande summan av medarbetarnas aktiviteter, som ett mönster som leder till läsfrämjande.

En slutsats av vår undersökning är att bibliotekscheferna hanterar chefskapets komplexa uppdrag och mångtydiga mål i en offentlig organisation genom ett tillitsbaserat arbetsätt som blandar ett målorienterat, ett relationsbaserat och ett distribuerat förhållningssätt. Det distribuerade ledarskapet där medarbetare får stort handlingsutrymme lyfts fram särskilt för en framgångsrik verksamhetsutveckling, samtidigt som cheferna arbetar aktivt med att (om)formulera mål och strategier för att rama in medarbetarnas engagemang och hjälpa dem att prioritera. Det bekräftar de slutsatser som dragits i tidigare forskning (Kjeldsen & Van der Voet 2021). Trots utmaningar som knappa resurser och kommunpolitikerns ointresse upplever cheferna att de har ett gott handlingsutrymme och kan utveckla det läsfrämjande arbetet, bland annat genom att skapa relationer och kommunicera med sina medarbetare, med kommunpolitiker och med andra kommunala aktörer för att synliggöra bibliotekets uppgift och hitta samverkan.

Källförteckning

Aldstedt, Elisabeth, & Hansson, Johanna. (2021). *Ledarskap satt i system: röster om vidgade perspektiv*. Lund: BTJ förlag.

Andersen, Lotte B., Jacobsen, Christian B., Jensen, Ulrich T., & Salomonsen, Heidi H (2021). "Public managers' contribution to public service performance". i Leisink, Peter, Andersen, Lotte B., Brewer, Gene A, Jacobsen, Christian B., Knies, Eva & Vandenabeele, Wouter (red.) (2021). *Managing for Public Service Performance: How People and Values Make a Difference*. Oxford: Oxford University Press, s. 85-103.

Høstrup, Marie, & Andersen, Lotte B. (2020). "Leading to make a difference for whom? How vision content moderates the relationship between transformational leadership and public service motivation". *International Public Management Journal*, 25(4), s. 585-599. <https://doi.org.lib.costello.pub.hb.se/10.1080/10967494.2020.1795015>

Kjeldsen, Anne Mette & Van der Voet, Joris (2021). "Leading Change in a Complex Public Sector Environment". i Leisink, Peter, Andersen, Lotte B., Brewer, Gene A, Jacobsen, Christian B., Knies, Eva & Vandenabeele, Wouter (red.) (2021). *Managing for Public Service Performance: How People and Values Make a Difference*. Oxford: Oxford University Press, s. 199-218.

Kwan, Denise (2013). *Senior librarians' perceptions on successful leadership skills: A case study Diss.*. Phoenix: University of Phoenix.

Mintzberg, Henry, & Waters, James A. (1985). "Of strategies, deliberate and emergent". *Strategic Management Journal*, 6(3), 257-272. <https://doi.org/10.1002/smj.4250060306>

SOU 2018:38. *Styra och leda med tillit: Forskning och praktik*. Stockholm: Regeringskansliet

Tengblad, Stefan (red.) (2012). *The Work of Managers: Towards a Practice Theory of Management*. Oxford: Oxford Academic.

Van der Wal, Zeger (2017). *The 21st century public manager*. London: Palgrave.

Försök med arbetsplatsbibliotek

Olof Risberg

Lunds universitet
olof.risberg@kultur.lu.se

Försök med arbetsplatsbibliotek

Att förstå motiven till utlåning på arbetsplatser i Malmö under 1960- och 1970-talet.

Problemformulering, genomförande och tidigare forskning

Jag vill i denna text undersöka de bakomliggande orsakerna till de försök med arbetsplatsbibliotek som genomfördes i Malmö från sent 1960-tal till tidigt 1970-tal. Hur motiverades satsningarna på bibliotek på arbetsplatsen, och vilken funktion var de tänkta att fylla? Genom att följa kunskapsproduktionen från problemformulering till föreskriven lösning vill jag identifiera motiven till att grunda arbetsplatsbibliotek och sprida ljus över dess tänkta funktioner. På så vis skapas en djupare förståelse för periodens syn på bibliotek, läsning och folkbildning. Även samtidens syn på sociala problem och dess lösningar kan då belysas.

Lindsköld, Hedemark och Lundh undersöker inom ramen för projektet *Att skapa den läsande medborgaren* (2018–2022) läspolitiken under svensk efterkrigstid. Författarna fokuserar i sin studie på att identifiera vilka problem som läsning förväntas lösa, på att studera läsarens subjektposition och på att belysa de kunskapspraktiker som skapar möjlighet att identifiera olika former av sociala problem. Lindsköld, Hedemark och Lundh pekar även på behovet av ytterligare historiska perspektiv, vilket denna undersökning hoppas kunna bidra med. Lindsköld och Hedemark (2023) konstaterar vidare att "the cultivation of readers" utgör en specifik styrningsrationalitet som inte utretts tillräckligt. I Foucaults anda argumenterar de för att läsning kan betraktas som en särskild politisk teknik som förädlar och integrerar människor in i samhället. Perspektivet av förädling och integrering har varit vägledande för denna studie.

De perspektiv som Lindsköld, Hedemark och Lundh presenterar kombineras i min studie med inspiration från Klockar Linder (2014). I sin undersökning av den historiska kategorin kulturpolitik beskriver Klockar Linder den kulturpolitik som präglar svenskt 70-tal. Politiken bygger enligt henne på en ambition att skapa kunskap om kultur, gärna mätbart, som sedan ligger till grund för en politik för förändring. Klockar Linder beskriver hur politiken efterlyser studier som "ingick i en omfattande kunskapsproduktion där vetenskapliga operationaliseringar och begreppsgöranden innebar att kultur upprättades som ett vetenskapligt kunskapsobjekt och som ett objekt för politisk handling" (Klockar Linder 2014 s. 60).

Min studie genomförs genom en djupläsning av ett tidigare sparsamt utforskat material. Detta innefattar både ett rikt arkivmaterial och flera sociologiska rapporter som utarbetades antingen som en förberedelse inför biblioteksexperimenten eller som utvärderingar. Den tidigare forskningen på ämnet arbetsplatsbibliotek (främst Herder 1986) lämnar – genom att fokusera på Gävleborg och Skellefteå – verksamheten i Malmö i stort sett utforskad. Biblioteksgeografen (2022) publicerades som en tänkt översikt över det svenska bibliotekslandskapet. Arbetsplatsbibliotek nämns dock överhuvudtaget inte i översikten, vilket måste betraktas som en tydlig brist. Schultz Nybacka publicerade 2022 en rapport om arbetsplatsbibliotek i dag och historiskt. Genomgången är välbehövlig, men mer inriktad på dagens behov än på en djupare förståelse av arbetsplatsbibliotek som fenomen. Med andra ord föreligger en tydlig forskningslucka.

Malmö stadsbiblioteks försök med arbetsplatsbibliotek

Den stora litteraturutredning som tillsattes 1968 (L68) tog sig bland annat formen av SOU 1972:21, *Försök med bibliotek*. L68 kan betraktas som en del av den nya kulturpolitik som lanserades under början av 1970-talet med omfattande sociala och utjämnande ambitioner. Inom bibliotekspolitiken märks detta bland annat genom ett fokus på uppsökande verksamhet (Modigh 2022 s. 78–80, Lundin 1990 s.15f.). I Malmö kan denna verksamhet spåra sina rötter tillbaka till 1950-talet, men

verksamheten konsolideras på 60-talet och tar i slutet av årtiondet formen av arbetsplatsbibliotek (Holmström 2005 s. 68f). Tankegångarna kan även spåras tillbaka till sociologen Harald Swedners undersökningar om kulturkonsumtion kopplat till socialgrupp. Swedner finner i sina studier starka samband mellan socialgrupp och kulturvanor, där arbetarna genom hårt fysiskt arbete och långa arbetstimmar, ekonomiska krav och sociala normer utestängs från kulturen (Swedner 1965). För 70-talets nya kulturpolitik är, som Klockar Linder beskriver, vetandeproduktionen central. Biblioteks försöken föregås av och resulterar i sociologiska rapporter där bibliotekspolitiken blandas med kunskapsproduktion om den omgivande världen. Redan i L68:s direktiv står att läsa att "enligt direktiven skulle resultaten av de sociologiska undersökningarna ligga till grund för ett par experimentella biblioteksundersökningar" (SOU 1972:21 s.184, se även s. 5). Direktiven slår fortsatt fast att "Det sociologiska materialet bör därvid bilda underlag för bibliotekens planläggning av sina informationsåtgärder, serviceformer och allmänskulturella verksamhet" (SOU 1972:21 s.184). På så vis, i enlighet med Klockar Linders formulering om formen för 70-talets kulturpolitik, produceras kunskap om kulturkonsumtion som sedan ligger till grund för experiment och i förlängningen bibliotekens planläggning av sin verksamhet.

Rent praktiskt yttrade sig SOU 1972:61 i en försöksverksamhet med olika former av uppsökande biblioteksverksamhet på tre platser i Sverige: Gävleborg, Skellefteå och Kirseberg i utkanten av Malmö. I Kirseberg, som föreliggande undersökning fokuserar på, sker satsningen främst genom införandet av arbetsplatsbibliotek (SOU 1972:21, Herder 1986 s. 67f) och tar sin start 1970 (*Böcker på jobbet* 1973 s.15). Utredarnas val av samhällen att undersöka sker genom att samhällena klassificeras som kulturfattiga. I samband med valet av undersökningsorter konstateras att utredarna "hade inte tillgång till och har fortfarande inte tillgång till den sorts 'kulturstatistik' som gör det möjligt att med säkerhet 'peka ut' ett antal samhällen som 'kulturfattiga'" (SOU 1972:21, s. 84). Själva begreppet kulturfattig benämns i sig som vagt. Detta har dock inte hindrat utredarna i deras praktiska arbete. De har i stället utgått från att det finns tre slags miljöer i Sverige som "enligt vår uppfattning med visst fog har hävdats att de är "kulturfattiga" (SOU 1972:21, s. 84, se även Frenander 2014 angående det återkommande problemet att operationalisera begreppet kultur). Dessa tre kategorier benämns som "de stora städernas utkantsmiljöer och förorter", som anses kulturfattiga i relation till städernas centrum, "tätorterna i norra Sverige", som anses kulturfattiga jämfört med motsvarande orter längre söderut, samt "glesbygden" som "uppenbarligen i regel har ett mycket mera begränsat kulturutbud än de större tätorterna i sin närhet" (SOU 1972:21, s. 84). Som ort beskrivs Kirseberg som isolerad, och bebyggelsen beskrivs som "delvis mycket nedsliten och slumbetonad" (SOU 1972:21 s.187). Kirseberg beskrivs vidare som stigmatiserat, vilket kopplas samman med att flera sociala institutioner lokaliserats till Kirseberg. I Kirseberg finns fångvårdsanstalt, mentalsjukhus och ett övergångshem för alkoholiserade ungdomar. Även stadsdelens relativt höga andel invandrade invånare betonas samt att befolkningen domineras av "socialgrupp III" (SOU 1972:21 s.192-193).

Försöken i Kirseberg inleddes med att biblioteksfilialen 1970 kontaktade fem företag i området. Reaktionerna beskrivs som oväntat positiva, och boksamlingar placeras ut i företagets lunchrum. Då responsen var fortsatt positiv utökades projektet snart till ytterligare åtta företag (Oscarsson 1972 s. 2). När Kirsebergsprojektet, i och med avslutningen av SOU 1972:61, ska läggas ner tar Malmö stadsbibliotek över verksamheten och expanderar projektet till hela staden (Oscarsson 1972 s. 3, Larsson 1983 s. 2) Det tydligaste styrdokumentet för Malmö stadsbiblioteks arbete med arbetsplatsbibliotek formuleras i en promemoria från 1973. Här formuleras målet med verksamheten som att:

Med utlån på arbetsplatser försöker biblioteket bidra till att undanröja de hinder av social, ekonomisk och kulturell natur som avhåller många människor från att låna böcker
(Larsson 1984 s. 42).

Även här motiveras alltså arbetet med arbetsplatsbibliotek med sociala, ekonomiska och kulturella faktorer, och en uttalad vilja att utjämna eller förändra samhällets mönster. I *Böcker på jobbet* (1972), en rapport om verksamheten med arbetsplatsbibliotek som biblioteket utför i samverkan med sociologerna Anders Järnegren, Britta Järnegren och Fosco Ventura analyseras motiven bakom och resultatet av den nya verksamheten. Med en referens till historien beskrivs bibliotekets nya metoder som ett sätt att förverkliga Valfrid Palmgrens tanke om allas rätt till bibliotek. I utredningen konstateras dock vidare att:

Lika rätt borde också, om rättigheter skall ha någon mening, innebära lika möjlighet [...] Olikheterna i te x vår uppfostran, utbildning, socialklass, bostadsort och arbetsförhållanden skapar brister i jämlikheten vad gäller möjligheterna att tillvarata bibliotekens utbud (Böcker på jobbet 1972 s. 7).

På så vis ställs formella rättigheter mot konkreta möjligheter,¹ och på så vis motiveras också vad som benämns som "det nya biblioteket" och dess fokus på uppsökande verksamhet. Denna verksamhet beskrivs som ett led i en strävan efter större jämlikhet (*Böcker på jobbet* 1972 s. 7). Vidare utmålas bibliotekssverige som ett utpräglat klassamhälle, där medelklassens behov fylls av folkbiblioteken, överklassens, "de mer eller mindre lärde[s]" behov fylls av de akademiska biblioteken men inga bibliotek fyller arbetarklassens behov. De gamla arbetarbiblioteken är sedan decennier inkorporerade i folkbiblioteken och arbetarklassen lämnas utanför biblioteksvärlden (*Böcker på jobbet* 1972 s.13). Samtidigt varnar Malmö stadsbibliotek för en risk att biblioteken håller på att förlora en stor andel av befolkningen som besökare. Arbetsplatsbibliotek sågs som en del i en ny aktiv kulturpolitik och som en metod att förbättra arbetsmiljön för de med tyngst arbete (Oscarsson 1972 s.1).

Fram till början av 80-talet beskrivs arbetet med utlåning på arbetsplatserna som "förhållandevis stabil" (Larsson 1983 s.19). Arbetsplatsbibliotek drivs inom såväl offentlig sektor som sjukhus och förvaltningar, som inom privat sektor huvudsakligen i form av industrier och verkstäder. Ofta är arbetsplatsbiblioteket beläget i företagets matsal (Larsson 1983 s.19f. och 28f.). 1983 omfattades 23 arbetsplatser, och successivt går finansieringen från statliga medel till att helt bedrivs med kommunala medel (Larsson 1983 s. 2). Arbetsplatsbibliotek normaliseras inom Malmös lokala bibliotekspolitik.

Bibliotek på Kockums

Samtidigt som L68, med sin tidstypiska kulturpolitiska radikalitet, genomförs utgörs en annan utredning i Malmö, kallad Kockumsutredningen. Även denna innehöll en sociologisk kunskapsproduktion tänkt att identifiera sociala problem, och även denna kom att leda till att bibliotek för arbetare grundades, denna gång inom privat sektor. Även om slutsatserna från de två utredningarna bitvis överlappar, ser problemen de identifierar olika ut.

Under decennierna efter andra världskriget växer missnöjet på det stora varvet Kockums i Malmö. I *Kockumsknogaren*, författad inom en "gräv-där-du-står-cirkel" vid Kockums verkstadsklubb, beskrivs hur stämningen i slutet av 1960-talet "är på god väg att skapa en situation som inte gick att bemästra" (*Kockumsknogaren* 1986, s.157). Ekonomiskt går varvet på högvarv, men missnöjet bland de anställda sprids alltmer (Olsson 2005b s.131). Omsättningen av personal är stor och ackordssystemet leder till vilda strejker (Bjurling, Oscar, Ohlsson, Rolf, Malmsten, Bo, Lindeberg, P. D. & Hamberg, Lars (red.) 1994 s.101-104 och s.107-108). Arbetsplatsen präglas av språksvårigheter, informationsbrist och allvarliga relationsproblem (Olsson 2005a s.105).

---

1 Senare i texten beskrivs Palmgrens vision som "välmenande men naiva illusioner" (*Böcker på jobbet* 1972 s. 12)

Företagets ledning vände sig till LO:s utredningsavdelning, vilket ledde till att sociologen Bo Ohlström ges i uppdrag att genomföra en undersökning av situationen på varvet (*Kockumsknogaren* 1986 s. 158, Nilsson 2010 s. 157-160, Lindahl 2010 s. 168). Undersökningen genomfördes under hösten 1969 i form av samtal med anställda och omsattes snabbt i såväl ett personalpolitiskt program som i faktiskt personalpolitik (Olsson 2005b s. 133-136, Lindahl 2010 s. 168-169). Problemen på Kockums sammanfattas i rapporten som lönesystemet, organisationen och informationen. Ackorden skapar missnöje och oklarheter om lönerna och försvårar frågan om organisation samtidigt som informationen om både löner och organisation är bristfällig. Här spelar även de många språken vid varvet en viktig roll (Ohlström s. 119-123). Trots att Kockumsrapporten inte sade sig rekommendera direkta åtgärder har den beskrivits som "något av ett handlingsprogram" (Ohlström 1970, s. 17, Bjurling, Oscar, Ohlsson, Rolf, Malmsten, Bo, Lindeberg, P. D. & Hamberg, Lars (red.) 1994 s. 108). I den nya personalpolitik som utvecklades lades fokus både på den fysiska och den sociala arbetsmiljön, med syfte att få personalen att "stanna kvar" och att bemästra situationen på varvet. Satsningar på företagshälsovård, bostäder, juridisk och ekonomisk service samt fritidsaktiviteter och kultur genomfördes (*Kockumsknogaren* 1986 s. 161-162).

I det personalpolitiska programmet som utarbetades efter Kockumsrapporten betonas vikten av företagsdemokrati. Genom diskussioner och samråd skulle personalen ges ett medinflytande över företagets "väsentliga frågor" och "långsiktiga planer" (*Vår personal politik* 1972 s. 5). Även fritidsverksamheten fyllde här en viktig funktion. Målet med personalvården som helhet var att "genom service till de anställda och deras anhöriga förhindra och undanröja sociala problem" (*Vår personal politik* 1972 s. 6). Som del av de personalpolitiska satsningarna invigdes 1975 Kockums fritidscentrum, som erbjöd de anställda "alla tänkbara möjligheter till fritidsaktiviteter, från ishockeybana och simbassäng till bibliotek och biograf" (*Kockumsknogaren* 160-167, citat s. 167, Olsson 2005a s. 106-107). Tanken var att "skapa en anläggning, där kockumsanställda och deras familjer kunde tillbringa sin fritid på ett för alla stimulerande sätt" (Holm 2010 s. 113). På planritningen över anläggningen syns såväl bibliotek som biograf (Holm 2010 s. 116) och biblioteket på Kockums fritid innehöll i början av 80-talet 5000 deponerade böcker (Larsson, 1983 s. 71).

I samband med Kockums nya personalpolitik startade även ett omfattande studiecirkelarbete, även denna kunde lokaliseras till Kockums fritid. Satsningarna på utbildning förändras nu från yrkesinriktade till att fokusera på att lösa de problem som Kockumsrapporten identifierat (Olsson 2010 s. 136-43). Den fackliga studieansvarige beskriver hur biblioteket på Kockums Fritid är till stor nytta i detta arbete (Larsson 1983 s. 72).

Arbetsplatsbibliotek i kommunal regi började dock bedrivas på Kockums redan 1971, i form av utlåning i två av företagets matsalar. Ansvarig bibliotekarie besöker matsalen på kaj 5 varje fredag samt en matsal i "nya personalhuset" med icke angivna mellanrum. Biblioteket placerat i matsalen vid kaj 5 har ett stort inslag av böcker och tidskrifter på andra språk än svenska (Larsson 1983 s. 70-72, Oscarsson 1972 s. 11), vilket speglar personalsammansättningen på Kockums. I stadsbibliotekets egen utvärdering konstateras att verksamheten på en arbetsplats av Kockums storlek skulle behövt "helt andra dimensioner" än andra företag där arbetsplatsbibliotek bedrevs, för att kunna nå samtliga anställda (*Böcker på jobbet* 1973 s. 73, se Oscarsson 1972 s. 8). I övrigt framställs dock arbetsplatsutlåningen som lyckad, då biblioteket "utnyttjas på ett intensivt sätt" och "det har utvecklats en god kontakt mellan bibliotekspersonalen och de anställda". Att ytterligare expandera verksamheten, och lyckas nå de grupper som inte använder biblioteket skulle dock kräva mer arbete och "förutsätta en större kunskap om den sociala miljön" (*Böcker på jobbet* 1973 s. 80). Ytterligare kunskap hade behövt produceras för att underbygga en expansion av verksamheten.

Under 80-talet är Kockums guldålder uppenbart förbi. Kockums fritid övergår i kommunal drift, och frågan om företagets överlevnad blir den dominerande. Från fackligt håll betonas vikten av satsningar på kultur och studier, som ett "medel mot den oro och nedstämdhet, som infinner sig hos många under hotet om att bli arbetslös" (Larsson 1983 s. 73). Även här fyller med andra ord satsningarna på litteratur en tydlig funktion.

Fram till 1982 hade enbart anställda på Kockums tillgång till bibliotekets böcker. I samband med att kommunen tar över Kockums fritid öppnas dock biblioteket för en bredare allmänhet och det beskrivs inte längre som ett "renodlat arbetsplatsbibliotek" (Larsson 1983 s. 71-72).

Den satsning på personalen som sker i början av 70-talet innebär – oavsett motiv – ett brott med den tidigare personalpolitik som skapat stort missnöje bland personalen. Samtidigt står den nya personalpolitiken också för en kontinuitet där arbetsgivaren erbjuder *sina* anställda läkarvård, pensioner och bostäder (Berggren 1991 s. 274-294) och kan ses som uttryck för en lokal samförståndsanda (Stigendal och Billing 1994 s. 236f). De ursprungliga målen med arbetsplatsbiblioteket och den nya personalpolitiken var att återta kontrollen av varvet, men Kockums försök med arbetsplatsbibliotek försvinner med tiden in i de offentliga försöken med arbetsplatsbibliotek, som präglades av andra målsättningar.

Sammanfattande diskussion

Kockums personalpolitik och Malmö stadsbiblioteks satsningar på arbetsplatsbibliotek har här undersökts som del i en process där kunskap insamlats i syfte att formulera såväl problem som lösningar. Den viktigaste kunskapen produceras inom SOU 1972:61 och Kockumsrapporten från 1970, och det är här problem och lösningar framträder som tydligast. Problemen som identifieras i respektive utredningar ser olika ut. Proceduren, med start i ett tillsättande av en utredning, som i sin tur leder fram till politiska åtgärder, är dock gemensam. I sig är denna procedur intressant som tecken på en politik där kunskap har en intim relation till makt. Gemensamt för de två utredningarna är även den föreskrivna lösningen: satsningar på arbetsplatsbibliotek (i Kockums fall inbäddat i ett större personalpolitiskt program).

Kockumsledningens ursprungliga problem med vilda strejker och hög personalomsättning preciseras i Kockumsrapporten som problem med ackorden, organisationen av arbetet samt information, där även språkförbistring spelar en viktig roll. Arbetsplatsbiblioteket ska bidra till att minska missnöjet på Kockums och i förlängningen till att "bemästra" varvet. Även om den nya personalpolitiken kan ses som en omsorg om personalens välmående och inflytande så framträder viljan till kontroll över arbetsplatsen tydligt. Det offentliga satsningar på arbetsplatsbibliotek motiveras däremot genom bilden av ett bildningens klassamhälle, där stora delar av befolkningen riskerar att lämnas utanför. Modellen med ett folkbibliotek för hela befolkningen anses inte se till arbetarklassens behov. I SOU 1972:61 motiveras försöken i Kirseberg med ortens upplevda kulturfattigdom i egenskap av stigmatiserad och slumbetonad förstad. Kulturfattigdom är ett erkänt vagt begrepp, men kopplas i utredningen till socialgrupp, stigma, andel invandrare samt praktiska möjligheter att ta sig till biblioteket. Betoningen av isolering och stigmatisering passar även väl med Lindsköld och Hedemarks (2023) perspektiv på integrering och förädling, där problematiska grupper genom läsning ska integreras in i befolkningen som helhet.

På Kockums möts slutligen dessa två motiv till arbetsplatsbibliotek. Här samverkar företagets privata satsningar på en stimulerande fritid, som ett led i ökad kontroll av personalen, med det offentliga satsningar på allas tillgång till kultur. Företaget inför arbetsplatsbibliotek som lösning på konflikter eller upplevda relationsproblem på arbetsplatsen och som del i en större personalpolitik med syfte att stärka kontrollen över personalen. Samtidigt inför Malmö stadsbibliotek sin utlåningsverksamhet, som del av sin satsning på uppsökande verksamhet, motiverat med en utjämnande ambition och som en lösning på ojämlig tillgång till kultur. De två motiven bör alltså inte förstås kategoriskt, utan löper här bitvis samman.

Sammanfattningsvis ser vi hur arbetsplatsbibliotek motiveras som lösning av sociala problem på en bred front. Intressant i sammanhanget är att arbetsplatsbiblioteken har rötter i såväl privat som offentlig sektor. Inspirerat av Berg och Edquist kan vi ta ytterligare ett steg och ifrågasätta om gränsen mellan stat och civilsamhälle gällande folkbildning är så rigid som den verkar. Snarare

formar de två sfärerna en totalitet, där det offentliga genom en typ av styrningsrationalitet formar folkbildningen även inom den privata sfären, med syfte att reproducera samhälleliga relationer (Berg och Edquist 2017 s. 3, s. 6, s. 165f). Om vi påminner oss om Lindsköld och Hedemarks (2023) tankar om förädling och integrering kan vi analysera fallet Kirseberg som ett fokus på att genom arbetsplatsbibliotek integrera problematiska, upplevt kulturfattiga grupper i samhället i stort. I fallet Kockums ligger fokus på att med samma åtgärder åter "bemästra" varvet, skärpa kontrollen och möjliggöra reproduktionen av de sociala relationerna.

Källförteckning

Berg, Anne och Edquist, Samuel (2017). *The capitalist state and the construction of civil society: public funding and the regulation of popular education in Sweden, 1870-1991*. Cham: Springer Palgrave Macmillan.

Berggren, Lars (1991). *Ångvisslans och brickornas värld: om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840-1905*. Avhandling. Lund: Lunds universitet.

Billing, Peter och Stigendal, Mikael (1994). *Hegemonins decennier: lärdomar från Malmö om den svenska modellen*. Avhandling. Lund: Lunds universitet.

Bjurling, Oscar, Ohlsson, Rolf, Malmsten, Bo, Lindeberg, P. D. och Hamberg, Lars (red.) (1994). *Malmö stads historia D. 7 1939-1990*. Malmö: Malmö stad.

Blomgren, Roger, Michnik, Katarina och Sundeen, Johan (red.) (2022). *Biblioteksgeografien: en antologi om biblioteksväsende och biblioteksforskning*. Upplaga 1. Lund: Studentlitteratur.

Böcker på jobbet: en undersökning av fyra arbetsplatsbibliotek. (1973). Stockholm: Allmänna förlaget.

Frenander, Anders (2014). *Kulturen som kulturpolitikens stora problem: diskussionen om svensk kulturpolitik fram till 2010*. 2., rev. upplagan. Möklinta: Gidlund.

Försök med bibliotek: Litteraturutredningens biblioteksstudier: separat bilagedel 2 till Litteraturutredningens huvudbetänkande. (1972). Stockholm: Göteborgs offsettryck.

Gräv där du står-cirkel (Kockums) (1986). *Kockumsknogaren*. Malmö: Kockums verkstadsklubb.

Herder, Mats (1986). *Arbetsplatsbibliotek i Sverige: studier av en uppsökande folkbiblioteksverksamhet och dess framväxt*. Avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.

Holm, Arne (2010). "Fotboll, annan sport och Kockums Fritidscenter". I Nilsson, Peraxel (red.). *Vårt Kockums*. Upplaga 1. Malmö: Varvshistoriska föreningen i Malmö i samarbete med Malmö stadsarkiv, s. 107-118.

Holmström, Bengt (2005). "Att skapa publik: skapa ambitioner": stadsbiblioteket under fyra årtionden. I Ericsson, Acke & Brohed, Ulla (red.) *Bokstavligt hundra år: Malmö stadsbibliotek 1905-2005*. Malmö: Föreningen Malmö stadsbiblioteks vänner, s. 63-92.

Klockar Linder, My (2014). *Kulturpolitik: formeringen av en modern kategori*. Avhandling. Uppsala: Uppsala universitet.

Larsson, Stig (1983). *Arbetsplatsbibliotek i Malmö. En sociologisk rapport av Stig Larsson*. Malmö: Malmö stadsbibliotek.

Larsson, Stig (1984). *Därför arbetsplatsbibliotek! en rapport*. Lund: Bibliotekstjänst.

Lindahl, Sven (2010). "Personal i fokus". I Nilsson, Peraxel (red.). *Vårt Kockums*. Upplaga 1. Malmö: Varvshistoriska föreningen i Malmö i samarbete med Malmö stadsarkiv, s. 167-182.

- Lindsköld, Linnéa, Hedemark, Åse (2023). "Changes in the governance of the reading subject: Swedish reading policy, c. 1949–1984", *International Journal of Cultural Policy*, 9 mars 2023.
- Lindsköld, Linnéa, Hedemark, Åse och Lundh, Anna (2020). "Constructing the Desirable Reader in Swedish Contemporary Literature Policy", *Culture Unbound*, volym 12, nummer 2, s. 256–274.
- Lundin, Dan (1990). "Från social till uppsökande biblioteksverksamhet". I Statens kulturråd. *Ända hem till fru Nilsson*. Stockholm: Statens kulturråd.
- Modigh, Birgitta (2022). "Uppsök, uppsök!". I Thomas, Barbro, Gram, Magdalena & Olsson, Tommy (red.) (2022). *Framstegens halvsekel: 50 år av folkbiblioteksutveckling*. Borås: Biblioteksmuseet, s. 78–81.
- Nilsson, Peraxel (2010). "Rapport från en undersökning av skrovavdelningen på Kockums, Malmö 1969". I Nilsson, Peraxel (red.). *Vårt Kockums*. Upplaga 1. Malmö: Varvshistoriska föreningen i Malmö i samarbete med Malmö stadsarkiv, s. 155–160.
- Oscarsson, Karin (1972). *Bokutlåning på 23 arbetsplatser i Malmö: rapport från en experimentverksamhet*. Malmö: Malmö Stadsbibliotek.
- Ohlström, Bo (1970). *Kockumsrapporten: om orsaker till missnöje bland varvsarbetare: rapport från en undersökning vid skrovavdelningen på Kockums, Malmö 1969*. Stockholm: Prisma i samarbete med Landsorganisationen i Sverige.
- Olsson, John-Erik (2005a). "Den fackliga vägen". I Nilsson, Peraxel (red.). *Kockums med våra egna ord*. Upplaga 1. Malmö: Varvshistoriska föreningen Malmö, s. 99–130.
- Olsson, John-Erik (2005b). "Kockumsrapporten 1969-1970, en milstolpe i företagsdemokrati". I Nilsson, Peraxel (red.). *Kockums med våra egna ord*. Upplaga 1. Malmö: Varvshistoriska föreningen Malmö, s. 131–136.
- Olsson, John-Erik (2010). "Studiecirkeln – ett kunskapslyft för Kockums och kockumiterna". I Nilsson, Peraxel (red.). *Vårt Kockums*. Upplaga 1. Malmö: Varvshistoriska föreningen i Malmö i samarbete med Malmö stadsarkiv, s. 133–140.
- Schultz Nybacka, Pamela (2022). *Arbete och fritid pågår: om gårdagens och morgondagens arbetsplatsbibliotek*. Uppsala: Region Uppsala.
- Sverige 1968 års litteraturutredning (1972). *Läs- och bokvanor i fem svenska samhällen: Litteraturutredningens läsvanestudier*. Stockholm: Liber förlag, Allmänna förlaget.
- Swedner, Harald (1965). "Barriären mot finkulturen". I *Om finkultur och minoriteter: tio essayer* (1971). Stockholm: Almqvist & Wiksell, s. 61–71.
- Vår personal politik* (1972). Malmö: Kockums mekaniska verkstads AB.

Att skriva för livet.

Ett utvecklingsprojekt för
reflekterande skrivande
i Örebro Län

Anna-Lova Rosell

Örebro universitet och Växa Varsamt
vaxa.varsamt@hotmail.com

Inledning

[Det är som att] gå på upptäckt i sig själv. Jag får andra perspektiv när jag skriver och övningarna har uppmuntrat mig till det och att ha förståelse för sig själv, mödorna med att vara människa blir hanterliga om man vrider och vänder på ord och tankar. Och det blir på allvar. Jag tar mig själv på allvar när jag skriver ner saker. Jag är på riktigt och är riktig. Jag är rädd om mig själv och omsorgen växer och vidgar sinnet och omsorgen om andra. Ser andra bättre också. (Rosell 2024, sid. 5)

Vi lever i en tid av ökad psykisk ohälsa (Folkhälsomyndigheten 2023) och politisk polarisering (Oskarsson m.fl 2021). I detta fyller våra bibliotek en viktig funktion. Genom att erbjuda kulturaktiviteter som öppnar för människor att mötas över gränser såsom kultur och generationstillhörighet kan de främja både hälsa och demokrati (Fancourt & Finn 2019, Zbranca m.fl. 2022). I detta bidrag står det reflekterande skrivandet, som ett sätt att arbeta hälsofrämjande, i fokus. Citatet ovan kommer från en deltagare i kursen *Att skriva för livet* som beskriver vad det reflekterande skrivandet kommit att innebära för hen; hur det gett nya perspektiv, en större självkännetdom, en ökad självomsorg och en växande omsorg för andra.

Kursen *Att skriva för livet* var fokuspunkten i ett projekt med samma namn som genomfördes i Örebro Län under hösten 2023. Projektet syftade till att utveckla och sprida kunskap om den biblioterapeutiska metoden reflekterande skrivande som innebär att använda skrivandet för reflektion, självutforskande och ökad självförståelse. Skrivandet är fritt från prestation och kan anpassas till många olika grupper. Till exempel kan själva skrivandet ske på ett annat språk än svenska om deltagaren känner sig mer bekväm i ett annat språk.

I detta paper beskrivs projektets grund i forskning på området, dess ambitioner, genomförande, och inte minst kursdeltagarnas upplevelser av skrivandet. Slutligen diskuteras det reflekterande skrivandets potential i bibliotekens hälsofrämjande arbete och uppdrag att bidra till det demokratiska samhällets utveckling.

Projektet och de metoder som använts

Projektet *Att skriva för livet - Reflekterande skrivande i Örebro Län* genomfördes under hösten 2023 och finansierades av Kultur och Ideell sektor, Region Örebro Län. Dess övergripande syfte var att utveckla och sprida kunskap om det reflekterande skrivandet inom regionen. Detta gjordes på två sätt:

- Genom att erbjuda allmänheten den tio veckor långa kvällskursen *Att skriva för livet – En kurs i reflekterande skrivande* i samverkan med Kävesta Folkhögskola i Hallsbergs kommun.
- Genom skapandet och spridningen av en rapport som fokuserar forskning om det reflekterande skrivandets hälsofrämjande möjligheter och även innefattar analys av kursutvärdering. (Rosell 2024).

Rapportens forskningsöversikt bygger i första hand på systematiska litteratursökningar på två större samlingsdatabaser (Education Collection och Psykinfo). Utöver dessa sökningar har kedjesökning använts.

Utvärderingen av kursen har genomförts genom en anonym skriftlig enkät som deltagarna fyllt i under sista kurstillfället. Deltagarna har i enlighet med *Forskningsetiska principer inom*

humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (2002) informeras om att utvärderingen kommer att användas som underlag för en rapport (informationskravet) och att inga personliga uppgifter kommer att sparas tillsammans med materialet (konfidentialitetskravet).

Biblioterapi och skrivande som del av ett hälsofrämjande arbete

Det reflekterande skrivandet som står i fokus i denna text har många olika namn och kan även kallas för terapeutiskt skrivande, läkande skrivande, transformativt skrivande eller expressivt skrivande. Dessa namn ger alla en ledtråd till vad som är den drivande kraften, nämligen nyfikenheten inför att utforska den egna livsberättelsen och längtan efter en ökad självförståelse eller personligt läkande. Ett reflekterande skrivande kan ge verktyg för att skriva fram, undersöka och ibland även utmana de egna livsberättelserna: Hur har olika skeenden i livet påverkat vem jag är i världen? Hur talar jag till och om mig själv? Hur vill jag leva? Vad ger mig glädje och väcker min kreativitet? Detta utforskande kan leda till ökad självinsikt och även ge strategier för att möta utmanande situationer och svåra känslor i vardagen.

Det reflekterande skrivandet kan förstås som en del av biblioterapi, som samlar en mängd olika metoder där skrivande och läsande av skönlitteratur används i syfte att främja hälsa och välbefinnande. (Brewster & McNicol, 2018, Jack & Ronan 2008). Maria Bom (2022, sid. 8) beskriver kärnan i det biblioterapeutiska skrivandet:

I biblioterapeutiskt skrivande handlar det mer om vad skrivandet gör än vad det textmässiga resultatet blir. Vad som händer inom den som skriver är det väsentliga. Det handlar om skrivande med tyngdpunkt på processen och inte produkten.

Denna form av skrivande kan användas i flera olika sammanhang, såsom en del av en terapeutisk behandling, eller i bredare syfte såsom inom bildande studiecirklar (jfr Bom 2022).

En del av projektets ambition har varit att utforska frågan om hur det reflekterande skrivandet kan bidra till hälsa och välbefinnande. För att denna fråga ska bli rimlig behöver den grunda sig i en bred och holistisk förståelse av vad hälsa är. Projektet har utgått från ett salutogent perspektiv på hälsa, som även återfinns i Världshälsoorganisationens definition (Fancourt & Finn 2019) och som betonar upplevelsen av ett meningsfullt och gott liv. Centralt i det salutogena perspektivet är att hälsa grundar sig i individens känsla av sammanhang i livet, förkortat KASAM. Monica Eriksson (2015, sid. 25) beskriver begreppet som ett förhållningssätt till livet:

Känsla av sammanhang är en livsorientering, ett sätt att se på livet som sammanhängande, strukturerat och meningsfullt. Det handlar om en tillit till sin egen förmåga att kunna identifiera sina inre och yttre resurser och använda dem på ett sätt som främjar hälsa och välbefinnande.

Med utgångspunkt i begreppet KASAM blir hälsa och välbefinnande alltså inte enbart en fråga om frånvaro av fysisk eller psykisk sjukdom. Hälsa handlar snarare om att uppleva livet som en greppbar och värdefull helhet. Perspektivet betonar även vikten av förmågan att tillgodogöra sig verktyg för att kunna hantera påfrestande livssituationer och därmed ger det även en tydlig agens till individen som kan påverka sin hälsa och sitt välbefinnande. Det är i detta ljus som skrivandets relation till hälsa har utforskats.

Forskning om skrivandets hälsofrämjande möjligheter

Forskningen om skrivande för hälsa och välbefinnande började inom det socialpsykologiska området under 1980-talet då professor James Pennebaker arbetade med alternativa sätt att lindra lidandet för människor med posttraumatiskt stressyndrom. Pennebaker arbetade fram en grundläggande modell för skrivande kallad expressive writing, som ett sätt för drabbade att närma

sig traumatiska och svåra minnen för att därmed kunna bearbeta dem. I korthet består modellen av att klienten eller deltagaren i studien instrueras att skriva om ett svårt eller traumatiskt minne under cirka 20 minuter, tre eller fyra dagar i rad (Pennebaker & Evans 2014). Detta skrivande är alltså betydligt mer begränsat än det skrivande som skedde under projektets tio veckor långa kurs.

Forskningen har sedan dess utvecklats till ett eget område och i slutet av 90-talet och början av 2000-talet sker en markant ökning av antalet studier (Range & Rae Jenkins 2010). Än idag har den allra största delen av forskningen fokus på psykisk ohälsa såsom PTSD, depression och ångest, och den ursprungliga modellen för skrivandet är fortfarande den mest använda. Detta fokus speglar givetvis även forskningens resultat som visar att skrivandet kan minska oro och ångest (Frattaroli 2006, Robertson m.fl. 2021), minska negativa tankar, undvikande och reaktiva beteenden (Gortner m.fl. 2006, Hiraia m.fl. 2020, Olatunji m.fl. 2013, Reinhold m.fl. 2017) och reducera stress (Frattaroli & Lyubomirsky 2011, King 2001, Klein & Boals 2001, Mohamed m.fl. 2023).

Den kurs som står i centrum för projektet riktades mot allmänheten och hade det breda syftet att främja skrivande för reflektion, självutforskande och ökad självförståelse. Även om det större forskningsområdet kan lära oss mycket om skrivandets potential så ger det oss inte en helhetlig bild av hur skrivandet kan påverka breda grupper av människor som inte lider av psykisk ohälsa. Det finns dock enstaka studier som riktat intresset mot bredare grupper och som använt mer mångfacetterade metoder. Sammantaget kan dessa studier visa att skrivandet med fördel kan användas för att stötta en mängd hälsofrämjande processer. Till exempel kan skrivandet främja processer av förlåtelse (Romero 2008), öka empati med andra och sig själv (Cowen m.fl. 2016, Craft 2005) och öka tacksamheten i vardagen (Emmons & Stern 2013, Wong m.fl. 2018). Skrivande för seniorer betonar i hög grad även betydelsen av den sociala gemenskap som deltagandet i en skrivarcirkel kan ge vilket är en viktig faktor för hälsa för denna grupp av människor (Brady & Sky 2003, Kazemek 1999, Park & Brenna 2015). Sammantaget visar forskningen att det finns ett gott stöd för att skrivande kan bidra både till hälsa och ett personligt växande.

Kursen *Att skriva för livet*

Den centrala delen av projektet var den kurs med samma namn som gavs på Kävesta Folkhögskola i Hallsberg kommun under hösten 2023. Kursen bestod av 10 tillfällen och gavs på kvällstid (17.00-19.15). I den grupp på tio deltagare som startade kursen var tre av deltagarna elever på skolan. 9 av 10 var kvinnor och åldersspannet var mellan 18 år och 64 år.

Gruppens mångfald bidrog genom kursen till en kreativ och dynamisk miljö där deltagarna kunde erbjuda olika perspektiv, utmana och stötta varandra. När kursen avslutades i mitten av december bestod gruppen av 8 deltagare men fortfarande fanns samma blandning av olika livserfarenheter och generationstillhörigheter. De deltagare som inte avslutade kursen angav förändringar i arbetslivet och privatlivet som skäl till avbrytandet.

Kursträffarna fokuserade givetvis på skrivandet och de allra flesta tillfällen hade följande struktur: Träffen inleddes med en kort skrivövning (3 min) för att landa i rummet och i skrivandet. Kursledaren presenterade dagens tema, följt av två längre skrivövningar (20-25 minuter). Ofta gavs deltagarna flera alternativ till varje skrivövning där den ena kan upplevas som mer och den andra mindre utmanande. Detta är viktigt för att deltagarna ska kunna känna sig trygga med att de aldrig behöver gå in i ett skrivande som är alltför utmanande eller som triggar igång känslor som är svåra att hantera. Skrivövningarna följdes av ett samtal i gruppen där alla fick möjlighet att dela reflektioner från kvällen men där det inte fanns några krav på att tala inför gruppen. Kursträffen avslutades med en kort skrivövning (3 min) för att summera upp kvällen och kursledaren gav förslag på hemuppgifter. Varje träff inkluderade även en paus för fika och småprat.

Vid sista kurstillfället utvärderades kursen skriftligt och sju av åtta deltagare deltog. Frågorna var utformade så att de riktade deltagarna mot att reflektera över hur skrivandet påverkat dem och hur de vill använda skrivandet fortsättningsvis. I det följande ges en sammanfattning av analysen av kursutvärderingen och deltagarnas röster lyfts fram i form av citat.

Hur påverkade skrivandet deltagarna?

Ett återkommande tema i deltagarnas svar på frågan om hur skrivandet påverkat dem är en *starkt självkänsla och/eller en större självförståelse*. En deltagare skriver om "starkt självkärlek" och en annan om en starkt tilltro till den egna förmågan att hantera livets utmaningar. En tredje skriver att kursen varit ett sätt att "prioritera mig själv". Följande citat representerar väl vad flera andra uttrycker:

Fick tilltro till att jag kan skriva om olika saker, kommer på hela tiden. Det rinner ur pennan. Var rädd att det skulle väcka väldigt obehagliga känslor av jobbiga minnen. Men det blev inte så. De dök upp men jag kunde hantera det. Möta lagom och med varsamhet gjorde att jag stärktes i tron på att jag kan möta och hantera. Tilliten till mig själv och min förmåga växte och jag fick kraft och känner mig kompetent och på riktigt.

Ytterligare ett tema som framkommer är att skrivandet påverkat deltagarnas sinnestillstånd på olika sätt. En beskriver ökad kraft och energi. En beskriver att hen ofta känt sig "lugn och tillfreds när jag gått hem från kurstillfällena". En beskriver en ökad kreativitet och en lust att "börja använda skrivandet i mina kreativa projekt." En text sticker dock ut från mängden och beskriver en känsla av att ibland känna sig överväldigad och nedstämd:

Egentligen positivt, men nu kan det ibland kännas sådär att tänka på allt som är fel med en och känna sig lite väl överväldigad. Nedstämd. Men det är nog mer personligmässigt än kursens fel, vem vet.

Denna upplevelse är också viktig att lyfta upp och den tydliggör betydelsen av att gå varsamt fram, att deltagarna ges flera alternativa skrivövningar så att känslan av överväldigande kan undvikas om den blir för stark, och av att kursledaren behöver vara lyhörd för alla deltagares mående. Den visar även på vikten av att som kursledare genomgående vara noga med att skapa en balans mellan teman och övningar som å ena sidan öppnar för lätthet, glädje och tacksamhet, och å andra sidan öppnar för att möta de utmaningar och sorger som livet gett (givet att deltagaren själv vill).

Vilken betydelse hade samtalen och de gemensamma reflektionerna?

I stort sett alla har uppskattat momentet av att avsluta varje kurstillfälle med ett samtal där det är frivilligt att dela tankar och reflektioner som kommit upp. Endast en deltagare hade önskat mer skrivtid istället och förklarar att hen "tycker det är jobbigt att prata inför en grupp". De allra flesta svaren talar dock om att samtalet både gett en *individuell bekräftelse*; "bekräftar mig och berikar", och att det samtidigt öppnat för en *större förståelse av andras erfarenheter och perspektiv*; "en inblick i andra". En deltagare sammanfattar denna dubbelhet:

Det har fått mig att känna gemenskap med alla i kursen fast att vi inte alls känner varandra eller pratat privata saker. Det gemensamma, allmänmänskliga har vi delat och det har bekräftat mig och konkret fått mig att känna samhörighet och att jag är okey som jag är.

Flera av svaren visar även på att samtalets och gruppens utformning varit viktig för att möjliggöra de positiva dimensioner som lyfts ovan. En av deltagarna lyfter betydelsen av att gruppens sammansättning varit heterogen och skapat en mötesplats över generationsgränser och livserfarenheter:

Samtalen har varit väldigt givande. Vi har varit så olika, åldrar, livssituationer etc. och har då fått reflektioner som varit väldigt givande och intressanta.

En annan deltagare lyfter vikten att ingen känt sig pressad att bidra till samtalet:

Skönt att inte behöva känna press på att säga nåt och att säga precis så mycket jag vill om mig och det jag skrivit. Ibland ville jag inget säga och ibland massor. Ingen som dömer mig.

Detta citat tydliggör inte bara betydelsen av att skrivvägledaren arbetar för att skapa en trygg och sammansvetsad grupp där det är frivilligt att dela men även betydelsen av att de olika livserfarenheter och existentiella frågor som kommer upp möts med lyhördhet och nyfikenhet.

Har kursen inspirerat till fortsatt skrivande?

De allra flesta som deltagit i kursen vill sträva mot att fortsätta använda sig av skrivandet. Flera motiverar detta med att de tydligt kan se att skrivandet varit gott för dem, att det "öppnat något viktigt", och att det är som "ett positivt filter som ger ytterligare en dimension till ens liv som människa". En deltagare beskriver sin strävan såhär:

Jag vill fortsätta skriva mina brev. Det är ett sätt att släppa taget. Jag vill även bli bättre på att skriva vad jag är tacksam över. Det ger perspektiv och när jag lyckas hålla igång det under längre perioder upplever jag att jag blir mer positiv och inte tar saker lika hårt. Det är ett sätt att uppskatta det lilla. Skulle vilja göra fler övningar för att bearbeta olika händelser.

Slutligen, en deltagare har påpekat att viljan finns men att det också finns en tveksamhet till om hen kommer prioritera att skapa utrymme för detta i vardagen efter kursens avslut. Inom projektet har ingen uppföljning gjorts av hur deltagarna införlivat skrivandet i sitt fortsatta liv, men en sådan uppföljning skulle vara önskvärd för att få ett bredare perspektiv på skrivandets mer långsiktiga effekter.

Avslutande reflektioner

Med grund i forskningens bidrag till förståelsen av det reflekterande skrivandets möjligheter och kursdeltagares erfarenheter av detsamma är det möjligt att dra slutsatsen att projektet *Att skriva för livet* har bidragit till deltagarnas hälsa och välmående. Deltagarna beskriver att skrivandet gett en stärkt självkänsla och självförståelse, men även energi och avslappning. På så sätt visar projektet på ett av många möjliga sätt som biblioteken kan arbeta för att bidra till hälsa och välbefinnande i en tid då behovet av den typen av insatser är stort (Folkhälsomyndigheten 2023).

Projektet tyder även på att det reflekterande skrivandet har potential att främja demokratiska värden. Den sociala gemenskap som skapades öppnade ett utrymme där erfarenheter kunde delas vilket kan bidra till en vidgad förståelse inte bara för andras livssituationer utan även den egna. Därtill kan den gemensamma reflektionen vara ett kraftfullt sätt att förtydliga den egna rösten vilket sig är en grund för att våga tala även i andra sociala kontexter. Samtal på dessa premisser håller möjligheter att bidra till social förändring och även ökad interkulturell förståelse (jmf Fuller & Rehberg Sedo 2013, Tukhareli 2018). Därtill är denna form av skrivande i grunden tillgängligt för breda grupper av människor. Det kräver enbart penna och anteckningsbok. Det är fritt från prestation och behöver inte delas med andra. Om deltagaren känner sig mer bekväm med ett annat språk än kursens officiella språk finns inga hinder för att använda flera språk i själva skrivandet. Däri, menar vi, ligger en stor potential som möter biblioteksväsendets och den svenska folkbildningens mål att bidra till att stärka och utveckla demokratin och bibliotekens uppdrag att verka för det demokratiska samhällets utveckling (Bibliotekslagen 2013:801, Folkbildningsrådet 2022). I en tid av kulturell, social och politisk polarisering (Oskarsson m.fl 2021) är det oerhört viktigt att skapa och att värna om sammanhang där en mångfald av människor att mötas i konstnärliga uttryck och samtal och därigenom lära sig mer om både sig själva och andra.

Källförteckning

Bom, Maria (2022). *Skriva sig fri: Biblioterapi i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Brady, Michael & Sky, Harry. (2003). Journal writing among older adult learners. *Educational Gerontology*, 29(2), s. 151-163. doi: <https://doi.org/db.ub.oru.se/10.1080/713844282>

Brewster, Liz. & McNicol, Sarah. (2018). *Bibliotherapy*. London: Facet Publishing. doi: <https://doi.org/10.29085/9781783303434>

Cowen, Virginia. m.fl (2016). A review of creative and expressive writing as a pedagogical tool in medical education. *Medical Education*, 50(3), s. 311-319. doi: <http://dx.doi.org/db.ub.oru.se/10.1111/medu.12878>

Craft, Melissa. (2005). Reflective writing and nursing education. *The Journal of Nursing Education*, 44(2), s. 53-57. doi: <https://doi.org/10.3928/01484834-20050201-03>

Emmons, Robert., & Stern, Robim. (2013). Gratitude as a Psychotherapeutic Intervention. *Journal of Clinical Psychology*, 69(8), s. 846-855. doi: <https://doi.org/10.1002/jclp.22020>

Eriksson, Monica. (2015). *Salutogenes: Om hälsans ursprung: Från forskning till praktisk tillämpning*. Stockholm: Liber.

Fancourt, Daisy. & Finn, Saoirse. (2019) *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review*. WHO regional office for Europe.

Folkbildningsrådet (2022). *Fakta om folkbildningen*. Billes tryckeri.

Folkhälsomyndigheten (2023). *Psykisk hälsa och suicid i Sverige - Statistik om nuläge och utveckling fram till 2022*. Rapport nr 23096. Folkhälsomyndigheten.

Frattaroli, Joanne. (2006). Experimental Disclosure and Its Moderators: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 132(6), s. 823-865. doi: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.6.823>

Frattaroli, Joanne, m.fl. (2011). Opening Up in the Classroom: Effects of Expressive Writing on Graduate School Entrance Exam Performance. *American Psychological Association*, 11(3), s. 691-696. doi: <https://doi.org/10.1037/a0022946>

Fuller, Daniella., & Rehberg Sedo (2013). *Reading beyond the book: The social practices of contemporary literary culture*. New York: Routledge.

Gortner Eva-Maria, m.fl. (2006). Benefits of Expressive Writing in Lowering Rumination and Depressive Symptoms. *Behavior Therapy*, 37(3), s. 292-303. doi: <https://doi.org/10.1016/j.beth.2006.01.004>

Hirai, Michio., m.fl. (2020). A longitudinal investigation of the efficacy of online expressive writing interventions for Hispanic students exposed to traumatic events: competing theories of action. *Psychology & Health*, 35(12), s. 1459-1476. doi: <https://doi.org/db.ub.oru.se/10.1080/08870446.2020.1758324>

Jack, Sarah., & Ronan, Kevin. (2008). Bibliotherapy: Practice and Research. *School Psychology International*, 29(2), s. 161-182. doi: <http://dx.doi.org/db.ub.oru.se/10.1177/0143034308090058>

Kazemek, Francis. (1999). "A gathering of individuals": A longitudinal study of a writing workshop for older adults. *Adult Basic Education*, 9(1), s. 3-22.

- King, Laura., & Miner, Kathi. (2000). Writing about the Perceived Benefits of Traumatic Events: Implications for Physical Health. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 26(2), s. 220-230. doi. <https://doi.org/10.1177/0146167200264008>
- Klein, Kitty & Boals, Adriell. (2001). Expressive Writing Can Increase Working Memory Capacity. *Journal of Experimental Psychology*. 130(3), s. 520-533. doi. <http://dx.doi.org.db.ub.oru.se/10.1037/0096-3445.130.3.520>
- Mohamed, Noor Hassline., m.fl. (2023). Effects of self-expressive writing as a therapeutic method to relieve stress among university students. *Journal of Poetry Therapy*, 36(3). doi. <https://doi.org/10.1080/08893675.2023.2174678>
- Oskarsson, Hanrik m.fl. (2021). *Demokratirådets rapport 2021: Polarisering i Sverige*. SNS Förlag
- Olatunji Bunmi., m.fl. (2013). Specificity of Rumination in Anxiety and Depression: A Multimodal Meta-Analysis. *Clinical Psychology*, 20(3), s. 225-257. doi. <https://doi.org/10.1111/cpsp.12037>
- Park, Jeff., & Brenna, Beverly. (2015). The Value of Writing for Senior-Citizen Writers. *Language & Literacy*, 17(3), 100-117. doi: <https://doi.org/10.20360/G27W2C>
- Pennebaker J, & Evans, J. F. (2014). *Expressive writing: Words that heal*. Austin: Idyll Arbor.
- Range, Lilian & Jenkins, Sharin Ray. (2010). Who Benefits from Pennebaker's Expressive Writing Paradigm? Research Recommendations from Three Gender Theories. *Sex Roles*, 63(3-4), s. 149-164. doi. <http://dx.doi.org.db.ub.oru.se/10.1007/s11199-010-9749-7>
- Reinhold, Maren m.fl. (2018). Effects of expressive writing on depressive symptoms—A meta-analysis. *Clinical Psychology*, 25(1), s. 1-13. doi. <http://dx.doi.org.db.ub.oru.se/10.1037/h0101749.supp>
- Robertson, Sarah. m.fl. (2021). Randomized controlled trial assessing the efficacy of expressive writing in reducing anxiety in first-year college students: the role of linguistic features. *Psychology & Health*, 36(9), s. 1041-1065. doi. <http://dx.doi.org.db.ub.oru.se/10.1080/08870446.2020.1827146>
- Romero, Cathrine. (2008). Writing wrongs: Promoting forgiveness through expressive writing. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25(4), s. 625-642. doi. <https://doi.org/10.1177/0265407508093788>
- Rosell, Anna-Lova (2024). *Projekt: Att skriva för livet. Reflekterande skrivande i Örebro Län*. Rapport nr 2024:02. Region Örebro Län.
- SFS 2013:801. Bibliotekslagen.
- Tukhareli, Natalia (2018). Read to Connect: reading to combat loneliness and promote resilience. I Brewster, Lliz. & McNicol, Sarah: *Bibliotherapy*. London: Facet Publishing.
- Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Vetenskapsrådet.
- Wong, Joel., m.fl. (2018). Does gratitude writing improve the mental health of psychotherapy clients? Evidence from a randomized controlled trial. *Psychotherapy Research*, 28(2), s. 192- 202 doi. <https://doi.org/10.1080/10503307.2016.1169332>
- Zbranca, Rarita. m.fl. (2022). *Culture For Health Report. Culture's contribution to health and well-being. A report on evidence and policy recommendations for Europe*. Culture For Health. Culture Action Europé.

Broar av förtroende: Bibliotekens sociala funktioner och demokratiska värde

Surrah al-Himidy

Biblioteken i Malmö
Surrah.al-Himidy@malmo.se

Inledning

Ursprungsuppsatsen *Bridges of Trust: The symbolism of the destruction and reestablishment of libraries* (al-Himidy 2023), som detta konferensbidrag bygger på och tagit namnet ifrån, inleds med ett stycke om hur det, trots den allmänna uppfattningen att biblioteket spelar en viktig roll för kulturen, finns en märkbar brist på forskning som tydligt lyfter fram vad bibliotek symboliserar kulturellt och socialt. Bibliotek ses ofta som självklara institutioner, oundgängliga för att bevara och sprida kunskap, men deras djupare symboliska värden förblir ofta utforskade. Dessa symbolvärden sträcker sig långt bortom bibliotekens funktioner som kunskapsresurser – de innefattar bibliotekens roller i formandet av nationella identiteter, kulturell mångfald, och social sammanhållning.

I tider av krig och destruktion blir bibliotek (och andra kulturarvsinstitutioner) särskilt laddade med symbolik. De förvandlas från att vara tysta kunskapsförmedlare till aktiva symboler för motstånd, resiliens, och kulturell överlevnad. Förstörelsen av bibliotek kan ses som försök att utplåna ett eller flera folks historia och identiteter, medan deras återuppbyggnad representerar ett icke-våldsamt motstånd och strävan efter att återställa och bevara den nationella identiteten, minnet, och arvet (al-Himidy 2023).

I detta konferenspaper vidareutvecklas ursprungsuppsatsens tematik med fokus på bibliotekens demokratiska roll som platser där medborgare bidrar till, diskuterar och deltar i demokratiska processer såväl som uppfattningen av nationella identiteter.

Metodik

Fältstudien i Bagdad, *Bridges of Trust: The symbolism of the destruction and reestablishment of libraries* (al-Himidy 2023), syftade till att fylla kunskapsluckan genom att utforska de symboliska dimensionerna av bibliotek, med fokus på en kontext där kulturarvsinstitutioner förstörts och återuppbyggts. Genom att analysera perspektiven hos bibliotekarier som stått i frontlinjen när det gäller att bevara och återuppbygga dessa institutioner, utforskade studien bibliotekens symbolik i relation till kulturell mångfald, nationell identitet och demokratiska värderingar. I stället för att enbart anta deras betydelse, strävade studien efter att ge en djupare förståelse för bibliotekens roll och symbolik i samhället, särskilt i tider av kris och återhämtning. Detta gjordes med hjälp av intervjuer och tematisk kodning av intervjuvärdet och litteraturen.

I detta konferenspaper vidareutvecklas vissa teman från ursprungsuppsatsen med stöd av ytterligare litteratur som knyter an till demokrati och bibliotekens samhällsroller. Som del av konferenspaperet analyseras och översätts ursprungsuppsatsens centrala temata samt den nya litteraturen för att fördjupa diskussionen något mer. Genom att undersöka bibliotekens sociala funktioner och demokratiska värde, fördjupas resonemanget om hur bibliotek verkar som inkluderande mötesplatser som förenar människor, presenterar nationens mångfald, och uppmuntrar till fri kunskapspridning och informationsbyte.

Resultat

Narrativ och krigsstrategi

Kulturarvsinstitutioner, däribland bibliotek, spelar en avgörande roll i definitionen av en nation genom att bevara, tolka och förmedla kunskap och kulturella uttryck från både det förflutna och det kontemporära (al-Himidy 2023). Genom sitt urval av material och resurser bidrar de till att forma det kollektiva minnet och därmed en nations identitet.

Kulturarvsinstitutionerna samlar och bevarar allt från litteratur och historiska dokument till konst och traditioner, vilket ger medborgarna tillgång till en gemensam historia och arv. På så sätt blir bibliotek och andra kulturarvsinstitutioner förmedlare av en nations narrativ, vilket, i sin tur, påverkar vilka perspektiv och händelser som lyfts fram eller marginaliseras (al-Himidy 2023).

Weiss (2019) noterar att kulturarvet utgör grunden för ett lands historiska uppfattning. Kulturarvet gör att det förflutna blir synligt och stärker därigenom landets kulturella och historiska medvetenhet. Det är genom kulturarvet som människor knyts samman och utvecklar en känsla av tillhörighet. Bildandet av en gemensam kultur och ett gemensamt kulturarv är avgörande för en nationell identitet, eftersom det skapar en känsla av gemenskap (Weiss 2019). "Om kulturarvet spelar en nyckelroll i skapandet av en nationell identitet, men endast en specifik grupps kulturarv bevaras och representeras nationellt, blir den nationella identiteten partisk till förmån för den grupp som har privilegiet att få sitt arv bevarat och nationellt representerat" (al-Himidy 2023, s. 19). Det är i detta sammanhang som det hävdas att kulturarvet påverkar en nations narrativ. En nations berättelse är beroende av dess förmåga att rättvist representera kulturarvet hos alla dess folkgrupper.

Enligt Roman (2016) är anledningen till att bibliotek ofta blir bland de första målen för våld, krig, och statligt sponsrat förtryck, att de spelar en central roll i skapandet av en nationell identitet och ett gemensamt samhällsliv. Bibliotek främjar dessutom ett öppet utbyte av information och idéer, vilket kan uppfattas som ett hot av de som söker att kontrollera, censurera eller manipulera kunskap och information (al-Himidy 2023).

Förstörelsen av bibliotek fyller ofta en tydlig strategisk funktion: att utplåna en grupps kulturella och historiska arv som vittnar om deras månghundraåriga identitet och samexistens med andra grupper (Ovcina 2016). Denna förstörelse blir en symbol för att påtvinga en ny identitet, utan hänsyn till medborgarnas egna åsikter samt konsekvenserna av att utplåna mångkultur (al-Himidy 2023). "Det finns en parasitisk relation mellan krig och kultur, där krig ofta bygger på viljan att kontrollera en folkgrupp och dess kollektiva berättelse. Även om kultur inte nödvändigtvis leder till krig, innebär krig nästan alltid någon form av kulturell förödelse." (al-Himidy 2023, s. 20)

Mångfald och nationella samlingar

Bibliotek uppfattas som platser som förenar människor, både socialt, fysiskt och historiskt. Det är genom sådant förenande som en nationell identitet formas. Eskander, enligt al-Himidy (2023) menar att ett nationalbibliotek måste representera landets mångfald och förse medborgarna med information om deras identitet, oavsett bakgrund, språk, religion eller geografisk tillhörighet. När kulturarvsinstitutioner som nationalbibliotek bevarar dessa identiteter, stöder de skapandet av en gemensam nationell identitet - en som växer fram genom den interaktiva processen mellan olika grupper av människor (al-Himidy 2023).

Ett exempel på detta är Bosnien före kriget (innan nationalbiblioteket förstördes och en ny nationell identitet påtvingades dem såsom Ovcina förklarar i sitt kapitel), där dokument på olika språk bevarades i det nationella biblioteket för att spegla landets mångfald (Ovcina 2016). För att demonstrera ett lands mångfald behöver mångfalden representeras i nationella kulturarvssamlingar. Nationella bibliotek ger medborgarna en möjlighet att reflektera över sitt förflutna. Nationella samlingar behöver därför spegla landets mångfald, då de agerar som vittnesmål för nationens mångfald (al-Himidy 2023). Genom att tillhandahålla mångfaldiga samlingar uppmuntras medborgarna att studera sin egen och andra folkgruppers historia.

"När vi förlorar bibliotek, förlorar vi allt: våra identiteter, vår historia, våra kulturer" så säger al-Bayati (al-Himidy 2023, s. 40). Denna insikt belyser hur centrala biblioteken är för bevarandet och spridningen av kunskap och kultur. Förstörelse av bibliotek innebär, i detta avseende, inte bara att fysiska byggnader och böcker går förlorade, utan det innebär också att viktiga berättelser, traditioner och identiteter utplånas. När framtida generationer söker efter dokument som rör sina rötter, sin

historia eller sina kulturer, kommer de att stå inför en kännbar brist på information. Utan tillgång till sådana resurser riskerar de att växa upp i ett samhälle där deras kulturarv är svåråtkänt eller helt förlorat, vilket mycket väl kan leda till en fragmenterad bild av den egna identiteten (al-Himidy 2023).

Nationell identitet och censurerad litteratur

Ett genomgående tema är att bibliotek spelar en ledande roll i formandet av nationella identiteter och samhörighet. Det är tydligt att en nations narrativ förändras när kulturarvsinstitutionerna förändras - exempelvis vid förstörelse - eftersom dessa institutioner påverkar den nationella identiteten. Om förstörelsen av bibliotek symboliserar ett försök att utplåna vissa nationella identiteter och förändra det nationella narrativet, symboliserar återuppbyggandet av bibliotek både en vägran att underkasta sig de krafter som hotar deras identiteter och ett motstånd mot förtryckarna som vill förändra narrativet (al-Himidy 2023).

Som Eskander påpekar, har terrorister och krigsaktörer tydliga mål: att försvaga en nation, förödmjuka en folkgrupp, och störa deras vardagsliv (al-Himidy 2023). Därför blir bibliotekarier och andra kulturarvsarbetare symboler för en icke-våldsam motståndsrörelse, då de gör motstånd genom att återuppbygga sina institutioner. Att bevara böcker som andra vill förbjuda ses som en akt av motstånd. Sådant som lett till brott mot mänskliga rättigheter behöver bevaras så att det och dess spår kan studeras av framtida generationer (al-Himidy 2023).

Shaji (2023) förklarar att bannlysta och censurerade böcker ofta behandlar frågor som rör social rättvisa, diskriminering och ojämlikhet, och ger därmed läsarna en inblick i erfarenheter och perspektiv som de själva inte möter i sin vardag. Genom att utforska berättelser om motgångar på grund av kön, ras eller politiska övertygelser, uppmuntras läsare att sätta sig in i andras situationer och att se världen från nya perspektiv. Möten med dessa berättelser utvecklar en ökad empati och förståelse för den mångfacetterade värld de lever i. Sådana möten, hävdar Shaji (2023), utmanar stereotyper och fördomar, samt främjar en inkluderande och tolerant samhällsanda.

“Om bibliotek fungerar som institutioner vilka förenar människor och presenterar nationens mångfald, och om destruktion av bibliotek symboliserar att förstöra denna samexistens och mångfald” samt tillåter rasism och orättvisa att frodas, blir återuppbyggnaden av bibliotek en symbol för att aktivt återupprätta samhörighet (al-Himidy 2023, s. 40). Eftersom förstörelse syftar till att splittra människor ytterligare, så blir återuppbyggnaden en symbol för att stå emot denna krigsstrategi som systematiskt försöker diskriminera och splittra människor och deras nationella identiteter.

Demokratiska värde

Eftersom bibliotek ansvarar för att introducera olika värderingar, intressen och perspektiv för sina besökare, symboliserar deras förstörelse också ett angrepp på möjligheten att interagera med andra samt att dela åsikter och kunskap. Bibliotek uppmuntrar dessutom till social inkludering genom att förse sina användare med resurser och information. Kranich påpekar att sedan bibliotekens grundande har de fungerat som viktiga offentliga platser för möten och informella sammankomster som stärker gemenskapen (Kranich 2020).

Biblioteken framhävdes under 1920-talet som informella utbildningscentrum, där de spelade en central roll i att sprida kunskap och främja självständig inläring. Detta byggde på idén om “folkets universitet” vilka syftade till att ge människor tillgång till utbildningsresurser utanför traditionella skolor och universitet (Kranich 2020, s. 139). Genom att erbjuda möjligheter för livslångt lärande bidrog biblioteken till att medborgare kunde fatta informerade beslut om sina egna liv, samtidigt som de stärkte sina färdigheter för att delta i det demokratiska samhället (Kranich 2020). När dessa demokratiska platser hotas, hotas också demokratin.

Diskussion

Bibliotekens sociala funktioner och demokratiska värde

Bibliotekens sociala funktioner är väsentliga för demokratin: tillhandahållandet av plats och möjlighet för att diskutera och dela åsikter och värderingar; att skapa kontakt med andra och främja samhörighet; och att använda bibliotekens funktioner i demokratiska syften (däribland rätten till fri åsiktsbildning och tillgång till kunskap utan extern påverkan) (al-Himidy 2023). Bibliotekens motstånd mot destruktion symboliserar i detta avseende en kamp för demokratiska rättigheter. Därför kan återuppbyggnaden av bibliotek efter krig ses som en icke-våldsamt motståndsrörelse. Jag hävdar att biblioteken är väsentliga i utvecklingen av demokrati, särskilt i områden där demokratiska rättigheter är hotade.

I detta avseende handlar bibliotekens tillhandahållande av information och resurser som främjar självständigt tänkande inte bara om att höja moralen utan också om att inspirera till aktivt motstånd mot orättvisor, såsom politisk censur. Genom att erbjuda medborgare en plats för diskussion om demokratiska processer och social rättvisa kan biblioteken motivera medborgarna att stå upp mot sina förtryckare och att återta sina rättigheter. Förutsatt att biblioteken erbjuder fri tillgång till kunskap och mångfacetterad information bidrar de till att alla, oavsett bakgrund, får möjlighet att göra sin röst hörd och delta i demokratiska samtal. Biblioteken fungerar således som öppna och inkluderande mötesplatser där människor från olika sociala grupper kan träffas, dela idéer och få en inblick i varandras erfarenheter (al-Himidy 2023). På så vis främjar de förståelse och respekt för mångfald, samtidigt som de stärker demokratin grundläggande principer om jämlikhet och yttrandefrihet (al-Himidy 2023).

Vidare förser nationalbibliotek sina medborgare med kunskap och information om deras identiteter genom att bevara och tillhandahålla mångfaldiga nationella samlingar. Dessa samlingar innefattar inte bara böcker och dokument, utan även kulturella och historiska arv.

Genom att förstå hur representation och mångfald spelar viktiga roller i skapandet av nationella identiteter, kan vi förstå behovet av att främja mångfald i samlingar. Som förklarats [i] resultaten, visar en mångkulturell och representativ nationell samling nationens mångkulturalism. Representation, eller brist på sådan, har makten att framställa en nation som mångkulturell eller monokulturell. Monokulturalism skapas på bekostnad av många etniska grupper genom att underrepresentera eller felrepresentera deras kulturella identiteter samt utplåna deras kulturella historia. (al-Himidy 2023, s. 47.)

Genom att bevara kulturarv, språk och traditioner, bidrar biblioteken till att stärka medborgarnas förståelse för sitt ursprung och sin plats i samhället. Bibliotek har därmed potential att fungera som viktiga resurser för individer och deras samtida samhällen att förankra sig i sin historia, samtidigt som de främjar mångfald och kulturell förståelse (al-Himidy 2023).

Bibliotekens arbete med att främja demokrati sträcker sig också till att utbilda medborgare om deras rättigheter och möjligheter att delta i sociala processer; bibliotek är helt enkelt viktiga resurser för att informera om politiska system och samhällsengagemang. På så vis uppmuntras medborgarna att påverka sin omgivning och att aktivt delta i demokratiska processer. Således blir biblioteken inte bara platser för information, utan även platser för social rättvisa och jämlikhet.

Källförteckning

al-Himidy, S. (2023). Bridges of Trust: The symbolism of the destruction and reestablishment of libraries. <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/9117030>

Kranich, C.N. (2020). "Libraries and democracy revisited". *The Library Quarterly, information, community, policy* 91(2), pp. 147-165. <https://scholarship.libraries.rutgers.edu/esploro/outputs/journalArticle/Libraries-anddemocracy-revisited/991031617249704646>

Roman, S. (2016). "Supporting libraries in societies under pressure: the British Council experience from 1934 to 2015." *KU Leuven, UC Louvain, the Goethe institute, and the British Council What do we lose when we lose a library?* Leuven, Belgium, 9-11 September 2015, pp. 109-116. <https://www.goethe.de/resources/files/pdf94/streamgate.pdf>

Shaji, S. (2020). *Unlocking minds: the battle over banned books and the power of free thought*. Information Matters, [2024-09-19]. <https://informationmatters.org/2023/10/unlocking-minds-the-battle-over-banned-books-andthe-power-of-free-thought/>

Weiss, D. (2019). "The Netherlands". *The role of libraries in promoting cultural heritage*, State of the Art report, Erasmus+.

En studie av befintlig biblioteksverksamhet inom den svenska kriminalvården

Anna Tobiasson

Ystad Gymnasium
anna.tobiasson@ystad.se

Nina Wallin Carlquist

Sjukhusbiblioteket Skånes universitetssjukhus
nina.carlquist@skane.se

Problemformulering

När vi bestämde oss för att närmare studera fängelsebiblioteksverksamhet i Sverige, för vår masteruppsats i biblioteks- och informationsvetenskap, var vår initiala intention att fokusera på läsfrämjande insatser vid anstalter, och då specifikt den insats som kallas "Godnattsagor inifrån". Ganska snart upptäckte vi att förekomsten av den aktiviteten verkade ha minskat avsevärt sedan den dåvarande generaldirektören för Kriminalvården, Nils Öberg, 2014 lyft fram "Godnattsagor inifrån" som en viktig läsfrämjande aktivitet på resan mot att uppdatera och uppnå en likvärdig biblioteksverksamhet mellan anstalterna. År 2014 lät Kriminalvården även genomlysas biblioteksverksamheten vid samtliga anstalter, vilket mynnade ut i en rapport med förslag på konkreta förändringar. Tio år senare ville vi se hur utbudet av biblioteksverksamhet och läsfrämjande aktiviteter på svenska anstalter såg ut år 2024. Då vi inte fann någon aktuell översyn bestämde vi oss för att själva ta fram ett underlag i syfte att erhålla fördjupad kunskap om rådande situation avseende biblioteksverksamhet vid svenska anstalter.

Metod och genomförande

I vår studie (Tobiasson & Wallin Carlquist 2024) genomförde vi en kvantitativ undersökning i form av en enkät. Undersökningen kompletterades med intervjuer med fyra bibliotekarier. Både fängelsebibliotekarier anställda vid en specifik anstalt respektive folkbibliotekarier som jobbade på uppdrag av Kriminalvården ett visst antal timmar i månaden intervjuades. Avsikten med intervjuerna var att erhålla fördjupad och mer detaljerad kunskap om rådande biblioteksverksamhet vid svenska anstalter.

Vi fick kontakt med 31 anstalter till vilka vi, under vintern 2024, skickade ut en digital enkät med bifogat följebrev. Totalt erhöll vi svar från 23 av dessa anstalter. Svarefrekvensen kunde därmed bestämmas till 74 procent. Antalet inkomna svar innebar också att vår enkätundersökning omfattade hälften av landets, vid denna tidpunkt existerande, 46 kriminalvårdsanstalter.

Bland de anstalter som valde att besvara vår enkät fanns både kvinnliga och manliga anstalter samt Kriminalvårdens tre olika säkerhetsklasser representerade. Utav Kriminalvårdens totalt sex geografiska områden, deltog fem. Region Norr finns inte representerad i vår data.

Resultat

Nedan redovisas de för studien mest angelägna resultaten.

Ojämlig tillgång till bibliotekslokal och bibliotekarie

Vi kunde konstatera att drygt hälften av de undersökta anstalterna inte erbjöd sina klienter en bibliotekslokal att vistas i. Det innebar att klienterna vid dessa anstalter gick miste om ett biblioteksrum att besöka och eventuella sitt- eller studieplatser som ett biblioteksrum kan erbjuda. Det betydde också att klienterna saknade möjlighet att själva botanisera i bibliotekets utbud av böcker.

Där det fanns befintliga bibliotekslokaler var de inte alltid tillgängliga för samtliga av anstaltens klienter. Nästan hälften av de medverkande anstalterna uppgav i enkäten att inte alla klienter hade tillträde till bibliotekslokalen. Vid fyra anstalter tilläts klienterna endast besöka bibliotekslokalen på månadsbasis och vid två anstalter var besöken mer sällan än så. En anledning som uppgavs var bristfällig kapacitet att ta emot alla anstaltens klienter. Andra anledningar som framkom av enkäten var säkerhetsskäl eller att klienter tillfälligt befann sig i isolering. Vi kunde av våra enkätdata utläsa att de anstalter som hade en bibliotekarie anställd av Kriminalvården erbjöd klienterna mer frekvent tillgång till bibliotek och bibliotekarie.

Vi kunde samtidigt skönja några positiva tecken till förändringar. I enkäten uppgav en anstalt att de skulle flytta biblioteksverksamheten till en fysisk bibliotekslokal och en annan anstalt var i uppbyggnadsfasen av sitt anstaltsbibliotek. Ytterligare en anstalt skulle byta till en mer ändamålsenlig bibliotekslokal.

En majoritet av anstalterna uppgav att klienterna saknade tillgång till en bibliotekarie. Undersökningen visade att tillgången till bibliotekarier på anstalterna hade minskat över tid och att de fått färre timmar till klienter och läsfrämjande verksamhet.

Skiftande bestånd och inköpsrutiner av litteratur

Alla tillfrågade anstalter erbjöd sina klienter skönlitteratur, och på en stor majoritet av anstalterna hade de även tillgång till facklitteratur. Vi noterade att det råder stor spridning gällande hur ofta ny media köps in, där litteratur kunde köpas in på månadsbasis, årligen eller i något fall än mer sällan. Fängelsebiblioteken som hade egna bibliotekarier återfanns i den grupp av anstalter som köpte in litteratur månadsvis. Vi såg att där bibliotekarier var anställda fanns en fungerande medieinköpsrutin på plats.

Varierande tillgång till läsfrämjande aktiviteter

Vi kunde påvisa att kontrasterna i villkor och utbud av läsfrämjande aktiviteter kvarstod samt var mer omfattande idag än tidigare. De aktiviteter som förekom på anstalterna var bokcirklar, "Godnattsagor inifrån", och författarbesök, bokprat och shared reading. Mer än hälften av anstalterna saknade dock helt läsfrämjande aktiviteter. På sex av de anstalter som vid undersökningstillfället saknade läsfrämjande aktiviteter planerades inte heller för några sådana aktiviteter. En läsfrämjande aktivitet som tidigare varit förhållandevis utbredd vid svenska anstalter, "Godnattsagor inifrån", visade sig ha minskat, och totalt sett hade läsfrämjande aktiviteter minskat med 25 procent under de senaste åren.

Av enkätsvaren framgick det att en del positiva förändringar skulle äga rum på några anstalter. Framför allt handlade det om ett utökande av läsfrämjande aktiviteter i Kriminalvårdens egen regi samt utbyggnad av biblioteksverksamheten utifrån rådande klientökning på anstalterna.

Begränsat internt samarbete

I enkäten ställdes frågor om upparbetade samarbeten anstalter emellan och mellan Lärcentrum och biblioteksverksamheten på anstalterna. Resultatet visade att 70 procent av anstalterna saknade samarbete med någon annan anstalt. En majoritet uppgav också att de inte samarbetade med Lärcentrum på anstalten. Resultaten visade också att två av tre anstalter med egen bibliotekarie inte hade något upparbetat samarbete med Lärcentrum. Avseende samverkan och nätverkande kring fängelsebiblioteksfrågor framgick det av intervjuerna med bibliotekarierna att det saknades ett aktivt nätverk av bibliotekarier i dagsläget.

Avsaknad av nationella riktlinjer och låg kännedom om befintligt styrdokument

Vi kunde i vår enkätstudie fastslå att 65 procent av de ansvariga för respektive anstalts biblioteksverksamhet inte kände till att det skulle finnas några styrdokument för biblioteksverksamhet vid anstalterna. Av anstalterna uppgav en majoritet att beslut avseende biblioteksverksamheten fattades lokalt. Det innebär att på huvuddelen av anstalterna fattades beslut om biblioteksverksamheten på den enskilda anstalten av personer som i de flesta fall saknade bibliotekariekompetens.

Diskussion

Biblioteksverksamheten på svenska anstalter uppvisar stor variation. Vissa anstalter kan endast erbjuda enstaka hyllor med böcker eller boklistor, medan andra anstalter erbjuder välinredda bibliotek med aktiviteter liknande kommunala bibliotek. Trots Kriminalvårdens målsättningar om ökad likformighet och kvalitet (Ek 2014) visar resultaten från vår studie på en nedgång i både utbud och tillgång till bibliotek och bibliotekarier. Vi ser också att även om läsfrämjande aktiviteter existerar, så är det i begränsad omfattning samt har minskat i antal och omfattning över tid. Drygt hälften av svenska anstalter erbjuder inga läsfrämjande aktiviteter överhuvudtaget.

Vi har identifierat sju avgörande faktorer för en framgångsrik biblioteksverksamhet: bibliotekslokalen, bibliotekarien, tillgång till läsfrämjande aktiviteter, interna samarbeten, fängelsespecifika villkor, styrdokument och ledningens förståelse av biblioteksverksamhet.

Bibliotekslokalens betydelse

Resultaten gör tydligt att många anstalter saknar adekvata lokaler och sittplatser. Ett genomtänkt biblioteksrum är centralt för klienternas möjlighet att läsa och lära. Lokalen kan utgöra en fristad från den uppstyrd fängelsetillvaron. Lokalen möjliggör för klienterna att själva få utforska bibliotekets utbud och självständigt besluta vad de vill läsa. Vid besök i biblioteket uppstår också möjligheter att hitta litteratur inom nya genrer och introduceras till nya författare.

Inom forskningen lyfts biblioteksrummets många olika funktioner och dess betydelse fram. Biblioteksrummets signifikans för att influera till livslångt lärande genom att väcka lust att läsa och lära hos klienterna ska inte underskattas (Krolak 2019, s. 13), och lokalen fyller en viktig roll för de intagna som deltar i studier. I Kriminalvårdens egen utredning lyfter de fram att sittplatser samt studieplatser bör finnas tillgängliga (Ek 2014). I kontrast till det visar våra resultat att en stor majoritet av de studerade anstalterna tyvärr saknar sitt- och studieplatser.

Biblioteket kan utgöra en social mötesplats för klienterna, där de får tillgång till böcker och samtidigt få en inblick i världen utanför fängelset genom de resurser som erbjuds (Ljørdal & Ra 2011; Lehmann 2000). Biblioteket kan också stå för en humaniserad miljö, en miljö där klienten själv får göra val, en möjlighet som annars är väldigt begränsad (IFLA 2023, s. 6-7; Finlay 2024). På så vis bidrar biblioteket till att förbereda klienterna för vardagen utanför fängelset (IFLA 2023, s. 6). Anstaltsbibliotek som erbjuder en bibliotekslokal uppvisar också ofta hög utlåningsstatistik, vilket intervjuerna i vår studie bekräftar. Det är inte ovanligt att klienterna lånar upp till tio gånger fler böcker än vad biblioteksbesökare på ett kommunalt bibliotek gör (Lehmann 2000).

Behovet av en bibliotekarie

En utbildad bibliotekarie är avgörande för att skapa ett framgångsrikt fängelsebibliotek (Finlay 2024; Garner 2017). Bibliotekarien kan identifiera klienternas behov och utveckla stöttande tjänster utifrån deras isolerade tillvaro, men också utifrån deras ofta lägre utbildningsgrad och den högre förekomsten av läs- eller skrivsvårigheter på anstalterna (Finlay 2024, Lehmann 2000).

Tillgång till en bibliotekarie är naturligtvis inte lösningen på allt. Vi ser att bristen på tid och resurser, vilket är ett generellt problem inom biblioteksverksamhet på anstalter, begränsar deras förmåga att genomföra exempelvis läsfrämjande aktiviteter.

Endast Nederländerna och Norge bemannar sina fängelsebibliotek fullt ut med utbildade bibliotekarier, medan bemanningen i andra länder utgörs av antingen utbildade bibliotekarier, annan anstaltspersonal eller klienter (Krolak 2019, s. 28). Hos de svenska anstalter vi undersökt fanns några anstalter som lät klienter arbeta på anstaltsbiblioteket. Klienter har begränsad kunskap och servicemöjligheter, vilket gör deras arbete inom biblioteksverksamheten problematiskt (ibid. s. 28). Detsamma kan sägas om Kriminalvårdspersonal annan än bibliotekarier.

Kriminalvårdens egna riktlinjer rekommenderar att klienter endast assisterar med praktiska uppgifter och inte hanterar utlån. Detta för att skydda andra klienters integritet (Kriminalvården 2006; Ek 2014).

Krolak (2019, s. 31) påpekar att medieutbudet vid anstalter varierar kraftigt, något vår studie bekräftar, och understryker vikten av att erbjuda ett varierat litteraturutbud. Mer än hälften av de i studien deltagande anstalterna köper in litteratur årligen eller mer sällan, och nästa hälften av anstalterna tar emot böcker i form av donationer, vilket indikerar en brist på förståelse för vikten av att ha ett aktuellt och varierat bestånd. Av vikt är också att undersöka vad klienterna själva efterfrågar avseende information och medieutbud (Austin 2022, s. 72), att lära känna sin målgrupp och bygga en samling utifrån deras önskemål och behov.

Tillgång till läsfrämjande aktiviteter

Kriminalvårdens riktlinjer betonar vikten av att motivera ovana läsare och föreslår aktiviteter som högläsning och bokcirkel (Kriminalvården 2006; Ek 2014.) En av biblioteksverksamhetens målsättningar är att främja litteracitet och skapa en läskunnig miljö (Krolak 2019, s. 13), där läsfrämjande insatser spelar en viktig roll. Alzén (2019, s. 62) framhåller i sin uppsats hur aktiviteten "Godnattsagor inifrån" kan hjälpa klienter att utveckla en positiv identitet annan än den som kriminell, vilket är centralt för rehabilitering. Hon lyfter också fram att läsfrämjande insatser på anstalter når en grupp i samhället som biblioteken normalt sett har svårt att nå (ibid. s. 62). Biblioteksverksamhet och läsfrämjande aktiviteter uppges också erbjuda mental stimulering vilket kan leda till ett mer innehållsrikt liv (Ljødal & Ra 2011).

I Krolaks rapport (2019, s. 36–39) framhålls vikten av ett brett utbud av läsfrämjande aktiviteter vid fängelsebibliotek, såsom skrivarkworkshops, skapande av anstaltstidningar och publicering av klienters poesi och noveller, vilket kan fungera som en inkörsport till vidare utbildning och väcka intresse och glädje för litteratur.

Trots läsfrämjande aktiviteter erbjuds inte sådana aktiviteter på mer än hälften av de undersökta anstalterna. Dessutom har förekomsten av den uppskattade aktiviteten "Godnattsagor inifrån" mer än halverats de senaste åren. Det är en relativt billig aktivitet som uppvisat gott resultat och uppskattats av personal, ledning och klienter, men som trots det börjar försvinna ur aktivitetsutbudet vid anstalterna (Alzén 2019, s. 64).

Interna samarbeten och nätverk

Våra insamlade data visar att samarbeten mellan bibliotekarier och personal på Lärcentrum är sällsynta vid svenska anstalter. Huvudorsaken till det är mest sannolikt brist på tid och personal, men det kan även bero på anstaltens fysiska utformning vilket försvårar möten (Johnson 2021). Kriminalvårdens riktlinjer (2006) betonar vikten av samarbete och närhet mellan dessa verksamheter för att stödja klienternas studier och ge tillgång till litteratur och referensmaterial. För att detta ska kunna ske krävs det en upprustning av den svenska fängelsebiblioteksverksamheten inom en rad områden, såsom att biblioteksrum med sitt- och studieplatser behöver bli standard. En utbildad bibliotekarie bör finnas på plats som kan bistå i samarbetet med Lärcentrum. Det krävs också att tid avsätts för att möjliggöra att samarbeten initieras, utvecklas och underhålls. Fängelsebibliotekarier i vår studie upplever ofta en känsla av isolering och brist på kontakt med andra bibliotekarier och övrig anstaltspersonal. Arbetsmiljön på anstalterna, med låsta dörrar och säkerhetskontroller, gör det svårt att arbeta över avdelningar, vilket kan leda till en föreställning av att varje enhet fungerar som en separat silo (Finlay 2024). För att främja en mer integrerad och stödjande arbetsmiljö skulle det vara fördelaktigt att skapa plattformar för erfarenhetsutbyte, exempelvis genom samarbete med lokala folkbibliotek (Austin 2022). Detta skulle kunna bidra till att minska känslan av isolering och främja läsfrämjande insatser som gynnar både klienter och bibliotekspersonal.

Fängelsespecifika villkor

Biblioteksverksamhet vid anstalter måste anpassas efter särskilda villkor, där säkerhet och trygghet för klienter och anställda har högsta prioritet. Detta kan dock försvåra verksamheten och leda till att läsfrämjande aktiviteter begränsas (Finlay 2024; Johnson 2019). I vår studie framkom exempelvis hinder såsom att klienter från olika avdelningar av säkerhetsskäl inte kunde delta i samma läsfrämjande aktivitet eller att flera avdelningar inte tilläts besöka samma bibliotekslokal.

Anstalter har generellt en överrepresentation av personer med flera försvårande förutsättningar samtidigt, såsom att komma från socioekonomiskt utsatta grupper, ha annat modersmål än svenska, ha inlärningssvårigheter och låg utbildningsnivå (Johnson 2021; Smith & Sweitzer 2012; Lehmann 2000). Enligt bibliotekslagen ska särskild uppmärksamhet ägnas personer med funktionsnedsättningar, personer av nationell minoritet och de med annat modersmål än svenska (SFS 2013:801). Att många svenska klienter har annat modersmål än svenska, och att det är något som anstaltens biblioteksverksamheter har noterat och stöttar kan vi bekräfta. Exempelvis erbjuder en av anstalterna litteratur på 28 olika språk.

Behov av styrdokument

Vårt empiriska material visar att svenska anstalter saknar aktuella nationella riktlinjer för biblioteksverksamhet. De befintliga riktlinjerna är nästan tjugo år gamla (Kriminalvården 2006) och endast ett fåtal anstalter är medvetna om dess existens. IFLAs guide för fängelsebibliotek (IFLA 2023) betonar att nationella riktlinjer måste förankras och efterlevas lokalt, vilket vi kan konstatera brister i Sverige.

Förståelse på ledningsnivå

Beslut om biblioteksverksamhet fattas oftast lokalt på enskilda anstalter, utan stöd från region- eller huvudkontor. Beslutsfattare och personal inom biblioteksverksamheten vid anstalter saknar ofta nödvändig utbildning och kunskap, vilket påverkar verksamhetens prioriteringar (Krolak 2019, s. 43). Eftersom biblioteksverksamheten är decentraliserad har anstaltschefen stor makt över resursfördelning, och därmed hur biblioteksverksamheten prioriteras.

Tänkbara åtgärder

Vi förespråkar att Kriminalvården återinför en nationell bibliotekskoordinator för att stödja och utveckla biblioteksverksamheter på anstalterna, något som tidigare har förekommit. Dessutom bör det skapas ett aktivt nätverk för erfarenhetsutbyte mellan bibliotekarier och ett utökat samarbete mellan bibliotekarier och anstaltspersonal.

Vi förespråkar också att fler utbildade bibliotekarier ansvarar för anstaltens biblioteksverksamhet. Våra resultat visar att biblioteksverksamhet på anstalter fungerar bättre när den leds av en utbildad bibliotekarie, oavsett om denne är anställd av anstalten eller knuten till ett kommunbibliotek. Båda arrangemangen har sina fördelar, där kommunbibliotekarier kan dela på uppgifterna för att minska sårbarheten, medan en anställd fängelsebibliotekarie ofta har mer resurser och bättre möjlighet att anpassa verksamheten efter klienternas behov.

Slutsatser

Vi inledde vårt uppsatsarbete med att fokusera på läsfrämjande insatser, särskilt "Godnattsagor inifrån". Vi upptäckte att denna aktivitet har minskat sedan 2014, trots att den dåvarande generaldirektören betonade dess betydelse för att uppnå likvärdig biblioteksverksamhet. En genomlysning av biblioteksverksamheten gjordes 2014, men vår studie visar, 10 år senare, på fortsatt bristande utbud och kvarvarande stora skillnader mellan anstalterna.

Orsaken till dessa skillnader verkar vara en bristfällig organisation inom Kriminalvården, där varje anstalt har ansvar för sin egen biblioteksverksamhet, utbytet mellan anstalter är begränsat och det saknas en gemensam plattform för bibliotekarier. Det finns i nuläget heller ingen synlig opinion inom bibliotekssfären som trycker på för förbättringar av biblioteksutbudet för klienter på landets anstalter. När Kriminalvården omnämns i media och i politiken så är det i sammanhang som skärpta straff, den rådande platsbristen på anstalterna eller den omfattande utbyggnad av anstalter som ska äga rum under kommande decennier. Med ett växande antal klienter på anstalterna torde behovet av en ändamålsenlig biblioteksverksamhet öka. Som en av de bibliotekarier vi intervjuade uttryckte sig: "En klient som läser, slåss inte".

Trots dessa utmaningar finns det framgångsrika biblioteksverksamheter inom Kriminalvården som kan tjäna som inspiration för andra anstalter. Vi vill genom vår studie belysa den potential biblioteksverksamhet kan utgöra för att stödja klienterna.

Källförteckning

Alzén, S. (2019). "Wow, nu har jag äntligen gjort nånting som det förväntas av en förälder att göra": En studie av Godnattsagor inifrån. Masteruppsats, Biblioteks- och informationsvetenskap. Uppsala universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva399729>

Austin, J. (2022). *Library services and incarceration: recognizing barriers, strengthening access*. ALA Neal-Schuman.

Ek, L. (2014). "Det är nästan som att vara på rymmen" En utredning av kriminalvårdens bibliotek för klienter: Kriminalvården.

Finlay, J. (2024). Staff perspectives of providing prison library services in the United Kingdom. *Journal of Librarianship & Information Science*, 56(1), s. 57-70, doi: 10.1177/09610006221133834

Garner, J. (2017). Australian Prison Libraries: A Study of Existing Knowledge and Recent Findings. *Journal of the Australian Library and Information Association*, 66(4), s. 331-343. doi: 10.1080/24750158.2017.1393891

IFLA (2023). *IFLA Guidelines for Library Services to Prisoners*. https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2538/1/ifla-guidelines-for-library-services-toprisoners_4th_ed-en.pdf

Johnson, I. (2021). Libraries Tasmania Prison Library Literacy Service: Practitioner Reflection. I Garner, J. (red.) *Exploring the Roles and Practices of Libraries in Prisons: International Perspectives* Emerald Publishing Limited, s. 59-83.

Kriminalvården (2006). *Riktlinjer för biblioteksverksamheten på häkten och anstalter*; Kriminalvårdens riktlinjer 2006:15.

Krolak, L. (2019). *Books beyond bars*. UNESCO Institute for Lifelong Learning.

Lehmann, V. (2000). Prison Librarians Needed: A Challenging Career for Those with the Right Professional and Human Skills. *IFLA Journal*, 26(2), s. 123-128, doi: 10.1177/034003520002600208

Ljødal, H. K. and Ra, E. (2011). Prison Libraries the Scandinavian Way: An Overview of the Development and Operation of Prison Library Services. *Library Trends*, 59(3), s. 473-489, doi: 10.1353/lib.2011.0010

SFS 2013:801. *Bibliotekslag*.

Smith, P. & Schweitzer, M. (2012). The Therapeutic Prison. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 28(1), s. 7-22. doi: 10.1177/1043986211432201

Tobiasson, A. and Wallin Carlquist, N. (2024). "Om goda viljor vilja [...]": En studie av befintlig biblioteksverksamhet inom den svenska kriminalvården. Masteruppsats, Masterprogram i arkivvetenskap, biblioteks- och informationsvetenskap respektive museologi. Lunds universitet. <http://lup.lub.lu.se/student-papers/record/9155357>